

sosyoloji

sohbetleri

CENAB ŞAHABEDDİN

GÜNÜMÜZ
TÜRKÇESİYLE

SOSYOLOJİ SOHBETLERİ
[GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİYLE]

PALET YAYINLARI ®
YAYIN NUMARASI: 856

T.C.KÜLTÜRveTÜRİZM BAKANLIĞI SERTİFİKA NO: 44040
ISBN: 978-625-6345-84-3

Kütüphane Bilgi Kartı
Library Information Card
SOSYOLOJİ SOHBETLERİ
CENAB ŞAHABEDDİN

Anahtar Kavramlar: Cenap Şahabettin, Sosyoloji, Dergi Yazıları
Key Consept: Cenap Şahabettin, Sociology, Magazine Writings

Şubat 2025

Bu kitabın bütün yayın hakları Palet Yayınlarına aittir. Yayınevinin yazılı izni alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği tanıtımlar ve akademik çalışmalar haricinde, kısmen veya tamamen kitaptan alıntı yapılamaz. Eser, matbu yahut dijital ortamda kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

www.paletyayinlari.com
bilgi@paletyayinlari.com
Mimar Muzafer Mah. Rampalı Çarşısı No: 42 Meram / Konya
Tel: (0332) 353 62 27

Yayına Hazırlayan: Harun Yıldız
Dizgi-Tasarım: Palet Grafik
Editör: Hidayet Duyar

Baskı: Sebat Ofset
Fevzi Çakmak Mah. Hacı Bayram Cad. No: 57 Karatay / Konya
Sertifika Numarası: 74481

SOSYOLOJİ SOHBETLERİ

[GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİYLE]

CENAB ŞAHABEDDİN

ÖN SÖZ

Yıllar önce Sosyoloji bölümünden mezun bir arkadaşım bana –ne hikmetse– müstehzi bir edayla “*Türk düşüncesi üzerine okuyorum; bu memlekette düşünce dünyasını hep edebiyatçılar şekillendirmiş*” demişti. Hilmi Ziya Ülken’i yeni okuduğu günleri sanırım. Gerçekten de Hilmi Ziya’nın *Türk Tefekkürü Tarihi* adlı eserine bakıldığında –pek çok yönüyle hâlâ aşamadığı kanaatindeyim– istihzasını bir kenara bırakırsak arkadaşımın bu “hoş” tespitinin ne kadar gerçekçi olduğu anlaşılır.

Yenileşme dönemi Türk edebiyatı sanatkarlarının yazıp çizdikleri ortadadır. Yaygın olarak üdebanın sadece edebiyat üzerine kalem oynattığı zannedilir. Bu zan pek de hatalı sayılmaz; fakat bu “edebiyatçı” kadrolar sadece sanat çerçevesinde yazılar yazmamış, toplumu ilgilendiren meseleler üzerine de kalem oynamışlardır. Siyasetten mimariye, tarihten musikiye, kültürden felsefeye... Tanzimat dönemine ışık tutan kayıtlar ya edebiyatçıların ya da tarihçilerin geride bıraktıklarından oluşur. Gerisi resmî evraktır... Rezaizade Mahmut Ekrem’in *Araba Sevdası* sadece bir roman değil, “*yanlış garphlaşma*”nın ciddi tenkididir. Servet-i Fünun’un önemli ismi Tevfik Fikret, *Rübâb-ı Şikeste*’de sadece bir şair olarak karşımıza çıkmaz. Diyarbakirli Ziya Gökalp, şairliğinden ziyade Cumhuriyet aydınlanmasının fikir babasıdır ve bu topraklarda “sosyolojinin kurucusu”dur. *Yaban* ve *Kiralık Konak* romanlarının müellifi Yakup Kadri, erken Cumhuriyet devrinin “Kadro”cularındandır. *Suyu Arayan Adam* olarak Şevket Süreyya da öyle, Halide Edip de... Mehmet Akif, yazdıklarıyla acaba İslamcılık cereyanının kumaşına ve muhafazakâr milliyetçiliğin ruh dünyasına ilham kaynağı olduğunun farkında mıydı? Bozgunda fetih rüyası gören Yahya Kemal de büyük bir şairdi, sosyalizme gönül vermiş Nazım Hikmet de... Düşünce dünyamızın en çetrefilli sorunlarından olan “Doğu-Batı” ikilemini tartışma zeminine ilk taşıyan

olmasa da konuyla ilgili “sentezci” bir formül geliştiren Peyami Safa da usta romancıydı mesela... Ya Kemal Tahir; “Asya Tipi Üretim Tarzı”nı dillendirenlerden biri de o değil miydi? Falih Rıfkı, yazdıklarıyla bir döneme tanıklık etmemiş miydi?

Bu isimler galerisindekilerin hiçbiri belki bir “kanon” oluşturmadı; ama düşünce hayatımıza kendilerince dokunuşlar yaptı. Bunlardan biri de Cenab Şahabeddin idi hiç kuşkusuz. Daha ziyade “şair” olarak şöhret bulan Cenab’ın “nasir” vasfı, özel bir dikkati gerektirir, denilebilir. Onun nesirlerinin orijinal hâliyle yahut sadeleştirilerek yeni Türk harflerine aktarıldığı değişik çalışmalar elbette yapılmıştır. Ancak hâlâ el değmemiş nesirleri kendisine uzanacak elleri beklemektedir.

*

* *

Yazarın kaleme aldığı piyesleri de *Cenab Şahabeddin’in Tiyatroları* adıyla Enver Töre tarafından yayına hazırlandı. Vecizelerinden oluşan *Nesr-i Harp Nesr-i Sulh ve Tiryâki Sözlere* de ilk önce Mehmet Saka ve Vasfi Şenözen, daha sonra Orhan F. Köprülü ve Reyhan Erben, Cenab’ın hususi not defterini *Tiryâki Sözlere* adıyla neşretti. Artık telif gerektirmediği için yazarın vecizeleri bugüne kadar çoğu derme çatma bir araya getirilerek defaten yayımlandı.

Cenab’ın *Avrupa Mektupları* Zeynep Uluant tarafından orijinal, önce Sabri Özcan San daha sonra Nurullah Şenol ve İsmail Alper tarafından sadeleştirilerek neşredildi. *Evrâk-ı Eyyâm* Hasan Akay tarafından; *Hac Yolunda* hem Belkıs Gürsoy hem Hülya Erdem hem de İsmail Alper Kumsar tarafından yeni yazıya aktarıldı. Cenab’ın *Tasvir-i Efkâr*’da yayımlanan *Âfâk-ı Irak* başlıklı gezi yazısı serisi ise Bülent Yorulmaz tarafından kısa bir inceleme ile birlikte yayımlandı. Yine *Âlemdar* gazetesinde *Ramazân Hasbihalleri* başlığı ile çıkan makaleleri ise Abdullah Uçman tarafından *İstanbul’da Bir Ramazân* adıyla; Cenab’ın *Sabah* gazetesindeki yazılarından oluşan *Suriye Mektupları* önce Seda Özbek, sonra buna *Zaman* gazetesindeki yazıları da ekleyen Sibel Yılmaz tarafından neşredildi. Tayfun Haykır ise bu mektupların tamamlayıcısı niteliğindeki yazıları, *Beyrut Filistin ve Nablus İzlenimleri 1918* adıyla çıkardı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde sosyoloji alanında dikkat çeken yazılar kaleme almış önemli bir entelektüelin *Şûrâ-yı Ümmet* gazetesinde ve *Donanma* mecmuasında yayımladığı “Mesâil-i İctimaiye ve İktisadiye” ve “Musâhabât-ı İctimâiyye” başlıklı makalelerinde sosyal meseleleri geniş bir perspektiften ele alan Cenab'ın yazılarında dönemin toplumsal sorunlarına, nüfus, arazi, sosyal sınıflar, cinsiyet, ırk ve memuriyet gibi konulara dair çarpıcı analizler yaptığı görülür. Yazarın birey ve toplum arasındaki dinamikleri nasıl sorguladığını, toplumsal ilişkilerin niteliğini nasıl irdelediğini ve bireylerin toplum içindeki yerlerini nasıl kavradığını gösteren bir derleme niteliğindeki bu yazılar, kendine özgü üslubu, okuyucuya sadece bir metin sunmakla kalmaz; aynı zamanda onları sosyal yapıyı anlamaya yönelik bir yolculuğa çıkarır. Cenab'ın gözünden toplum, sürekli bir değişim ve dönüşüm halindedir; bu da onun sosyolojik bakış açısının dinamik doğasını ortaya koyar.

Bu çalışmada, onun düşüncelerini ve gözlemlerini günümüz perspektifinden değerlendirirken okurların da kendi toplumsal deneyimlerine dair yeni bakış açıları kazanacağını umuyoruz. Sosyoloji yazıları, sadece geçmişin bir yansıması değil, aynı zamanda Ziya Gökalp'in bir disiplin olarak sistemleştireceği sosyolojiye katkılarını keşfetmek, bugünün ve geleceğin toplumsal yapısını anlamak için bir kılavuz niteliği taşıyabilir diye düşünüyoruz.

Sosyoloji Sohbetleri'nin orijinal metin aktarımına Elhân-ı Şitâ şairinin doğum yıldönümünde ön söz yazmıştım. Günümüz Türkçesiyle sadeleştirilmiş metinlere de 90. ölüm yıldönümünün sonunda... Bu metinlerde geçen bazı kavram ve kişilerle ilgili dipnotta bilgi vermeyi uygun gördüğümüzü de belirtmeliyim. Yardımını esirgemeyen dostlara ve Palet Yayınlarına şükranlarımı sunmayı borç bilirim. Bu çalışmayla Cenab Şahabeddin'in sosyoloji yazılarını geniş kitlelerle paylaşmanın sevinciyle kitabın, okurlara ilham vermesini dilerim...

Harun Yıldız
Meram, 12 Şubat 2025

1890 2/10/17

H. Bourdier

Paris

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	5
Cenab Şahabeddin	11
Düşünce Dünyası.....	12
Eserleri.....	14
Sosyoloji Yazıları.....	15
Bir Analiz Denemesi	21
Teorik ve Kavramsal Çerçeve.....	22
Metodoloji.....	23
Sonuçların Tartışılması ve Eleştirisi.....	25
BİBLİYOGRAFYA	28
OKUYUCULARIMIZA	31
TOPLUMSAL VE EKONOMİK MESELELER	33
Toplumun Amacı ve Sosyal Bağlar.....	35
Sosyal Araçlar ve Amaçlar.....	39
Toplumsal Araçlar ve Amaçlar.....	42
Toplumun Araçları ve Amaçları.....	45
Toplumsal Çevreler ve Genel Ruh.....	48
Vicdani Daireler ve Toplumsal Kuwwetler.....	51
Bireysel Vicdan.....	55
Duygular ve İhtiyaçlar.....	58
Hayat ve İhtiyaçlar.....	61
SOSYOLOJİ SOHBETLERİ	65
Toplum Üzerine Sohbetler.....	67
Nüfus Sorunu.....	72
Arazi Sorunu.....	77
Toplumsal Yaşam.....	82
Toplumsal Sınıflar.....	88
Memurlar, Esnaf ve Sanat ile Bilim Alanlarındaki Sınıflar.....	93

Memurlar	94
Esnaf	94
Esnaf ve Memurlar.....	95
İlkel Topumlarda Sosyal Sınıflar.....	95
İlkel Devirlerde Yağmacılık	96
Meslek Seçme Hakkının Olmadığı Toplumlar.....	96
İnsanlık Meselesi.....	98
Cinsiyet Meselesi – Toplum Sınıfları.....	102
Evlilikle İlgili Meseleler:	105
Ekonomik Konular:	107
Siyasi Konular:	107
Hukuki Konular:	108
Toplumsal Sınıflar ve İrk Meseleleri – Zararlı Sınıflar Sorunu.....	110
Evlilik Sonucu Olarak Kaynaşma ve Uyum	111
Zararlı Sınıflar Meselesi.....	112
Toplumsal Faktörler	116
Maddi Faktörler	116
Toplumsal Hayat Üzerindeki Etkilerine Göre Üç Sınıf.....	117
Toplumsal Hayatta Üç Ana Faktörün Etkisi.....	119
Toplumsal Hayatın Gelişiminde İlk Geçim Biçimleri ve Medeniyetin Doğuşu	120
Avcı ve Çoban Toplumlari Arasındaki Farklılıklar ve Toplumsal Yapı	122
Toplumun Etkileri – Kalıtım Üzerine	124
Kalıtımın Engelleri ve Toplumsal Özellikler Üzerine.....	125
Bir Milletın Yapısı ve Gelişim Üzerine.....	127
Toplumsal ve Biyolojik Etkiler, İrklar ve Kavimler	130
İrksal Belirtiler	131

CENAB ŞAHABEDDİN

CENAB ŞAHABEDDİN, 2 Nisan 1871’de Manastır’da, Binbaşı Osman Şahabeddin Bey’in oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Babası 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında şehit düşmesinin ardından henüz altı yaşında İstanbul’a yerleşmiş, eğitimine Tophane’deki Mekteb-i Feyziyye’de başlamış, ardından Eyüp Askerî Rüşdiyesi ve Gülhane Askerî Rüşdiyesi’nde devam etmiştir. 1889’da Askerî Tıbbiye’den mezun olduktan sonra Paris’te cilt hastalıkları alanında ihtisas yapmış, yurda döndüğünde çeşitli hastanelerde çalışarak mesleğini icra etmiştir. Daha sonra Mersin ve Rodos gibi şehirlerde karantina doktorluğu yaparak tıp kariyerini sürdürmüştür.

Edebiyata olan ilgisi ise genç yaşlarda başlamış, Tanzimat sonrası Batı edebiyatından etkilenerek şiirde yenilikçi bir üslup benimsemiştir. İlk eserleri divan tarzında olan Cenab, dönemin etkili şairlerinden etkilenerek edebî tarzını geliştirmiştir. Cenab Şahabeddin’in özellikle *parnasizm* ve *sembolizm* akımlarından esinlendiği eserlerinde resim ve müzik sanatlarına da yer verdiği görülür. Şiirlerinde doğa, aşk ve insanın varoluşu gibi konuları işlerken, nesirlerinde daha ağır ve sanatsal bir dil tercih etmiştir. Özellikle *Servet-i Fünûn* döneminde, edebî tartışmalara katılarak dilde ve sanatta yenilik arayışlarını savunmuştur.

Siyasi görüşleri ve bazı yazıları nedeniyle, zamanla eleştirilerin hedefi olmuştur. II. Meşrutiyet dönemi ve sonrasında kaleme aldığı siyasî ve toplumsal yazılar, kendi dönemindeki olaylara karşı düşüncelerini aktarmasını sağlamıştır. Cumhuriyet’in ilanı sonrasında ise daha geri planda kalmış ve yaşadığı eleştirilerin etkisiyle inzivaya çekilmiştir. 13 Şubat 1934’te vefat eden Cenab Şahabeddin, Bakırköy Mezarlığı’nda toprağa verilmiştir. Edebiyat tarihimizde, yenilikçi şiirleri ve güçlü nesir diliyle kalıcı bir iz bırakmıştır.

Düşünce Dünyası

Cenab'ın tartışmalarda ileri sürdüğü fikirler ve özellikle dinî konulardaki görüşleri, dönemindeki muhafazakâr kesim tarafından oldukça eleştirilmiş, onu ilerici bir edebiyatçı ve düşünür olarak görmek isteyen kesimlerce ise bir yenilik ve değişim taraftarı olarak değerlendirilmiştir. Bu tartışmalar, onun toplumun düşünsel ve kültürel yapısında yeniliklere önyak olma isteğini ve farklı bakış açılarını ortaya koyma çabasını yansıtır. Ancak, bu tutumu, kendisini daha da tartışmalı bir figür haline getirmiş, fikirlerinin bazen yanlış anlaşılaraq eleştirilmesine yol açmıştır. Bu bağlamda, özellikle geleneksel görüşlere ters düşen düşünceleri, onun döneminde kimi çevrelerce dışlanmasına sebep olmuş, bu durum ise Cenab Şahabeddin'in eserlerinde sosyal eleştirilere daha da ağırlık vermesine yol açmıştır.

Elhân-ı Şitâ şairinin, edebiyat dünyasında ise hem kendi üslubunu yaratmaya çalışmış hem de *Servet-i Fünûn*'un yenilikçi ve batılılaşmaya yönelik çizgisini benimsemiştir. Sanatın ve edebiyatın topluma bir ayna tutması gerektiğine inanmış ve eserlerinde doğa betimlemeleri, kadın ve aşk temaları, insan ve tabiat arasındaki derin bağ gibi konuları işlemiştir. Tabiat, onun şiirlerinde panteist bir yaklaşımla yer almış, "*rûh-ı kâinat*" fikrini yansıtarak, tabiatı âdetâ kutsal bir varlık gibi ele almıştır. Özellikle "*Elhân-ı Şitâ*" gibi şiirleriyle *Servet-i Fünûn* şairleri arasında önemli bir yere sahip olmuş; şiirlerinde ahenk, armoni ve görseelliği ön planda tutmuştur.

Edebi kariyerinde olduğu kadar fikrî yönüyle de dikkat çeken Cenab Şahabeddin, Tanzimat dönemi sonrası edebiyatın Batı'ya açılım sürecinde kendi çizgisini ve edebi kimliğini oluşturmuştur. Şiirlerinde hem Doğu'nun geleneksel tarzını yansıtan nazım biçimlerine yer vermiş hem de Batı edebiyatından esinlenerek yeni imgeler ve anlatım teknikleri geliştirmiştir. Edebiyat dünyasında kendine özgü üslubuyla tanınan Cenab Şahabeddin, özellikle dil konusunda yaptığı yeniliklerle Türk şiirinde özgün bir iz bırakmıştır.

Cenab Şahabeddin'in dili, sadece ifade gücünü artırmakla kalmayıp aynı zamanda Türk şiirinde yeni bir estetik anlayışı benimsemesiyle de dönemin diğer şairlerinden ayrılmıştır. Fransız şiirinden esinlenerek dilde sadeleşme ve yeni kelime kullanımını üzerine yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda Arapça ve Farsçadan alınmış kelimelerle Türkçenin imkânlarını harmanlayarak ahenkli ve akıcı bir dil yapısı oluşturmayı başarmıştır. Söz sanatlarına yer vererek zengin bir anlatım tarzı geliştirmiş, şiirlerinde kullandığı özgün imgeler ve simgelerle Türk edebiyatına yenilik katmıştır.

Servet-i Fünûn topluluğuyla olan bağı ise edebiyat çevrelerinde onun yenilikçi kimliğini pekiştirmiştir. Bu topluluğun sanata dair fikirlerini benimsemiş, toplumdan çok sanata önem veren bir yaklaşımı savunmuştur. *Servet-i Fünûn* şairleri arasında kişisel duyguları ve düşünceleri anlatmak için oldukça etkili bir tarz geliştiren Cenab Şahabeddin, kendi iç dünyasını doğa betimlemeleri ve mistik unsurlarla harmanlamış, bu özelliklerini özellikle şiirlerinde estetik bir dille yansıtmıştır. Doğayı betimlemekteki ustalığı, onun aynı zamanda bir doğa şairi (*pitoresk*) olarak anılmasını sağlamıştır.

Ancak, yenilikçi tutumu, Tanzimat'ın daha didaktik ve toplumsal meseleleri ön planda tutan anlayışından farklılaştığı için bazı eleştiriler almıştır. Cenab Şahabeddin, edebiyatın toplumsal sorunları dile getirme aracı olarak görülmesini reddetmiş, sanatın kendi içinde bir amacı olduğunu ve bu nedenle öncelikli olarak estetik değer taşıması gerektiğini savunmuştur. Edebiyatı, toplumun moral değerlerini yükselten bir araç olarak değil, bireyin duygularına hitap eden bir alan olarak değerlendirmiştir. Bu yönüyle bireyci bir yaklaşımı benimseyerek dönemin edebi ve fikrî akımlarından ayrılmıştır.

Ahmet Mithat tarafından kaleme alınan ve *Sabah* gazetesinde yayımlanan “*Dekadanlar*” başlıklı makalede *Servet-i Fünûn* kuşağını ve özellikle de Cenab Şahabeddin'i hedef alarak Fransız taklitçisi olmakla eleştirmiştir. *Servet-i Fünûn*'u ve özellikle de Cenab'ı Fransız şiirini anlatacak bir şeyleri olmadığı gerekçesiyle sahte bir müphemliğe yönelen gürûh olarak değerlendirmiştir.

Bu makale, edebiyat dünyasının bir anda gündemi olur; fakat o sırada Cenab karantina doktoru olarak Süveş'tedir. Ahmet Mithat'ın eleştirilerine karşılık olarak “*Dekadizm Nedir?*” başlıklı yazısını kaleme alan Cenab, dekadizmin Fransa' daki kökleri üzerinde durur ve Ahmet Mithat'ı daha kavramın “*anlamını bile bilmeden saldıran*” bir kalem olarak eleştirir.

Bu yazı, Cenab'ın şiiri nasıl yorumladığını anlaşılması açısından önemlidir. Cenab'a göre yeni şiir için “*kaynaklara dönülmeli ve var olan kültürel birikim dönemin realitesi bağlamında yeniden değerlendirilmelidir.*”

Cenab Şahabeddin'in şiir dışında düzyazı alanında da kaleme aldığı eserler, onun geniş ilgi alanını ve entelektüel birikimini yansıtır. Gezi yazılarında, gözlemlerini ve farklı kültürleri detaylı bir biçimde aktararak Türk edebiyatında gezi yazısı türüne katkıda bulunmuştur. Bu yazılarında yerel kültürlerin yanı sıra Batı'nın düşünce yapısı, yaşam tarzı ve sanatsal değerlerine dair değerlendirmelerde bulunmuş; Doğu-Batı sentezine yönelik yorumlarını okuyucusuyla paylaşmıştır. Özellikle *Hac Yolunda* ve *Avrupa Mektupları*

eserlerinde bu gözlemlerini oldukça zengin bir üslupla kaleme almış, Batı ile Doğu arasındaki kültürel farklılıkları irdeleyerek bir sentez yaratmaya çalışmıştır.

Cenab Şahabeddin'in bu türdeki eserleri, onun sadece bir şair ve yazar olarak değil, aynı zamanda bir düşünür olarak da anılmasını sağlamıştır.

Eserleri

Şiirleri

1. *Tâmât* (İstanbul 1303). Yetmiş bir sayfalık bu küçük kitapta yer alan on sekiz manzume Cenab'ın ilk denemelerinden olmakla beraber aralarında o yıllarda dergilerde yayımladığı gazel tarzı şiirlerinden hiçbirisi bulunmamaktadır. Buradakilerin hemen hepsinde Abdülhak Hâmid ve Recâizâde Mahmud Ekrem'in tesirleri açık olarak görülmektedir.

2. *Cenab Şahabeddin'in Bütün Şiirleri* (İstanbul 1984). M. Kaplan, İ. Enginün, B. Emil, N. Birinci ve A. Uçman tarafından yapılan bu çalışma, Cenab'a ait evrak ve müsveddelerin incelenmesi, yayımlanmış olan şiirlerin müsveddelerdeki ilk şekilleri, yayımlandığı yer ve tarihlerin gösterilmesi suretiyle meydana getirilmiştir. 1934'te Sadeddin Nüzhet'in topladığı şiirlerinin sayısı yetmiş üçten ibaretken bu kitapta 429 şiir yer almıştır. Bunlardan 203'ü yayımlanmış, yetmiş altısı yayımlanmamış, 150'si de yarım kalmış şiirlerdir.

Seyahat Yazıları

1. *Hac Yolunda* (İstanbul 1325, 1341). Cenab'ın 1896'da sıhhiye müfettişi olarak İstanbul'dan Cidde'ye kadar gidişini anlattığı bu eserde sanatkârane bir üslupla yazılmış on yedi mektup bulunmaktadır. Onun hemen bütün nesir yazılarında görülen zengin kültürü bu mektuplarından itibaren dikkatleri çekmiştir. *Servet-i Fünûn*'da tefrika edildikten sonra (nr. 312-388) kitap olarak basılmıştır.

2. *Avrupa Mektupları* (İstanbul 1335). Cenab'ın *Tasvîr-i Efkâr* gazetesini hesabına Avrupa'ya yaptığı iki seyahatin intibalarını anlatan bu eserde Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Çekoslovakya, Almanya ve Avusturya hakkında, içinde buldukları I. Dünya Savaşı çerçevesinde ve Cenab'a mahsus gözlemlerle verilmiş bilgiler vardır. Yine sanatkârane bir üslup kullanılmış olan eserde yirmi iki parça yazı yer almaktadır.

Tiyatroları

1. *Kör Ebe* (İstanbul 1333). Evlilik konusunda değişmeye başlayan örf ve âdetleri konu alan tek perdelik küçük bir piyestir. 1917'de

Tepebaşı Tiyatrosu'nda oynanmıştır. Müellifin *Yalan ve Küçük Beyler* adlı oynanmış, fakat basılmamış iki piyesi daha vardır.

Diğer Kitapları

1. *Evrâk-ı Eyyâm* (İstanbul 1331). Cenab'ın diğer yazılarına nispetle daha sade ve mantıkî bir üslupla yazdığı makalelerini ihtiva etmektedir.

2. *Nesr-i Harb, Nesr-i Sulh ve Tiryâki Sözlere* (İstanbul 1334). Bu kitapta da bazı makaleleri ve seyahat yazıları yer alır. Son bölüm, *Servet-i Fünûn*'da ve *Tasvîr-i Efkâr*'da yayımladığı Fransız "maxime"lerine benzer kısa, özlü, vecize karakterinde sözlerden meydana gelmiştir. Eser *Cenap Şahabeddin ve Vecizeleri* (haz. Mehmet Saka – Vasfi Şensözen, Ankara 1959) ile *Tiryaki Sözlere* (haz. Orhan Köprülü – Reyhan Erben, İstanbul 1975) adıyla yeniden yayımlanmıştır.

Cenab'ın *Vilyam Şekspiyer* (İstanbul 1931) adlı bir de incelemesi bulunmaktadır.

Sosyoloji Yazıları

Cenab Şahabeddin, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde sosyoloji alanında dikkat çeken yazılar kaleme almış önemli bir entelektüeldir. *Donanma Mecmuası* ve *Şûrâ-yı Ümmet* gazetesinde yayımladığı "*Musâhabât-ı İctimâiyye*" ve "*Mesâil-i İctimâiyye ve İktisadiyye*" başlıklı makalelerinde sosyal meseleleri geniş bir perspektiften ele alır. Şahabeddin'in yazılarında dönemin toplumsal sorunlarına, nüfus, arazi, sosyal sınıflar, cinsiyet, ırk ve memuriyet gibi konulara dair çarpıcı analizler bulunur.

Nüfus meselesi üzerinde önemle duran Cenab Şahabeddin, nüfus yoğunluğunun bir toplumun medeniyet seviyesiyle doğru orantılı olduğunu ifade eder. Onun için nüfusun artması, köylerin kasabaya, kasabaların ise şehir haline gelmesi, bireyler arasında medeni bağların güçlenmesini sağlar. Ayrıca devletler için de nüfusun stratejik ve siyasi bir önemi olduğunu vurgular; savaşlarda nüfusun, ordunun gücü ile yakından ilişkili olduğunu belirtir.

Toprakla insan arasında kutsal bir bağ bulunduğuna inanan Cenab Şahabeddin, arazinin sosyal meselelerdeki önemini "*Mesele-i Arazi*" adlı yazısında ele alır. Toprağın insan yaşamı üzerindeki etkilerini, coğrafya, iklim ve doğanın toplumlar üzerindeki belirleyici gücü üzerinden tartışır. Dağlık alanlarda toplumsal bağların zayıf olduğunu, geniş ovalarda ise ticari ve fikri etkileşimlerin daha kolay olduğunu belirtir. Ona göre, toplumların üzerinde yaşadığı coğrafyanın yapısı o toplumun sosyal ve kültürel özelliklerine kadar etki edebilir.

Sosyal sınıfları da derinlemesine inceleyen Cenap, her bir sınıfın toplumda farklı görevleri olduğunu savunur ve toplumu, tıpkı bir bedenin işlevlerini üstlenen organları gibi sınıflara ayırır. Memurlar, esnaf, çiftçiler, askerler ve farklı meslek grupları toplumdaki iş bölümüne katkı sağladığı gibi toplumun gelişimine de yön verir. Cenap, özellikle devlet memurları hakkında “gizli esaret” olarak nitelendirdiği bir eleştiride bulunur; memuriyetin bireylerin hürriyetini kısıtlayarak onları belirli kalıplara soktuğunu ifade eder.

Cinsiyet konusunu da ele alan Cenap Şahabeddin, kadınların toplumda kendine özgü bir sınıf oluşturduğunu belirtir. Kadın ile erkek arasında karşılaştırma yapılmasının anlamsız olduğunu savunur; ikisinin de hayatın devamı için aynı derecede önemli olduğunu ifade eder. Kadınların evlenme, boşanma, miras gibi konularda karşılaştıkları ekonomik ve hukuki sorunları da ele alır. Ona göre, İslamiyet çok eşliliğe bazı sınırlamalar getirmiştir ancak kadın haklarıyla ilgili eşitlik tam anlamıyla sağlanmamıştır. Kadınlar aynı işi yapmalarına rağmen erkeklerden daha düşük ücret almakta ve hukuk karşısında çoğu kez dezavantajlı konumda bulunmaktadır.

İrk meselesi üzerine yazdığı metinlerde ise, her milletin birden çok ırktan oluştuğunu ve ırkların bir arada yaşamasının zorunlu olduğunu vurgular. Osmanlı toplumunda farklı etnik grupların, savaşlar ve sosyal etkileşimler aracılığıyla bir arada var olmaya devam ettiğini belirterek bu durumu toplumsal bir zenginlik olarak görür.

Cenap Şahabeddin’in sosyolojik yazıları, Osmanlı aydınlarının modern toplumsal sorunlar üzerine düşünme biçimini yansıtan bu önemli bir mirasın günümüze kadar üzerinde durulmaması hayret vericidir. Onun; toplum yapısının dinamiklerini sosyolojik bir bakış açısıyla ele alan, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçişte sosyal bilimlerin ve Türk sosyolojisinin gelişimine katkı sağlayan biri olarak kabul edilmesini gerektirir. Bu metinler irdelendiğinde Cenab’ın kayda değer tespit ve karşılaşılan sorunlarla ilgili çözüm önerileri getirmesi böyle bir hükmü verme imkânı sunmaktadır.

Cenap Şahabeddin’in sosyoloji yazılarında, Osmanlı’nın toplumsal meselelerine dair kapsamlı bir eleştiri ve analiz çerçevesi sunulur. Doktor Cenap, Avrupa’daki sosyoloji çalışmalarından esinlenerek, sosyolojik bakış açısını topluma dair meseleleri anlamada bir bilimsel zemin olarak ele alır. Yazılarında, toplumsal dinamikleri hem bir gözlemci hem de çözüm önerileri sunan bir entelektüel olarak analiz eder. Bu itibarla Avrupa’daki sosyoloji anlayışını Osmanlı toplum yapısına uyarlarken toplumsal olayları ve olguları gözleme konusunda bir öncülük oluşturduğu söylenebilir.

Onun sosyolojik çalışmaları; toplumsal sınıf ayrımları, nüfus, kadın hakları, hukuk, ekonomi ve kültürel yapı gibi temel konulara eğilirken dönemin sosyal bilimcilik anlayışını yerel meselelerle harmanlama çabası da taşır. Çeşitli meslek gruplarının toplum içindeki rolleri, yerleşim şeklinin toplum ilişkilerine etkisi gibi konular üzerinden, Osmanlı toplumundaki yapısal problemleri geniş bir perspektiften irdelemiştir. Şahabeddin'in sosyal meselelerin çözümünde önerdiği eğitim, nüfus artışı gibi çözümler, dönemin gelişmekte olan Osmanlı modernleşme çabasının bir yansıması olarak da değerlendirilebilir.

Bir diğer önemli yön, nüfus ve toprak meselesini, sosyo-ekonomik bir gelişim aracı olarak görmesidir. Cenap Şahabeddin, nüfus yoğunluğunun sosyal ve ekonomik gelişmişlikle olan bağlantısına dikkat çeker ve sağlıklı bir toplum yapısının inşasında bu faktörlerin önemini vurgular. Onun sosyoloji bilimini sosyal meselelerin çözümünde önemli bir araç olarak değerlendirdiğini söylemek mümkündür; sosyolojiyi toplumun gelişimine yönelik bir rehber olarak görmüş, toplumsal reform için gerekli olan zihinsel altyapıyı oluşturanın yollarını aramıştır.

مسائل اجتماعی و اقتصادی

Sosyoloji yazılarının tefrika edildiği Şurâ-yı Ümmet gazetesinin kılışesi

Cenab Şahabeddin'in sosyoloji yazılarının künyeleri şöyledir:

Şurâ-yı Ümmet gazetesinde tefrika edilenler:

- Mesâil-i İctimâiyye ve İktisadiye - Makasıd ve Vesait-i İctimai -1-, 17 Teşri-
nievvel 1325, (30 Ekim 1909), Sayı: 192, 4-5 s
- Mesâil-i İctimâiyye ve İktisadiye - Vesait ve Makasıd-ı İctimai -1-, 22 Teşri-
nievvel 1325, (4 Kasım 1909), Sayı: 193, 3-4 s
- Mesâil-i İctimâiyye ve İktisadiye - Vesait ve Makasıd-ı İctimai -1-, 29 Teşri-
nievvel 1325, (11 Kasım 1909), Sayı: 194, 4
- Mesâil-i İctimâiyye ve İktisadiye - Vesait ve Makasıd-ı İctimai -1-, 05 Teşri-
nisanı 1325, (18 Kasım 1909), Sayı: 195, 2-3 s
- Mesâil-i İctimâiyye ve İktisadiye - Devair-i İctimâiyye ve Ruh-i Umûmi -1-,
12 Teşrinisanı 1325, (25 Kasım 1909), Sayı: 196, 3-4 s

- Mesâil-i İctimâiyye ve İktisadiye - Devair-i Vicdaniye ve Kuvvâ-yı İctimâiyye -2- , 26 Teşrinisani 1325, (9 Aralık 1909), Sayı: 198, 4-5 s
- Mesâil-i İctimâiyye ve İktisadiye - Vicdan-ı Şahsi -4-, 10 Kanunievvel 1325, (23 Aralık 1909), Sayı: 200, 1-2 s
- Mesâil-i İctimâiyye ve İktisadiye - Hissiyat ve İhtiyacat -5-, 17 Kanunievvel 1325, (30 Aralık 1909), Sayı: 201, 3-4 s.
- Mesâil-i İctimâiyye ve İktisadiye - Hissiyat ve İhtiyacat -5-, 31 Kanunievvel 1325, (13 Ocak 1910), Sayı: 203, 3-4 s.

Donanma mecmuasında tefrika edilenler:

- Musâhabât-ı İctimâiyye - Muaşer-i Beşer Hakkında, 28 Mayıs 1331, (10 Haziran 1915), C.7, Sayı: 100/49, s.771-772.
- Musâhabât-ı İctimâiyye - Mesele-i Nüfus, 04 Haziran 1331, (17 Haziran 1915), C.7, Sayı: 100/50, s.787-790.
- Musâhabât-ı İctimâiyye - Mesele-i Arazi, 11 Haziran 1331, (24 Haziran 1915), C.7, Sayı: 101/51, s.803-807.
- Musâhabât-ı İctimâiyye - Hayât-ı İctimâiyye, 18 Haziran 1331, (1 Temmuz 1915), C.7, Sayı: 102/52, s.819-823.
- Musâhabât-ı İctimâiyye - Sunûf-ı İctimâiyye, 25 Haziran 1331, (8 Temmuz 1915), C.7, Sayı: 103/53, s.835-838.
- Musâhabât-ı İctimâiyye - Me'mûrîn - Esnaf - Sunûf-ı Bediyye ve İlmiye, 09 Temmuz 1331, (22 Temmuz 1915), C.7, Sayı: 105/55, s.867-869.
- Musâhabât-ı İctimâiyye - Mesele-i İsnân, 16 Temmuz 1331, (29 Temmuz 1915), C.7, Sayı: 106/56, s.883-885.
- Musâhabât-ı İctimâiyye - Mesele-i Cinsiyet - Sunûf-ı İctimâiyye, 31 Temmuz 1331, (13 Ağustos 1915), C.7, Sayı: 107/57, s.889-903.
- Musâhabât-ı İctimâiyye - Sunûf-ı İctimâiyye - Mesele-i Urûk - Mesele-i Sunûf-ı Muzırır, 20 Ağustos 1331, (2 Eylül 1915), C.7, Sayı: 108/58, s.916-919.
- Musâhabât-ı İctimâiyye - Avâmil-i İctimâiyye, 03 Eylül 1331, (16 Eylül 1915), C.7, Sayı: 109/59, s.931-934.
- Musâhabât-ı İctimâiyye - Avâmil-i İctimâiyye - Avâmil-i Uzviyye - Veraset, 17 Eylül 1331, (30 Eylül 1915), C.7, Sayı: 110/60, s.947-950.
- Musâhabât-ı İctimâiyye - Avâmil-i Uzviyye-i İctimâiyye Urûk ve Akvâm, 08 Teşrinievvel 1331, (21 Ekim 1915), C.7, Sayı: 112/62, s.995-999.

مصاحبات اجتماعیه

Cenab'ın Donanma mecmuasında tefrika edilen sosyoloji yazılarının klişesi

Yazarın yine *Peyâm-ı Sabah*'ta *Musâhabe-i İctimâiyye* başlığı altında "Memleketimizde Yalan" (26 Eylül 1337-1921, s.2-3), "Mesâil-i İctimâiyenin Tarık-ı Tetebbû'u" (8 Eylül 1921, s.2), "Kadınlarımızın Ruhü -1-" (5 Ocak 1338-1922), "Kadınlarımızın Ruhü -2-" (9 Ocak 1338-1922) makaleleri, bu çalışmaya dahil edilmemiştir. Hiç kuşkusuz Cenab Şahabeddin'in sosyolojik yazıları bunlarla sınırlı değildir. Bazı gözümüzden kaçan makalelerinin bulunması ihtimali de söz konusudur. Nitekim yazarın *Sabah* gazetesinde "Zamaniyyât" başlığı altında 31, *Peyâm-ı Sabah*'ta "Sanat-ı Taallüm" başlığıyla da 5 seri makalesi bunlara örnek gösterilebilir. Yazarın yine *Alemdar* ve *Peyâm-ı Sabah* gazetelerinde tefrika edilen "Ramazan" ayı ile ilgili de bir dizi yazısı bulunmaktadır.*

* Bkz. *İstanbul'da Bir Ramazan*, (haz. Abdullah Uçman), İst. 1994 (2. bas. 2012).

BİR ANALİZ DENEMESİ

TOPLUMSAL YAPILARIN doğasını, işlevlerini ve dinamiklerini anlamak, sosyolojinin temel amaçları arasında yer almaktadır. Toplumları ve toplumsal ilişkileri analiz etmek için kullanılan farklı yaklaşımlar, toplumu statik bir yapıdan çok, değişken ve sürekli dönüşen bir organizma olarak ele almayı gerektirir. Ancak, özellikle tarihsel sosyoloji ve erken dönem toplumbilim çalışmalarında toplumun biyolojik bir organizmaya benzetilmesi, onun yaşam döngüsü üzerinden açıklanmasına yol açmıştır. Toplumsal analizlerde biyolojik ve fizyolojik metaforların etkisi, toplumların çocukluk, gençlik, olgunluk ve çöküş aşamalarından geçtiği fikrini öne çıkarır. Bu metaforik yaklaşımın temelinde, toplumların doğal bir döngüde, bireyler gibi doğup büyüdüğü ve sonunda yok olduğu varsayımı bulunmaktadır.

Bu makale, toplumsal yapıyı biyolojik bir döngü ve katı sınıflamalar üzerinden açıklamaya çalışan bir dizi makaleyi eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmektedir. Çalışmada, toplumu anlamak için getirilen açıklamaların biyolojik indirgemeciliğin etkisi altında kalması, toplumun sosyokültürel değişim dinamiklerinin yeterince ele alınmadığı sonucunu doğurmaktadır. Toplumun yalnızca nüfus artışı, arazi genişliği veya sınıfsal bölünmeler üzerinden açıklanması, toplumsal yapının çok yönlülüğünü göz ardı etmektedir. Bu tür indirgemeci yaklaşımlar, toplumsal değişim sürecinin karmaşık yapısını ve bireylerin bu değişimdeki aktif rolünü sınırlandırmakta; kültürel, ekonomik ve eğitsel faktörlerin toplumsal kalkınmadaki yerini ikinci plana atmaktadır.

Makale, toplumun gelişim süreçlerinde daha dinamik ve çoğulcu bir bakış açısının gerekliliğini vurgularken, mevcut içerikteki temel sınırlılıklara işaret etmektedir. Toplumun gelişimini açıklayan nüfus, arazi ve sınıf gibi başlıca etkenlerin, özellikle sosyolojik araştırmalarda günümüzde önem kazanan cinsiyet eşitliği, kültürel

uyum ve eğitim gibi unsurlar ekseninde genişletilmesi gerektiği savunulmaktadır. Bu bağlamda çalışma, toplumsal yapının daha geniş ve kapsayıcı bir çerçevede ele alınmasının toplumsal çözümlemeye sağlayacağı katkıları tartışmaya açmaktadır.

Teorik ve Kavramsal Çerçeve

Toplumun anlamak ve analiz etmek için kullanılan sosyolojik yaklaşımlar, toplumun doğasını, yapısını ve değişim süreçlerini çeşitli metaforlar ve kavramsal çerçevelerle açıklamaya çalışmıştır. Toplumun işleyişi, birçok sosyal bilimci tarafından bir biyolojik organizmanın yaşam döngüsüne benzetilmiş ve toplumun birey gibi belirli evrelerden geçerek geliştiği fikri benimsenmiştir. Bu yaklaşımlar, toplumun doğum, büyüme, olgunlaşma ve çöküş gibi aşamalardan oluştuğunu savunur. Özellikle 19. yüzyılda sosyolojinin gelişiminde etkili olan Auguste Comte, Herbert Spencer gibi düşünürler, toplumu bir organizmaya benzeterek, onun “*sosyolojik evrim*” teorileri çerçevesinde ilerlediğini öne sürmüşlerdir. Ancak bu biyolojik metaforların toplum analizlerinde baskın hale gelmesi, indirgemeci bir bakış açısına yol açarak toplumsal değişimin çok boyutluluğunu sınırlandırmıştır.

“Biyolojik Metaforların Sosyolojik Analizlere Etkisi”

Toplumun biyolojik bir organizmaya benzeten bu tür yaklaşımlar, her toplumu birey gibi sabit bir yaşam döngüsüne yerleştirir. Bu bağlamda, toplumsal yapıların gelişimi ve değişimi “*doğal bir ilerleyiş*” olarak kabul edilir. Bu perspektife göre, toplumlar bir başlangıç (doğum) ve bitiş (çöküş) noktasına sahip statik yapılar gibi değerlendirilir. Ancak biyolojik metaforlar, toplumsal gelişim sürecinin karmaşıklığını ve dinamik yapısını göz ardı ederek, toplumları genellemeye açık hale getirir. Gerçekte ise toplumlar, çevresel, ekonomik, kültürel ve siyasi faktörlerin bir araya gelmesiyle sürekli değişim halinde olan yapılardır. Bu nedenle biyolojik metaforların sosyolojik açıklamalarda kullanımı, toplumsal dönüşüm sürecini tam anlamıyla açıklayamaz.

“Toplumsal Yapının Statik ve Dinamik Unsurları”

Toplumsal yapının sadece nüfus, arazi ve sınıf gibi belirli faktörlerle açıklanması, toplumların sosyo-kültürel ve ekonomik dinamiklerinin göz ardı edilmesine yol açar. Özellikle toplumu statik bir yapı olarak ele almak, onun çok boyutlu doğasına aykırı bir indirgemeci yaklaşımı beraberinde getirir. Toplum, bireylerin etkisiyle sürekli değişen, genişleyen ve dönüşen bir yapıdır. Toplumları durağan, değişmez veya yalnızca doğal bir döngüyle açıklamak, sosyal

ilişkilerdeki etkileşimi ve dönüşümü anlamak için yeterli değildir. Bu sebeple, toplumsal analizlerde daha dinamik bir çerçeveye ihtiyaç duyulmaktadır. Örneğin, eğitim, toplumsal yapı üzerindeki etkisini yalnızca sınıfsal değil; ekonomik, kültürel ve bireysel gelişim açısından da göstermektedir.

“Eleştirel Sosyoloji Perspektifinden Toplumsal Yapı ve Değişim”

Eleştirel sosyoloji, toplumsal yapıyı daha bütüncül ve dinamik bir yaklaşımla analiz eder. Eleştirel perspektif, toplumu yalnızca sınıflar, nüfus ve arazi gibi belirli faktörlerle açıklamayı yetersiz bulur; bunun yerine, toplumsal yapının daha geniş ve değişken bir temele dayandığını öne sürer. Örneğin, toplumsal yapı ve değişim sürecinde cinsiyet rolleri, kültürel çeşitlilik, ekonomik eşitsizlikler ve eğitim gibi unsurlar dikkate alınmalıdır. Eleştirel sosyolojiye göre, toplumun tüm bileşenleri bir arada değerlendirilerek toplumun yapısı ve işleyişi daha kapsayıcı bir çerçevede anlaşılabilir. Toplumsal süreçlerde bireylerin ve toplulukların aktif rol oynaması, toplumun bir organizma değil; dinamik, çok katmanlı ve sürekli etkileşim halinde olan bir yapı olduğunu göstermektedir.

“İndirgemeci ve Determinist Yaklaşımların Sınırları”

Toplumun, yalnızca nüfus ve arazi gibi faktörlerle açıklanması, determinist bir bakış açısını yansıtır. Bu tür yaklaşımlar, toplumu biyolojik sınıflandırmalarla belirli evreler içinde sıkışmış bir yapı olarak görür. Ancak günümüzde toplum, dinamik etkileşimlerin bir ürünü olarak değerlendirilir. Biyolojik indirgemecilik, toplumsal gelişim sürecini tek bir doğrusal çizgide yorumlar ve bu doğrusal ilerleyiş, toplumsal yapının karmaşık doğasını tam olarak açıklayamaz. Eleştirel bir bakış açısı, toplumu sadece belirli bir çerçeveye sığdırmanın sınırlarını gösterir; toplumu biyolojik süreçler gibi açıklamaya çalışmanın indirgemeci ve genellemeye açık bir çaba olduğunu savunur.

Bu çerçevede, ele alınan makalelerdeki toplumsal analizlerin de statik, determinist ve biyolojik metaforlarla kısıtlı olduğu görülmektedir. Bu çalışma, toplum analizlerinde daha geniş, değişken ve dinamik bir çerçeveye ihtiyaç olduğunu vurgulayarak, toplumsal yapıyı eleştirel bir perspektiften değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Metodoloji

Cenap Şehabettin'in makalelerine eleştirel bir yaklaşımla yapılan bu çalışmada toplumsal yapı modellerinin ve metaforların sosyolojik açıdan değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Çalışma, toplumu biyolojik bir organizma olarak ele alan teorik yaklaşımların ve

toplumsal yapıyı nüfus, arazi, eğitim ve sınıf gibi tek boyutlu etkenlerle açıklama çabasının yetersizliklerini tartışmaktadır. Metodolojik olarak eleştirel sosyoloji çerçevesiyle (Horkheimer, 1982; Adorno, 2000), toplumsal yapıyı analiz eden çeşitli sosyolojik yaklaşımlar (Comte, 1974; Spencer, 1891) ve güncel sosyal teori kaynakları ile karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılmaktadır.

Bu incelemede temel veri kaynağını oluşturan makaleler, sosyolojik analizlerin biyolojik ve statik metaforlarla yapılması bakımından kritik edilmekte ve eleştirel sosyoloji perspektifine uygun olarak incelenmiştir. “*Eleştirel Metodoloji*”, toplumsal yapıyı yalnızca belirli faktörlerle değil, geniş bir perspektifle incelemeyi ve sosyal bilimlerde çok boyutlu analizlerin gerekliliğini öne çıkarır (Fay, 1987). Çalışmada, bu eleştirel yaklaşım temel alınarak toplum analizinde kullanılan biyolojik metaforların toplumun dinamik doğasını yeterince yansıtmadığı iddia edilmekte ve mevcut analizlerin geliştirilmesi önerilmektedir.

Bu metodolojiyi destekleyen temel yaklaşım, “kavram eleştirisi”dir. Kavram eleştirisi, özellikle Comte’un sosyolojisinde başlayan pozitivist yaklaşımların etkisini (Comte, 1974) ve toplumun statik bir yapı olarak ele alınmasının getirdiği sınırları incelemeye olanak tanır. Bu inceleme çerçevesinde, toplumun yalnızca nüfus ve arazi gibi somut bileşenlerle açıklanması; sosyokültürel, ekonomik, ve tarihsel bağlamların göz ardı edilmesiyle eleştirilmektedir.

“*Metafor Analizi*” ise, toplumsal yapının bir biyolojik organizmaya benzetilmesinin, toplumsal yapının değişken ve etkileşimli doğasını sınırlayıcı bir etken olup olmadığını incelemekte kullanılmıştır. Bu yöntemle, toplumu “doğal yaşam döngüsüne sahip bir organizma” olarak kabul eden metaforların toplumsal dönüşümü anlamada ne derece etkili olduğu sorgulanmaktadır (Lakoff & Johnson, 1980).

Söz konusu makaleler içerik analizi yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Bu yöntem, metinlerde kullanılan başlıca tema durumundaki nüfus, arazi, eğitim, cinsiyet ve sınıf meselelerinin, hangi bakış açısıyla ele alındığını incelemektedir. Özellikle, ele alınan konuların indirgemeci ve determinist bir yaklaşımla sunulması, eleştirel sosyoloji bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Burada eleştirel metodolojiye uygun olarak, hem içerikteki temel bakış açılarının sınırları ortaya konmuş hem de alternatif toplumsal analiz yaklaşımlarının sunduğu farklı değerlendirme olanakları sunulmuştur.

Bu eleştirel inceleme, Cenap Şehabettin’in sosyoloji makalelerinin içeriği toplum analizinde kullandığı yöntemlerin sınırlarını

belirlemeyi ve bu sınırları aşan daha kapsayıcı bir çerçevenin önemini göstermeyi hedeflemektedir. Ele alınan ana başlıklar (nüfus, arazi, toplumsal sınıflar, eğitim ve cinsiyet) eleştirel bir analiz süzgecinden geçirilmiş ve sosyolojik yaklaşımlar arasındaki boşlukları vurgulamak üzere değerlendirilmiştir. Çalışmanın dayandığı eleştirel metodoloji, toplumsal yapının analizinde tek boyutlu açıklamaları yetersiz bulur; bunun yerine, çok boyutlu ve interaktif bir analiz çerçevesi önermektedir.

Sonuçların Tartışılması ve Eleştirisi

Bu çalışmada ele alınan Cenap Şehabettin'in makalelerinin, toplumsal yapıyı anlamak için nüfus, arazi, sınıf ve cinsiyet gibi unsurlar üzerine odaklanarak, toplumu biyolojik bir yaşam döngüsüne sahip bir organizma olarak tanımlamaktadır. Ancak, bu biyolojik metaforlar, toplumların dinamik yapısını ve çok boyutlu etkileşimlerini tam anlamıyla açıklamakta yetersiz kalmaktadır (Lakoff & Johnson, 1980). Bu bölümde, makalelerdeki yaklaşımların sosyolojik analizlerdeki eksiklikleri ve güçlü yönleri ayrıntılı bir şekilde tartışılacaktır.

1. Toplumun Biyolojik Metaforlarla Açıklanması Üzerine Eleştiri

Cenap Şehabettin'e göre toplumlar doğum, büyüme, olgunluk ve çöküş gibi biyolojik döngülerle açıklanarak statik bir yapı olarak ele alınmıştır. Bu yaklaşım, toplumsal değişimin dinamik yapısını göz ardı eder. Horkheimer ve Adorno (2002) gibi eleştirel sosyologlar, toplumların gelişim süreçlerinin katı evrelerle sınırlandırılmasının, toplumsal hareketliliği ve bireylerin katkılarını göz ardı ettiğini belirtmişlerdir. Toplumsal yapının bir organizma gibi belirli aşamalardan geçtiği düşüncesi, toplumsal yapının bir süreç olarak değil, değişmez bir sistem olarak anlaşılmasına yol açmaktadır. Bu indirgemeci yaklaşım, toplumların içsel karmaşıklığını, kültürel çeşitliliğini ve tarihsel gelişim dinamiklerini yeterince temsil etmemektedir.

2. Nüfus ve Arazi Üzerine Yapılan Değerlendirmelerin Eksiklikleri

Toplumun gelişimini nüfus ve arazi gibi etkenlerle açıklama çabası, toplumsal yapının sadece fiziksel boyutunu ele alır ve sosyal ilişkilerdeki etkileşimleri göz ardı eder. Malthus'un nüfus teorisinden esinlenilerek yapılan bu tür analizler, nüfusun artışının toplumun refahına doğrudan katkı sağladığı varsayımı üzerine kurulur (Malthus, 1798). Ancak, nüfusun medeniyet seviyesinin bir ölçütü olarak görülmesi, bireylerin eğitim seviyesi, iş gücüne katılım oranı ve kültürel katkıları gibi daha geniş faktörlerin göz ardı edilmesine

yol açar. Fay (1987), eleştirel sosyal teoride toplumsal yapıyı şekillendiren etmenlerin yalnızca sayısal verilere dayalı olmaması gerektiğini ve toplumsal gelişimde kültürel etkileşimlerin, ekonomik unsurların ve sosyal bağların etkisinin önemli olduğunu vurgular. Bu doğrultuda, toplumun kalkınmasında nüfus artışı kadar, bireylerin eğitimi ve topluma sağladığı katkı da dikkate alınmalıdır.

3. Eğitim, Sınıf ve Toplumsal Yapı Üzerine Değerlendirme

Makalenin ele aldığı eğitim ve sınıf yapısı değerlendirmeleri, sınıf farklılıklarının toplum içindeki görev dağılımını sağladığı fikrine dayanmakta olup, eğitim yalnızca bireysel bir kalkınma aracı olarak görülmektedir. Ancak eğitim, bireysel gelişimi sağlamanın ötesinde, toplumun kültürel ve ekonomik kalkınmasını etkileyen bir faktördür (Freire, 2005). Eğitim, bireylerin topluma entegrasyonunu sağlaması ve bireylerin sosyal yapıyı dönüştürme kapasitesini artırması bakımından önemlidir. Cenap Şehabettin'in makalelerinde eğitim, toplumsal yapının sürekliliğini sağlama amacıyla ele alınmış olsa da, eğitimde ele alınmayan nokta, onun sosyal hareketliliği artırıcı ve toplumsal eşitsizlikleri dengeleyici rolüdür. Freire'nin belirttiği gibi, eğitim bireylere yalnızca mevcut toplumsal yapıyı öğretmez; aynı zamanda bu yapıyı eleştirme ve dönüştürme gücü kazandırır.

4. Cinsiyet ve Irk Meselesine Getirilen Yaklaşımlar

Toplumdaki cinsiyet rolleri ve ırksal çeşitliliğin açıklanmasında "dengeleme" fikrinin vurgulanması, cinsiyet ve ırk arasındaki ilişkilerin toplumsal eşitlik ekseninde incelenmesi gerekliliğini göz ardı etmemektedir. Elhan-ı Şitâ şairin makalelerinde cinsiyet rolleri, toplumun uyumunu sağlamak için dengelenmesi gereken unsurlar olarak tanımlanmıştır. Ancak cinsiyet eşitliği, sadece uyum sağlamak amacıyla değil, bireylerin topluma eşit koşullarda katılabilmesi açısından değerlidir (Butler, 1990). Kadın ve erkek rolleri üzerine kurulan bu dengesiz yapı, toplumsal eşitlik ve özgürlük prensipleriyle örtüşmeyen bir yaklaşım sergiler. Irk ve etnik çeşitliliğin toplumsal sınıfların yapısını belirleyen bir unsur olarak ele alınması da modern sosyolojide eleştirilen bir yaklaşımdır. Etnik farklılıklar, yalnızca toplumsal yapıların işleyişinde değil, kültürel zenginlik ve çeşitlilik açısından da değerlidir (Hall, 1997).

Bu bağlamda, toplumu sınıflandırırken cinsiyet ve ırk gibi unsurların yalnızca işlevsel olarak değil, bireysel ve toplumsal eşitlik ilkeleri doğrultusunda ele alınması gerekliliği ortaya çıkar. Cenap Şehabettin'in yazılarının, toplumsal çeşitliliği toplumsal uyumun

bir aracı olarak ele alırken, eşitlik ilkelerine dair daha kapsayıcı bir bakış açısı geliştirilmesi gerektiğini göz ardı etmektedir.

Genel Değerlendirme: Statik Yaklaşımın Sınırları ve Alternatif Bakış Açıları

Görüldüğü kadarıyla Cenap Şehabettin toplumları belirli kategorilerle tanımlama ve sınıflandırma çabası güderken toplumsal yapının çok boyutluluğunu göz ardı etmektedir. Toplumun biyolojik bir organizmaya benzetilmesi, toplumsal değişkenliği ve bireylerin rolünü sınırlı bir bakış açısıyla ele almaktadır (Spencer, 1891). Eleştirel sosyolojiye göre, toplumsal yapının analizinde bireylerin aktif rolü ve toplumsal değişimin çeşitliliği, sadece toplumsal uyum ve işleyiş üzerinden değil; bireylerin bu yapıyı dönüştürme kapasiteleri üzerinden de değerlendirilmelidir (Horkheimer & Adorno, 2002).

Bu eleştiriler, toplumsal yapıyı analiz etmek için kullanılan yöntemlerin gözden geçirilmesi gerektiğini göstermektedir. Toplumsal yapının dinamik ve etkileşimli doğası, biyolojik ve determinist metaforlarla sınırlı olmamalıdır. Bunun yerine, toplumsal yapıyı kültürel, ekonomik, cinsiyet temelli ve etnik çeşitlilik ekseninde ele alan çok boyutlu analizlerin geliştirilmesi gereklidir.

BİBLİYOGRAFYA

- Adorno, T., & Horkheimer, M. (2002). *Dialectic of enlightenment: Philosophical fragments* (E. Jephcott, Trans.). Stanford University Press. (Original work published 1944)
- Akyüz, K. (1958). *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi*. Ankara.
- Beyatlı, Y. K. (1971). *Edebiyâta Dâir* (s. 180-185). İstanbul.
- Butler, J. (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. Routledge.
- Cenab Şahabeddin. (2004). *Musâhabât-ı İctimâiyye* (Sosyoloji Sohbetleri) Orjinal Metin (Haz. Harun Yıldız&Hidayet Duyar). Palet Yayınları.
- Comte, A. (1974). *The positive philosophy of Auguste Comte* (H. Martineau, Trans.). AMS Press. (Original work published 1830)
- Dizdaroğlu, H. (1964). *Cenap Şehabettin: Hayatı-Sanatı-Eserleri*. İstanbul.
- Enginün, İ. (1989). *Cenap Şahabeddin*. Ankara.
- Ergun, S. N. (1934). *Cenap Şehabettin: Hayatı ve Seçme Şiirleri*. İstanbul.
- . (t.y.). *Türk Şairleri* (s. 996-1015).
- Fay, B. (1987). *Critical social science: Liberation and its limits*. Cornell University Press.
- Freire, P. (2005). *Pedagogy of the oppressed* (M. B. Ramos, Trans.). Continuum. (Original work published 1970)
- Gökçek, F. (2018). *Cenap Şahabeddin*. İstanbul.
- Hall, S. (1997). *Representation: Cultural representations and signifying practices*. Sage Publications.
- Kaplan, M. (1953). Cenap Şehabeddin'in Şiirlerinde Pitoresk. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 5, 15-31.
- . (1956). Cenap Şehabeddin'in Şiirlerinde Ses ve Musiki. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 7 (1-2), 45-60.
- . (1958). Cenap Şahabeddin ve Nesir Sanatı. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 8, 16-17.
- Karaosmanoğlu, Y. Kadri (1969). *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları* (s. 187-212). İstanbul.
- Kurdoğlu, V. B. (1967). *Şair Tabibler* (s. 321-327). İstanbul.
- Kutlu, M. (t.y.). Cenap Şahabeddin. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, 2, 44-48.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.
- Malthus, T. R. (1798). *An essay on the principle of population*. J. Johnson.
- Nüzhet, S. (1934). *Cenap Şehabettin: Hayatı ve Seçme Şiirleri*. İstanbul.
- Rey, A. Reşit (2014). *İmparatorluğun Son Döneminde Gördüklerim Yaptıklarım: 1890-1922* (s. 323-329). İstanbul.

- Spencer, H. (1891). *The principles of sociology*. Appleton.
- Suat, H. (1934, 21 Mart). *Cenab Şahabeddin*. Akşam, İstanbul.
- Tarakçı, C. (1986). *Cenab Şahabeddin'de Tenkid*. Samsun.
- Uşaklıgil, H. Ziya (1936). *Kırk Yıl*. İstanbul.
- . (1955). *Sanata Dâir*, 3, 234, 250. İstanbul.
- Yalçın, H. Cahit (1908). *Kavgaların* (s. 119-130). İstanbul.
- . (1935). *Edebî Hatıralar* (s. 58-61). İstanbul.

{ جناب شهاب الدين بك }

[[HABİB LEBEKGÖZÜ]] BEY

OKUYUCULARIMIZA

Ey dürüst vatandaşlar, kollarınızı açın. Elinizde tuttuğunuz bu haber sayfasının yazarlarını tanıtacağım. Mısır'da doğan, Paris'te yetişen ve bugün özlemle beklediği vatanına kavuşan *Şûrâ-yı Ümmet* gazetesinin yazarları, bizim gibi kalemlerini mürekkebe değil, terlerine ve kanlarına batırdılar. Yazılarını yalanlarla, iftiralarla değil; kendi ruhları, uyku ve huzurundan fedakârlık ederek; onlar için değerli olan tüm sevgi, şefkat ve fedakârlıkla doldurdular.

Kadife halılardan geçerek devlete girme şansı varken, o yolu zenginlere, vekillere, akrabalara bırakıp, zorlu ve tehlikeli olan *Şûrâ-yı Ümmet*'e girdiler; burada açlık nöbet tutarken ölüm onlara hizmet ediyordu. Onlar yeni mazlumları ortaya çıkarmak ve sınırlar içinde yeni kurbanlar bulmak isteyenlere karşı haykırdılar: "Yeter!" dediler. Otuz kişi, otuz milyon insanı kurtarmak için üç yüz bin kişilik baskıya karşı yumruklarını gösterdi. Ellerindeki kalemle ayaklarımıza vurulan zincirleri kıracaklardı. "Hayır," dediler, "Bizi İzzetler, Tahsinler, Rızalar, Ramiler yönetmeyecek; aslan yavrularının yeri köpeklerin ayakları altında olamaz. Hayır, milletin lokmasıyla İzzet'in metreslerine şampanya içirilmeyecek; kahramanların haklarını satmayacağız. Hayır, maliye yolsuzluğun besleyicisi değildir!... Siz milleti cahil,

güçsüz, hayvan yapıp, ağzına gem, boynuna yular, sırtına se-
mer vurmak istiyorsunuz; şûrâ-yı devlet bu projeleri hazırlayıp
meclise sunuyor, Şûrâ-yı Ümmet gazetesi ise bu ihanet belge-
lerini parçalayıp atacak ve bu hainlerin şişkin isimlerini halkın
alayına layık birer karikatüre çevirecektir.”

Ey değerli okuyucularım, bugün yayın dünyasında yer alan bu
yeni sayfayı hürmetle selamlayın: Bu kağıt, vatanın özgürlük
belgesidir! Bizi karanlıktan kurtaran hürriyet güneşi, bu kağıdın
üzerindeki siyah satırlar arasından doğmuştur.

Şûrâ-yı Ümmet, biliyorsunuz ki, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin
düşüncelerini yaymak için kullandığı bir araçtır. İttihat ve Te-
rakki Cemiyeti, genç yumruğuyla zulmü ezen, halkın yoksul-
luğu karşısında servetini sergileyen Ragıp Paşaları topuklarıyla
ezen ve bizlerin adalet içinde yaşayacağı yeni düzeni zekâları,
kalemleri ve çekilen acılarla kuran yüce üyelerden oluşmakta-
dır.

C.Ş.

::: TOPLUMSAL VE EKONOMİK MESELELER :::

ŞÛRÂ-YI ÜMMET GAZETESİNDEKİ YAZILARI

[Bu genel başlık altında yayımlamaya başladığım yazı dizisinin çok eğlenceli olmayacağını değerli okuyuculara peşinen belirtmeliyim. Bunlar, Avrupa’da “sosyoloji” olarak bilinen ve konusuna bakarak ‘insan topluluklarının ilmi’ diye çevirdiğim yeni bir bilim dalına dair sohbetlerdir. Bu yazıları takip edenlerin pişman olmayacağını tahmin ediyorum. C.Ş.]

TOPLUMUN AMACI VE SOSYAL BAĞLAR

I

Hayvani bir durumdan insanlık seviyesine yükselen insanlığın ilk düşüncesi küçük bir grup oluşturmaktır. Bu, eski çağlardan beri görülen bir tarihsel gerçek olduğundan, kimse bunu kanıtlama ihtiyacı duymaz. İlk toplumlar genellikle akrabalık bağıyla birbirine bağlı ve yaşça farklı kişilerden oluşuyordu. Zamanla çeşitli şekillerde diğer toplumlar ve bireyler bu gruplara katılarak kabileleri ve milletleri oluşturdu.

Küçük toplumlar arasında zaman zaman düşmanlık, zaman zaman dostluk vardı ve bu duyguların milletler arasında da mevcut olduğunu biliyoruz. Ancak, bir toplumun çevresindeki diğer toplumlara karşı duyduğu ilgi ve yakınlık ne kadar samimi olursa olsun, toplumun kendi üyeleri arasındaki dostluk bağı kadar güçlü olamaz. Tarihî gerçekler gösteriyor ki, komşu toplumlar arasında dostluk, istisna durumdadır; düşmanlık ise genel bir kuraldır.

Her ne kadar tarihte bazı bireylerin yalnız yaşadığı görülse de, içgüdüsel olarak birleşip bir toplum kurdukları pek görülmemiştir. Ayrıca, bir bireyin mutlaka bir topluma katılmak gibi doğal bir eğilimi olduğu da tam anlamıyla kanıtlanmış değildir. Çünkü herkes, kendi arzu ve şartlarına göre bir toplumu seçer ve hatta sevmediği toplumlara karşı içinde bir soğukluk hisseder. Bu nedenle, insanların doğaları gereği sosyal bir eğilime sahip oldukları düşüncesi tamamen doğru değildir. Eğer öyle olsaydı, yalnız kalan bireylerin ilk karşılaştıkları topluluğa kendilerini hemen dahil etmeleri, seçim yapma ihtiyacı hissetmemeleri gerekirdi. Oysa herkes, bazı bağlar ve etkiler nedeniyle içten çekim duyduğu topluluğa katılır.

Bu bağlar ve etkiler nelerdir? Hangi faktörlerin etkisi altında belirli bir topluma dâhil oluruz? İnsanları farklı gruplara ayıran, maddi ve manevi iş birliklerini oluşturan güçler nelerdir? Bu konuları inceleyelim:

1. Evlilik ve Kan Bağı

İnsan neslinin devamını sağlama içgüdüleriyle anne-baba sevgisinin büyük birleştirici bir güç olduğunu kimse inkâr etmez. Bu iki gücün etkisi, tarih boyunca devam etmiştir. Günümüzde bile aşk ve şefkatin etkisinin görülmediği bir yer yoktur. Dönemin en büyük âşıkları bile tüm dünyayı sevgilerinde birleştirmek istese de, kendi milletlerini diğer milletlerden, ailelerini ise diğer ailelerden daha çok sevmekten kendilerini alıkoymazlar. İlk çağlarda evlenme isteği ve aile sevgisi çok daha güçlüydü. Uzun bir süre boyunca yer yüzündeki ilk kabileleri ebeveynler, çocukları, torunları ve akrabaları oluşturuyordu. Kan bağıyla birbirine bağlı olanlar, birlikte yaşadıkları hayatla aralarında ortak düşünce ve duygu birliği oluşturuyorlardı. Ancak aynı kanı taşıyanlar birbirini sever, diğer insanları ise düşman olarak görürlerdi. Dostluk kurdukları kabileler ise yalnızca aynı kandan gelenlerle sınırlıydı.

Bu hisler asırlarca devam etti. Hatta bir kabile, zamanla büyüyen bir millet haline geldikten sonra bile, aralarındaki kan bağı hissedilmeyecek derecede zayıflasa da devam etti ve böylece ortak ekonomik çıkarlar, fedakârlık ve dostluk gibi birçok erdemın kaynağı oldu. Günümüzde milletlerin kendi içlerinde gördüğümüz birliğin başka bir nedeni yoktur.

2. Savaş ve Barış

Bu iki unsur, yukarıda bahsedilen kan bağıının sonucudur. Kan bağıyla oluşmuş kabileler ve aşiretler, kendi içlerinde huzuru ve düzeni korumaya çalışırken, dışarıdaki diğer toplumları tamamen düşman kabul ettiklerinden, dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı sürekli hazır olma ihtiyacını hissediyorlardı. Bu iç huzuru koruma ve dış düşmanlara karşı hazırlıklı olma ihtiyacı, her toplumun gelişiminde ve devamında önemli bir faktör olmuştur; çünkü bu iki ihtiyaç, bireyler arasında ortak düşünceler ve çıkarlar doğurur. Ortak mücadele ve bu mücadelenin bıraktığı anılar, bir toplumun üyelerini birleştirecek en güçlü bağıdır. Öte yandan, iç huzurun korunması, bireylerin kendi çıkarlarını kontrol etmelerine ve dolayısıyla ahlaki gelişimlerine katkıda bulunur. Örneğin, uygar bireyler kendilerine saldıranlara karşı intikam almak yerine, haklarını koruma görevini devlete bırakır ve adalet sistemi bu bireysel sorumluluk devriyle ortaya çıkar.

Toplum üyelerinin iç huzuru sağlama çabası, bugün medeniyetlerde adaletin hâkim olması ilkesini kabul ettirmiştir. İç çekişmeler

azalmış ve iç çatışmalara harcanacak güç, dış düşmanlarla mücadelede kullanılmak üzere birikmiştir.

İlkel kabilelerde de bu prensipler kaba bir biçimde uygulanarak üyelerinin gücünü koruyanlar, çevrelerindeki zayıf kabileleri malları ve canlarıyla kendi toplumlarına katmaya tereddüt etmezlerdi. Bunun dışında bir kabiledaki galip gelme arzusu, doğal olarak bir lider veya savaş komutanı seçilmesine neden olur ve böylece bireylerde düzen ve itaat fikri gelişirdi. Görülüyor ki iç huzur ve dış savaş sayesinde toplumlar gelişmiş ve siyasi yapılar oluşmuştur. Taylor* “*Siyasi yönetim kesinlikle savaştan doğmuştur*” demektedir. Gerçekten de, bugün bir milletin siyasi gücünün en büyük göstergesi, halkını yasalara uymaya zorlayan askeri gücün düzeni ve adaletin işleyişi değil midir?

3. Ortak Mekân ve Ortak Çalışma

İlkel dönemlerde insanlar, hava olayları ve savaşın gereklerine göre yer değiştirmek zorunda kalmakla birlikte yine aynı kabile üyeleri genellikle aynı dağ, çöl veya vadi üzerinde yaşamaya devam ederlerdi. Aralarında mekân birliği vardı. Basit tarım yöntemlerini öğrendikten sonra dağınık kabileler bahçelerin, tarlaların yakınında yerleşmeye başladılar. Artık aralarındaki mekân birliği tamamen pekişmiş oldu. Dış düşmanlara karşı korunmak için yerleşim yerlerinin çevresine hendekler kazmaya ve toprak yığmaya başlayınca mekân birliği tam anlamıyla yerleşti. Böylece insanların yerleşim yerine duygusal bir bağ duyma eğilimi, vatan sevgisinin ilk örneği olarak ortaya çıktı.

Kabileler, yaşadıkları yerleri sevdikleri gibi, burada yaşayan insanları da sevmeye başladılar. Yavaş yavaş yerleşim yerleri “vatan” oldu; etrafındaki hendekler sınır haline geldi ve içindeki kabileler büyük milletler haline geldi.

Öte yandan, tarımsal faaliyetlerin başlamasıyla birlikte iş bölümü gelişip düzenli hale gelmeye başladı. Kabiledaki bireyler iş kollarına göre ayrılıyor, her meslek grubu kendi içinde özel bir bağ oluşturuyordu. İş birliği, önemli bir bağ haline geldi.

Bu konuda çözüme kavuşturulması gereken bir soru daha var: Hayvanlar arasında da topluluklar var. Peki neden hiçbir hayvan topluluğu, insanlar gibi düzenli ve gelişmiş sosyal sonuçlar göster-

* Frederick Winslow Taylor (20 Mart 1856 – 21 Mart 1915), Amerikan makine mühendisi ve endüstriyel idare uzmanı. Endüstriyel verimliliği artırmak için sistematik bir şekilde çalışan ilk kişi olarak bilinmektedir. İşletme Yönetimi'nin babası olarak kabul edilir. Taylor'un çalışmaları *Bilimsel Yönetim İlkeleri* endüstri mühendisliğinin temellerinden olmuştur.

remiyor? Bu sorunun cevabı, sinir sistemimizin yapısında aranmalıdır. İnsan topluluklarının diğer hayvan topluluklarına göre düzen ve gelişim açısından üstün olmasının sebebi, insanların sinir sistemi ve beyin yapısı açısından sosyal gelişime daha yatkın olmasıdır. Hayvanların sesleri hiçbir zaman insan dilleri kadar etkileyici ve çekici bir sosyal iletişim aracı olamaz. Dahası, dilin yazılı şekli olan yazı, güçlü bir iletişim ve birlik aracıdır.

Gelecek makalemizde, bu iki önemli sosyal araç olan dil ve yazı üzerinde duracağız.

SOSYAL ARAÇLAR VE AMAÇLAR

İlk makalemizde ele aldıklarımız, hayvanlar ve insanlar için ortaklı. Bugün, toplumları oluşturan iki önemli sosyal aracı, yani dil ve yazıyı konu edineceğiz.

Dil olmadan bir insan topluluğu var olamaz. İnsanlar, ne kadar basit bir topluluk halinde olursa olsunlar, bir araya geldiklerinde çeşitli seslerle düşüncelerini ve duygularını paylaşmaya başlarlar. Bir topluluğun başlangıcı aynı zamanda dilin başlangıcı olur.

Birlikte yaşayan hayvanlarda bile bazı sesler, belirli duygu ve ihtiyaçları ifade etmek için kullanılır. İlk insan topluluklarında da belirli anlamları ifade eden seslerin sayısı oldukça sınırlıydı. Hatta günümüzde bazı kabilelerin toplam kelime dağarcığının üç yüzü geçmediği, insanların bu kısıtlı kelime hazinesiyle düşünce ve duygularını ifade ettikleri birçok seyyah tarafından gözlemlenmiştir.

İlkel topluluklarda bu kadar sınırlı olan iletişim araçları zamanla öyle gelişir ki, medeni milletlerde kelime sayısı yüz bine kadar çıkar. Dilin gelişimi, insanın bilinçli bir varlık olarak ortaya çıkmasının en önemli işaretlerinden biridir. Dilin oluşumu, düşünce ve duyguların ses ve kelimeler aracılığıyla somut hale gelmesidir. Her dil başlangıçta birkaç ses ve nida ile sınırlıdır; zamanla büyüyüp kapsamı genişler.

Yeryüzünde karşılaşılan iki insanın ilk ortak arzusu, duygu ve düşüncelerini paylaşmaktır. Bir insan, her zaman anlamaya çalıştığı gibi, sevinç ve üzüntülerin kendine özgü bir etkisi olduğundan, başkasının her türlü heyecanına az çok katılır.

Bu doğal etkiler sonucunda, toplum içindeki bireyler arasında dil kendiliğinden gelişir. Her gün yeni kelimeler doğar ve bu yeni kelimeler sayesinde bazı düşünceler ve duygular bir dış ifade kazanır, ses titreşimleri içinde belirgin bir biçim alır.

İnsanın maddi ve manevi ilerlemeleri, var olan dilin genişlemesi ve gelişmesiyle beraber yürür. Düşünce durmadıkça dil de durmaz. Zihin her yeni keşfini taze bir kelime veya duyulmamış bir ifadeyle belirtmek zorundadır. Sosyal vicdan olarak ifade edilen güç, ancak düşünce ve dilin birleşimidir.

Bir dil ne kadar ilkel veya yeni oluşmuşsa, o kadar hızlı gelişir. Dil geliştikçe onu konuşanların sayısı da artar ve bir dili konuşanlar, ister istemez onu genişletmeye çalışırlar. Bir kıta medenileştikçe, o kıtada konuşulan dil sayısı azalır, ancak konuşulan dillerin kapsamı

genişler. Örneğin, dünyada konuşulan farklı dillerin sayısı üç binden fazla olmasına rağmen, Avrupa’da sadece elli üç dil vardır; çünkü Avrupa, dünyanın en gelişmiş kıtasıdır.

Diller durağan değildir; her geçtikleri bölgeden yeni kelimeler eklenir ve sürekli değişirler. İlkel kabilelerde, büyükbabaları ile torunlarının dili birbirinden o kadar farklı olabilir ki, birbirleriyle iletişim kuramazlar.

Geniş ve güçlü bir dile, ancak ömürleri uzun olan güçlü ve zeki toplumlar sahip olabilir. Dilin en büyük zenginlik göstergesi, ifade netliği ve kesinliğidir. Her düşünce ve duyguyu ifade edecek kelimeler ve deyimlere sahip olmak ve bu kelimelerin anlamlarının kesin olması, dilin en büyük özelliğidir. Bu özelliğe yalnızca çok yüksek bir medeniyet seviyesine ulaşmış toplumların dilleri sahiptir. Çünkü dilin netliği, yöneticilerin işlerini kolaylaştırır; ancak bir dili net ve kesin yapan asıl şey, ekonomik ilişkiler ve ticari değişimlerdir.

Aslında hiçbir sesin doğuştan hiçbir anlama gelmediği düşünülecek olursa, her dilin bir veya birkaç insan topluluğu arasında kabul edilmiş bir tür sözlü anlaşma olduğu kabul edilir. Toplumun diğer ilişkileri gibi, dil de sürekli değişir, kesintisiz bir dönüşüm yaşar.

Geçmiş kuşakların duygu ve düşünceleri, hayalleri ve idealleri kelimeler aracılığıyla ifade edilmiştir ve bir toplumun bütün entelektüel çabaları kelimeler sayesinde bir bilgi birikimi haline gelmiştir. Gelecek nesiller de ancak sözlü veya yazılı işaretlerle eğitilip yönlendirilebilirler. Bu nedenle dilin toplumsal önemi ortaya çıkar.

*Herbert** diyor ki: “*İnsan toplumunun birleşme bağı dildir.*” Gerçekten de kelimeler sayesinde insanlar birbirlerine düşünce ve duygu aktarabilirler. Bir zihinden diğerine, bir kalpten ötekine duygu ve düşünce ancak dil yoluyla aktarılabilir.

Önceki detaylardan anlaşılabilir ki insanlar birbirini ne kadar iyi anlarsa, yani birbirlerinin diline ne kadar hâkim olurlarsa, aralarındaki bağ da o kadar güçlü olur ve kurdukları toplum o kadar sağlam olur. Bu nedenle, insanlığın ideal hedefi, mevcut dillerin yalnızca bir genel dil haline gelmesidir.

Yazı

Yazılar, bir kalıcı şekil kazanan dillerden başka bir şey değildir. Bir dil, zamanla bütün etkisini sürdürebilmek için yazılı bir forma bürünmelidir.

* *Herbert Spencer*: (27 Nisan 1820 – 8 Aralık 1903), İngiliz filozof ve sosyolog.

İlkel kabileler, düşünce ve duygularını geleceğe aktarmak için taşlara kazıyarak veya ateşle iz bırakarak anılarını yaşatmaya çalışırlardı. İlk yazının bu şekliydi. Sonrasında Çin’de yazılı işaretler gelişti; bir işaret, tüm bir ifadeyi karşılayabilirdi. Eski Mısır’da ortaya çıkan hiyeroglifler de Çin yazısıyla aynı temele dayanıyordu.

Çin ve hiyeroglif yazılarının harflere dönüşmesi, yazının ve medeniyetin tarihinde önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. İnsanlığa bu aşamayı geçiren Fenikeliler, hiyeroglif işaretlerinden yola çıkarak ilk alfabelerini oluşturdular.

TOPLUMSAL ARAÇLAR VE AMAÇLAR

Sadece insan toplumlarına özgü iki önemli toplumsal araçtan birinin yazı olduğunu söylemiştik. Batı'da kullanılan bir Ermeni atasözü şöyle der: *“Okuma yazmayı öğrenen insan, ilk defa insan olur.”* Başka bir taraftan, bir Yunan filozofu şöyle der: *“Bilinçli bir hayat, ancak yazı ile mümkündür.”*

Sözle ifade edilen bir düşünce, ancak yazıya döküldüğünde kalıcı hale gelir. Yazılı harflerle kaydedildikten sonra görünür hale gelir ve nesilden nesile aktarılabilir. Bir düşünce, yalnızca iştilen bir söz olarak kaldığında, yayılma alanı sınırlıdır; dinleyici sayısı ne kadar arttırılmak istense de sınırlıdır. Ancak okur sayısı sonsuz olabilir ve en az değerdeki bir eser bile kaç kişi tarafından okunacağı öngörülemeden yaşayabilir.

Yazı, toplumsal ilişkileri genişleten ve güçlendiren en büyük araçtır. Konuşmacının sözleri ancak sesin ulaştığı yere kadar yayılabilirken, yazan kişinin sesi, uzak geleceğin sınırlarında bile yankılanabilir. Öte yandan, bir dil yazılı hale gelmeden büyüyüp gelişemez. Yazılı harflerle kâğıda veya taşla işlendiğinde, eksiklikleri, düzeltilmesi ve tamamlanması gereken yönleri ortaya çıkar. İfadenin zayıflığı veya gücü, açık veya anlaşılır olup olmaması, içeriğin konuyla uyumu daha net hale gelir.

Siyasal yazılarla, geçmişin erdemleri ve yanlışları, gelenekleri ve kanunları geleceğe geçerek nesiller arasında bağ kurar. Yazı, dünyada bir köşeden diğerine fikirleri ve duyguları taşır. İnsanlığın mevcut unsurlarını birbirine bağlamakla kalmaz, aynı zamanda geçmiş ve gelecekteki insanlıkla manevi bir temas sağlar. Eğer yazı icat edilmemiş olsaydı, biz geçmişte yaşamış insan topluluklarının hiçbir halinden haberdar olabilir miydik?

Yazı, toplumun hafızası gibidir. Nesiller zinciri, ancak yazının yardımıyla atalarının söz ve durumlarını hatırlayabilir. Yazının sayesinde geçmişin gelenekleri, gelecek nesillere aktarılabilir. Yazı olmasaydı ne dinler, ne kanunlar, ne bilimler ne de edebiyat yerleşebilir; insan zekâsının açılımı çok dar bir alanla sınırlı kalırdı. Dini hükümlerin kutsal kitaplar sayesinde nesiller boyunca geçmesi, her mezhebin mensupları arasında bir birleşme aracı olmuştur. Bilim ve edebiyat ise yazılı ve basılı eserler sayesinde kuşaklar arasında manevi bir bağ oluşturmuştur.

İlk olarak düşüncelerini yazıyla ifade etme ihtiyacını duyanlar, din adamları ve hükümdarlardı. İlk yazılar, taş veya bakır üzerine kazınarak ifade edilen ve her biri bir cümleyi temsil eden işaretlerdi. Daha sonra yazı deri, parşömen, papirüs ve balmumu üzerine geçmiştir. Bu araçlarla, hükümdarların emirleri, rahiplerin buyrukları, ticari sözleşmeler ve siyasal ve ekonomik hayat kayıt altına alınmıştır. Ayrıca, alimler ve filozofların düşünceleri anıtlarda veya kağıtlarda toplanarak insanlığın bilgi birikimi oluşmaya başlamıştır. Yazının sayesinde düzenli eserler, edebiyatın oluşmasını sağlıyordu.

Alman düşünür Herder* şöyle der: “Dil, doğanın insan bireylerini birbirine bağlamak için yarattığı bir araçtır; ancak yazı, milletlerin birbirine ve çağların çağlara etkide bulunmasını sağlar. Yazı sayesinde insanlık, çağlar boyunca kardeşlik bağıyla birbirine bağlı kalır.” Yazı, insan zekâsının bütün yaşamını saklayan bir hazine gibidir; zaman geçtikçe büyüyüp gelişecek, bitmeyecek bir zenginliktir.

Bu açıklamalardan, yazının yayılması ve tüm toplumu daha yüksek bir uygarlık seviyesine çıkarma amacıyla kullanılabilecek en etkili araç olduğu sonucuna varılabilir.

Genel tarihe baktığımızda, yazının uzun bir süre yalnızca yönetim ve din adamlarının elinde değerli bir sır olarak saklandığını ve onların en sağlam gücü olduğunu görürüz. Daha sonra Doğu’da halkın seçkin kısmı yazıya erişmeye başlamış, ayrıcalıklı sınıf çocuklarına okuma yazmayı öğretmeye başlamıştır. Örneğin, İsrail kavminde kutsal kitabı ve yasaları okuyup anlayacak kadar eğitim veren okullar vardı. Atinalıların felsefe ve retorik öğretmek için kurdukları okulların yanı sıra, çocuklara okuma yazmayı öğretmeye yönelik okulları da bulunmaktaydı. Eski Yunanlılar okuma yazmanın değerini o kadar çok takdir ettiler ki *Solon’a*** atfedilen bir kanun, eğitime yeterince önem göstermeyen ebeveynlere karşı çocuğa dava açma hakkı tanıyordu. Orta Çağ’ın en karanlık dönemlerinde bile kiliseler ve manastırlar, halkın sınırlı bir kısmına bilgi sağlıyordu. Kilisenin engellemesi nedeniyle Avrupa’da ancak 13. ve 14. yüzyıllarda okullar açılabilir. Bu ilk okullarda başlıca ders olarak Latince öğretiliyordu. Okulların devletin maddi desteğiyle halka açılması ve özellikle temel eğitimin zorunlu hale getirilmesi ise ancak 19. yüzyılda mümkün olmuştur.

* Johann Gottfried von Herder: (25 Ağustos 1744 – 18 Aralık 1803), Alman filozof, dinbilimci, şair ve edebiyatçı.

** *Solon*: MÖ 640–560’ta yaşadığı tahmin edilen, Atinalı devlet adamı ve şair. Yaptığı reformlarla Atina demokrasisinin temelini attığı kabul edilir.

Bir milletin uygarlık düzeyini belirlemek isteyenler için eğitimin yaygınlık ve erişim seviyesi en önemli ölçütlerden biridir.

Yazının yayılması her yerde kütüphanelerin kurulmasını sağladı. En eski koleksiyonlar Mısır ve Asurlara aittir. Yunanlılar bu eski koleksiyonlara büyük bir tutkuyla yaklaşmışlardı. İskenderiye'deki antik kütüphanenin ünü herkesçe bilinir. Roma'da ilk kütüphane, *Asinius Pollio** ve *Augustus*** tarafından kurulmuştur. Hristiyanlığın ortaya çıkmasından sonra kitap toplama işi önce dini kurumlara, sonra prenlere ait olmuştur. Halka açık belediye ve millî kütüphaneler ise ancak 19. yüzyılda ortaya çıkabilmiştir.

Yazının gerçek yayılma dönemi, 1440 yılında *Gutenberg*'in*** tahta harflerle baskı tekniğini bulmasından sonradır. Matbaanın en büyük nimeti, günlük basın olmuştur.

* *Gaius Asinius Pollio*: (MÖ 75 – MS 4) Roma askeri, politikacı, hatip, şair, oyun yazarı, edebiyat eleştirmeni ve tarihçi.

** *Caesar Divi Filius Augustus*: (23 Eylül MÖ 63 – 19 Ağustos 14), Roma İmparatorluğu'nun kurucusu ve ilk imparatorudur. MÖ 27 – MS 14 yılları arasında hüküm sürmüş olan Augustus, Jul Sezar tarafından evlatlık edinilmesinin ardından *Gaius Julius Caesar Octavianus* adını almıştır.

*** *Johannes Gutenberg*: (1398 – 3 Şubat 1468), 1447 yılında hareketli parçalar ile yazı baskısını Avrupa'da başlatan Alman kuyumcu, matbaacı ve yayıncı.

TOPLUMUN ARAÇLARI VE AMAÇLARI

Matbaa ve basının toplum için yarattığı katkıyı anlamak için Gutenberg'in matbaayı icadından önce, bir kitabın hazırlanmasının, hattatın –kitabın hacmine göre– oldukça uzun süre çalışmasını gerektirdiğini bilmek gerekir. Bu kitap sadece sınırlı sayıda kişiye ulaşır ve yalnızca belirli bir çevrede bilgi yayardı. Oysa bugün matbaalar sayesinde, büyük bir eserin birkaç bin nüshası gerekirse birkaç saat içinde basılabiliyor. Paris'teki ulusal matbaada, bin sayfalık bir eserin bir gecede basılıp dağıtılabildiği kesin olarak biliniyor.

Matbaaların kurulmasından önce yayılan el yazması kitaplar, yazarlarının düşüncelerini ancak az sayıdaki okuyuculara ulaştırabiliyor ve bu küçük topluluk içinde manevi bir bağ kurabiliyordu. Oysa bugün, gelişmiş basım araçları sayesinde bir beynin bilgi ürünü, yıldırım hızıyla binlerce zihne dağılıyor. Bir yazar, fikirlerini birkaç gün içinde dünyanın dört bir yanına ulaştırabiliyor ve bu sayede ruhunu milyonlarca insanın ruhuna bağlıyor. Gün geçtikçe okuyucu sayısını artırarak, sürekli genişleyen bir bağ kurmuş oluyor. Böylece, batıda düşünülen bir zekâ doğudaki birçok zihne etki edebiliyor; kitaplar, en önemli toplumsal araçlardan biri haline geliyor.

Ancak, günlük gazetelerin etkisiyle karşılaştırıldığında, kitapların –hatta en saygın ve yaygın olanlarının– etkisi sınırlı kalıyor. 16. yüzyılda ilk kez Venedik'te yayımlanan ve her gün birkaç nüsha olarak dağıtılan gazete, bugün dünya üzerinde milyarlarca basılı sayfaya dönüşmüş durumda.

1610 yılına kadar Almanya'da sadece altı ayda bir kez Latince ve Almanca yayımlanan *Revulasion Semestial* [Semavi Canlanma] adında bir haber sayfası vardı. 17. yüzyıla kadar basılı gazeteler ancak haftalık olarak yayımlanabilmişti.

İngiltere'de 1622 yılına kadar, yalnızca *Nathaniel Butter** adlı bir yazar tarafından el yazısıyla yazılmış “News Letters” vardı; ancak bu mektuplar belirtilen tarihten itibaren basılı olarak yayımlanabildi. İngiltere'de günlük gazeteler, yaklaşık iki yüz yıl sonra, yani 1709 yılında yayımlanmaya başladı.

* *Nathaniel Butter*: (ö. 22 Şubat 1664) 17. yüzyılın başlarında Londra'da bir yayıncı. İngilizce ilk gazetenin yayımcılarından biri olarak kabul edilen Butter, 1608'de Shakespeare'in *Kral Lear* adlı eserinin ilk baskısının gerçekleştiren yayıncıdır.

Fransa'da yaşanan iç olayların matbuatın gelişimi üzerinde büyük etkisi olduğu inkâr edilemez. Nitekim 1789, 1830, 1848 yılları, basın gelişimi için önemli dönüm noktaları olmuştur. Bugün Fransa, İngiltere ve Almanya gibi ülkelerde her sabah okurlara dağıtılan gazetelerin sayısı on binden az değildir. Her gazetenin yüz binlerce ve hatta milyonlarca nüsha basıldığı göz önüne alınırsa, bu gazeteler sayesinde milyarlarca insan arasında fikir ve duygu alışverişi gerçekleşmekte; her insan topluluğu, diğerlerinin mutluluk ve sıkıntılarından haberdar olarak az ya da çok bir empati hissetmektedir. Bu durum, basının ne kadar önemli bir toplumsal araç olduğunu göstermektedir.

Maalesef ülkemizde her şey gibi basın da oldukça geridedir. İlk gazetemizi* ancak İngiltere'den yüz elli yıl sonra yayımlayabilmişiz. Daha da üzücü olan, mevcut yapısını koruduğu sürece, Osmanlı Türkçesiyle yayımlanan gazeteler, Osmanlı sınırları içinde yalnızca eğitilmiş kesim için bir bilgi aracı olacak, hele yabancı ülkelerde birkaç nadir doğu bilimci dışında kimsenin ilgisini çekmeyecektir. Gerçekten de on beş yirmi yıl eğitim almış olsa bile dilimizi doğru ve akıcı bir şekilde okumakta zorlanan insan sayısı oldukça fazladır. Düşünce ve duygularımızı geniş bir çevrede yaymak istiyorsak, yazımızı sadeleştirmeli ve yazım kurallarını kolaylaştırmalıyız ki kısa bir süre içinde okuma-yazma öğrenmek mümkün hale gelsin. Örneğin, meslektaşımız Milaslı İsmail Hakkı Bey'in** önerdiği gibi harflerden oluşan bir yazı şekli veya benzer bir yazı biçimini kabul

* Osmanlı İmparatorluğu döneminde Türkçe ilk gazete, II. Mahmut'un emriyle 1 Kasım 1831'de kurulan ve devletin resmî yayın organı niteliğindeki *Takvim-i Vekâyi* gazetesidir. 1922'de meclis tarafından *Resmî Ceride* ve daha sonra *Resmî Gazete* adıyla yayımlanır. 1860 yılında Ağâh Efendi tarafından çıkarılan *Tercümân-ı Ahvâl* ise "*Türkçe ilk özel gazete*" olarak kabul edilir. Sonraki yıllarda ise İbrahim Şinasi tarafından *Tasvîr-i Efkâr* (1862) yayımlanır. Bunları; Ali Suavi'nin çıkardığı *Muhbir* (1866), Namık Kemal ve arkadaşlarının yönetimindeki *İbret* (1869) ve Ali Efendi'nin *Basiret* (1870) gazeteleri takip eder.

** *Doktor Milaslı İsmail Hakkı* (1869–1948); halkın aydınlatılmasını hızlıca okuma ve yazmayı öğrenmesine bağlamış ve bunun da ancak Arap harflerinin bazı değişikliklerden geçirilerek kullanılmasına devam edilerek sağlanabileceğini savunmuştur. *Hurûf-ı munfasıla* da denilen bu fikrini yaymak ve kamuoyu oluşturmak amacıyla kendi imkânlarıyla *Müceddit*, *Teceddüt* ve *Yeni Yazı* gazetelerini çıkaran İsmail Hakkı; bunlarla da kalmayarak *Tamim-i Maarif ve İslah-ı Huruf*, *Yeni Yazı ve Elibası ve Latin Hurufu mu Kendi Harflerimizi İslah mı?* kitaplarını kaleme almıştır. Bunlarla da yetinmemiş *İslah-ı Huruf Cemiyeti*, *Tamim-i Maarif ve İslah-ı Huruf Cemiyeti*, *Yeni Yazı Öğretme Derneği* gibi sivil toplum kuruluşlarının içerisinde yer almıştır. Önerdiği bu sistemin birebir aynısı olmasa da huruf-ı munfasılayı 1914 yılında Enver Paşa'ya kabul ettirmeyi başarmıştır. Literatürde "Enver Paşa hattı" denilen huruf-ı munfasıla sistemi, 1914 yılında ordu yazışmalarında kullanılmıştır.

etmeliyiz ki sadece basınımızın gücünü artırmakla kalmayacak, aynı zamanda bugün dil eğitimi için harcadığımız uzun yıllardan önemli bir kısmını tasarruf edeceğiz. Kazandığımız bu vakitleri daha faydalı ve verimli işlere ayırarak zekâmızı geliştirecek ve bilgi birikimimizi hak ettiği düzeye ulaştırabileceğiz. Oysa yazı sistemimizi temel olarak düzeltmedikçe beyinlerimiz yıllarca okuma yazma öğrenmekle uğraşarak verimli işlere çok az fırsat bulabilecektir. Bugün gazetelerimizin okuyucu yetersizliği ve rağbet görememekten şikâyetçi olduklarını biliyoruz. Bu durumu dilimizin öğrenim zorluğundan başka bir nedene bağlamamalıyız. Kullandığımız kelimeleri doğru okuyan kaç kişi var?

Basının şu an bizde olduğu gibi yalnızca seçkin bir zümre için bir bilgi aracı olması ülke için ciddi bir tehlike oluşturmaktadır. Zira basılı bilgilerden yoksun kalanlar, ister istemez siyasi ve toplumsal olaylara ilgisiz kalacaklardır. İtme ve bilgi edinme fırsatı olmayan insanlar, bu olaylara önem verebilir mi?

Bugün basın yalnızca toplumsal olaylar ve siyasi olayları bildirmekle yetinmiyor, aynı zamanda ticari hareketlerin de habercisi. Fiyat değişimlerini, borsa durumunu, genel ticaret eğilimlerini düzenli bir şekilde ancak gazeteleri okuyarak öğrenebiliriz.

Siyasi ve toplumsal gelişmeler ancak dilin gelişimi, yazının istenilen şekilde düzenlenmesi, okulların ve gazetelerin artması ile mümkün olmuştur. Denilebilir ki basın, adeta insanlığın yüzyıllardır yavaş yavaş oluşmuş bir sinir ağıdır.

Bir toplumda basının gücü, samimi bir dayanışmanın derecesini de ölçebilir.

TOPLUMSAL ÇEVRELER VE GENEL RUH

Denebilir ki yazı ve söz, bir toplumun iletişim ve etkileşim araçlarıdır. Çünkü bireylerin duygu ve düşüncelerini, doğasını ve isteklerini bir araya getirerek topluma özgü yeni toplumsal etkiler ve ruh halleri ortaya çıkaran iki ana unsurdur.

Bu önermeyi kabul ettikten sonra, bir bireyin ait olduğu toplum üzerindeki karşılıklı etkilerini inceleyelim. Açıktır ki her duygu, her düşünce ve her irade başlangıçta belirli bir bireyin ya da toplumdan bir veya birkaç kişinin ruhunda doğar. Bireyin ruhunda bu duyguların doğuşunun sebepleri de kişisel hisleri, kendine özgü düşünce yapısı ve vicdanının özel yaşamıdır. Bu üç şey, yani bireylerin kişisel hisleri, düşünce gücü ve vicdani faaliyetleri, yüzyıllar boyunca gelişmiştir. Hatta bazı olağanüstü bireylerde bu özellikler öyle bir seviyeye ulaşmıştır ki bu özel manevi seviyeye “deha” adı verilmiştir.

İnsana doğal yeteneğin ötesinde üstün nitelikler atfedildiği dönemlerde, özellikle Orta Çağ’ın sonları ve Yeni Çağ’ın başlarında, dört yüz yıl boyunca zeki ve özellikle dâhi dediğimiz olağanüstü zeki kişilerin topluma bağımsız, toplumsal kaynaklardan bağımsız, kendiliğinden güçlü bireyler olduklarına inanıldı. Ancak çağımızın düşünürleri bu inanca katılmamaktadır. Bugün bile dâhilerin tarihte olaylara etkileri konusunda eskiye nazaran daha sağlam bir inanç beslenirken, bir dâhinin ait olduğu toplumun etkisinden bağımsız hareket ederek tamamen kendine özgü bir yenilik ve icat ruhu oluşturduğuna inanılmamaktadır. Bugün kabul edilen görüşe göre, dâhiler kendi çağlarının zeka ışıklarını nefeslerinde toplayarak yaşadıkları topluma bir düşünce merkezi oluşturur ve çevrelerine ışık saçarlar. Dâhiler yaşadıkları toplumları ve zamanı aydınlatan ışıklardır; ancak bu ışıklar enerjilerini çevreden toplarlar.

Bu nedenle bir toplumun ya da çağın vicdanını anlamak için yalnızca dâhilerin ruhsal sırlarını incelemek yeterli değildir; toplumun her bir bireyinin çevresindeki aileyi, milleti, okulu, tapınağı analiz etmek gereklidir. Hiç kuşkusuz deha, ilerlemenin önemli bir ışık kaynağıdır; ancak bu kaynağın tüm geçmiş insanlığın katkılarıyla oluştuğunu unutmamalıyız. Tembellik ve durgunluk dönemlerinde bile bu ışığa katkıda bulunulmuştur.

Özetle, dâhilerin çevreleri üzerinde etkili oldukları inkâr edilemez; ancak onların da çevrelerinin, geçmişin etkileriyle şekillenmiş toplumsal koşulların bir ürünü olduğu da inkâr edilemez.

Bu bağlamda aynı çevrede, aynı etkenlere ve koşullara maruz kalarak yaşayan, aynı topluma, aynı ülkeye ve aynı ırka ait olan kişiler –ufak tefek farklılıklar göstermekle birlikte– hem maddi hem de manevi açıdan birçok ortak özellik sergilerler.

Bir toplumun bireyleri arasındaki farklar, o toplumun medeniyetteki konumuyla orantılı olarak artar. Bir toplum ne kadar ilkel bir durumda olursa, medeniyet seviyesi ne kadar düşükse, bireyleri arasındaki maddi ve manevi benzerlikler o kadar güçlü olur ve tam tersine, toplum ne kadar medeni olursa, yapı taşları arasındaki farklılıklar o kadar belirginleşir.

Toplumda farklı sosyal sınıfların oluşumu, medeniyetin getirdiği bir olgudur. Ancak toplumun bireyleri, özel eğitim, aile etkisi gibi etkenler altında ne kadar çeşitlilik gösterirse gösterebilir, dil, yazı, günlük alışkanlıklar gibi bazı toplumsal unsurlar onları bir arada tutar. Toplumsal yaşam, aynı toplum bireylerini sürekli bir zihinsel iletişim halinde tutar ve bireyler aynı akışa tabi olmaktan kurtulamaz. İşte sosyoloji biliminin “toplumsal vicdan” dediği bu ortak düşünce noktasıdır.

En gelişmiş medeniyetlerde bile, mensubu olduğu toplumun kabul gören ve reddedilen etkilerinden tamamen bağımsız kalmış, toplumu üstünde bir birey görmek mümkün değildir. O toplumlar içinde, duygu, düşünce ve çıkar bağlarıyla birbirine yakınlaşmış ve aynı etkenlerin etkisi altında ruhları benzer hale gelmiş pek çok “toplumsal çember” vardır. Bu toplumsal çemberler, halkın sosyal, ekonomik, siyasi, edebi, dini duygu ve düşüncelerini temsil eder ve sürekli değişen bu çemberler, birbirlerine etki eder. Her toplumsal çember, çevresindeki diğer çemberleri etkileyerek şekil ve yapılarını sürekli değiştirir.

Eski tarihçilerin düşündüğü gibi her toplum yalnızca tek bir toplumsal vicdanın etkisi altında değildir ve Rousseau’nun* düşündüğü gibi tek bir genel irade de yoktur. Toplumlar, içinde birbiri üzerinde sürekli etki yaratan ve bir tür ortak merkezde birleşen birçok toplumsal çemberin etkisi altında hareket eder. Bu ortak noktaya “genel ruh” denebilir.

Şunu bilmeliyiz ki genel ruh, toplumun bireylerinden bağımsız bir dış güç değildir. Her birey bu ruhun bir parçasını taşır. Ancak

* Jean-Jacques Rousseau (28 Haziran 1712 – 2 Temmuz 1778); Cenevreli filozof ve yazar. Avrupa’da “Aydınlanma” çağının önemli simalarındandır. Özel mülkiyeti eşitsizliğin kaynağı olarak gören *Eşitsizlik Üzerine Söylev*’i ve meşru bir siyasi düzenin temellerini ortaya koyan *Toplumsal Sözleşme*’si modern siyasi ve sosyal düşüncenin köşe taşlarıdır.

genel ruh, toplumsal olayları etkileyen en önemli unsurlardan biridir. Zira bir duygu yalnızca bir toplumsal vicdan olarak kalırsa etkili bir güç haline gelemmez; ama birçok vicdan o duyguya katıldıkça güçlü bir unsur haline gelir. Bir düşüncenin doğru olduğuna dört kişiyi ikna etmek zor olabilir; fakat on kişinin doğru olduğuna inandığı bir düşünceyi yüz kişinin kabul etmesi çok daha kolaydır. Bir kez inananların sayısı yüzü bulduğunda, binlerce hatta milyonlarca kişiyi ikna etmek artık kolaylaşır.

VİCDANİ DAİRELER VE TOPLUMSAL KUVVETLER

Eğer bir toplumun düşünceleri gerçeğe benzer bir manzara sunarsa, bu düşünceler tıpkı dağdan yuvarlanan bir çığ gibi büyür. Bir grup tarafından ortaklaşa öne sürülen veya ortaya atılan fikir ve görüşler, etkisi açısından, o grubu oluşturan bireysel düşüncelerin toplam gücünden daha güçlüdür.

Bir meseleyi incelemeye yetkin olmadığı için, o konuda toplumda hâkim olan düşünce ve inançları benimseyenler toplumda büyük çoğunluğu oluşturur. Yakın arkadaşlarından, önderlerinden, hocalarından ve okuduğu yazarların eserlerinden etkilenenlerin, günlük olayları ve çeşitli meseleleri tarafsızca inceleyip analiz eden kişiler neredeyse yok denecek kadar azdır. Toplumsal telkinlerin gücünün ne kadar büyük olduğu söylenebilir.

Toplum içine atılan bir fikrin etkisi üç faktöre bağlıdır:

- 1) Fikrin gerçeğe uygunluğu,
- 2) Çıkarlarla çelişmemesi,
- 3) Bu fikri destekleyenlerin sayısı.

Toplumların ruhsal durumlarını anlatmak için bireylerin ruhsal durumlarından örnek vermek etkili bir açıklama yoludur. Bilindiği gibi, her insanın zihninde pek çok düşünce bulunur. Bunlardan bilinç düzeyine çıkanlar, gücü ve önemi açısından diğerlerine üstün gelenlerdir.

Toplumdaki farklı düşünceler arasında da böyle gizli bir mücadele vardır: Hangi düşünce önemliyse diğerlerine üstün gelir ve toplum bilincinde kendini gösterir. Bu düşüncenin nüfuz süresi ve gücü de onun yüceliği, sağlamlığı ve sağlayacağı çıkarların önemiyle orantılıdır.

Farklı düşüncelerin mücadelesi, yeni vicdani dairelerin ve toplumsal kuvvetlerin kaynağıdır. Bu yeni vicdani daireler birbirine etki eder; bir tanesi diğerlerinden daha aktif olarak hâkimiyet kazanır ve bu hâkimiyet altında kalanlar da o düşüncenin emir ve yasaklarını farkında olmadan kabul eder. Bir örnekle açıklayalım: Osmanlı vicdani otuz yıl boyunca *Yıldız Sarayı'nın** baskıncı faaliyetleri

* *Yıldız Sarayı*, ilk kez Sultan III. Selim'in (1789-1807) annesi Mihrîşah Sultan için yaptırılmış, özellikle Osmanlı padişahı II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde Osmanlı Devleti'nin esas sarayı olarak kullanılmıştır. II. Abdülhamid'in 1876'da iki devrime sahne olan Dolmabahçe Sarayı'nı duygusal nedenlerle terk ederek

altında pasif kaldı. Çoğunluk, kendisinden daha güçlü olana karşı mazlum, daha güçsüz olana karşı zalimdi. Ancak birkaç istisnai ruh, bu baskıdan kurtulmuştu. Fakat bu sınırlı ruhlar tarafından oluşturulan vicdani kürenin dayandığı fikir o kadar sağlam, yüce ve kamu yararına uygundu ki, baskı dairelerini sıkıştırarak sonunda hâkim bir daire hâline geldi. İki yıl önce istibdada bağlılık gösteren ve onu destekleyen memurların çoğu bugün aynı bağlılık ve inançla meşrutiyet fikrini desteklemektedir.

Dünkü baskı döneminin memurlarının bugün meşrutiyet yanlısı olamayacağı düşüncesi, toplumsal yapıyı anlayan bir düşünceden çıkamaz. Dün Yıldız Sarayı'nın kapısında kutsal görevine inanarak nöbet tutan asker, bugün de *Meclis-i Mebusan*'ın önünde aynı

daha korunaklı olan Yıldız'a çekildiği bilinmektedir. Bu dönemde saray siyasi yönetimin ana odağı haline gelmiş, hükümet biriminin bulunduğu ve Tanzimat döneminde siyasi hayatın merkezi eksenini oluşturan Bâb-ı Âli'yi gölgede bırakmıştır. 1882'de Mithat Paşa ve Mahmud Celaleddin Paşa'nın idamına karar veren saray mahkemesi Yıldız Sarayı'nda gerçekleşmiş ve bu nedenle Yıldız Mahkemesi adını kazanmıştır. Bu tarihten sonra Yıldız Sarayı, II. Abdülhamid'in yönetimine istinaden bir korku ve siyasi manipüle merkezi olarak şöhret bulmuş ve bir dönem "yıldız" sözcüğünün Osmanlı basınında kullanımı, siyasi çağrışımları olabileceği gerekçesiyle II. Abdülhamid'in sansür idaresi tarafından engellenmiştir. 1909 yılında 31 Mart Vakasından sonra Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesi üzerine saray, bir grup halk tarafından yağmalanmış ve kısmen yıkılmıştır.

* *Meclis-i Mebûsan*; Osmanlı İmparatorluğu'nda, 23 Aralık 1876 tarihli anayasa (Kânûn-ı Esâsî) göre kurulmuş ve Birinci ve İkinci Meşrutiyet dönemlerinde görev yapmış çift meclisli yasama organının alt organıdır. Seçilmiş parlamenterlerden oluşmakta ve padişah tarafından atanan –daha az sayıdaki– üst üyelerinin oluşturduğu *Seçkinler Meclisi* (Meclis-i Âyan) ile birlikte, *Genel Parlamento* (Meclis-i Umûmî)'yu temsil etmekteydi.

Parlamenterler Meclisi (Meclis-i Mebûsan), şu dönemlerde faaliyet göstermiştir: 31 Mart 1877'de çalışmalarına başlayan Birinci Meclis-i Mebûsan üyeleri, geçici bir talimatla il, liva ve kazaların yönetim meclisi üyeleri arasından seçilmiş, İstanbul için ayrı bir seçim yapılmıştır. Burada 115 parlamenter yer almıştır. 28 Haziran 1877'de çalışmalarını tamamlayarak dağılmıştır.

Aynı seçim yöntemiyle oluşturulan İkinci Meclis-i Mebûsan ise ilk kez 13 Aralık 1877'de toplanmıştır. 93 Harbinin getirdiği sorunlar nedeniyle 14 Şubat 1878'de kapatılmıştır.

II. Abdülhamid döneminin sonunda, 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile aynı yılın Kasım ve Aralık aylarında parlamenter seçimi yapılmıştır. *Ahrar Fırkası* ile *İttihat ve Terakki Cemiyeti*'nin katıldığı seçimlerde, İttihat ve Terakki Cemiyeti çoğunluğu sağlamış ve 4 Aralık 1908'de Üçüncü Meclis-i Mebûsan açılmıştır. Bu parlamento, 31 Mart Vakası ve II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi sonrasında Mayıs 1909'da Anayasa üzerinde değişiklikler yaparak padişahın ve *Meclis-i Âyan*'ın yetkilerini daraltmış, kendi yetkilerini arttırmıştır.

inançla nöbet tutmaktadır. Çünkü birçok memurun vicdani inancı, çevresinden aldığı etki ve tepkilere göre değişir, fakat bu değişim onların inançlarının samimiyetini zedelemez.

Bir grubun diğerlerini peşinden sürüklediği, bir bireyin bütün bir gruba düşüncelerini kabul ettirdiği durumda insanlar arasında eşitlik iddiasının ne kadar geçersiz olduğu ortaya çıkar. Eşitliği bozacak başka hiçbir neden olmasa bile, örneğin cehalet ve güçsüzlük bakımından aynı durumda olan kabilelerde bile yaş farkı bir sıralama nedeni olur: Yaşça olgun olanlar, tecrübeleri ve inançlarının gücüyle gençler ve kadınlar üzerinde hâkimiyet kurar; gençler de sahip oldukları güç ve yeni fikirlerle yaşlıların düşünce ve inançları üzerinde belli oranda etkili olurlar.

Tarihi süreç boyunca bu gençler ile yaşlılar arasındaki nüfuz mücadelesi, vicdani dairelerin genişlemesi ve daralması, bazı düşüncelerin güçlenmesi ve bazılarının yeni bir hayatiyet kazanması ile sürer. Bu sürekli mücadeleye bağlı olarak gelenekler, yönetim şekilleri, ekonomik durumlar sürekli değişir. Bu değişim kesintisiz devam etmekle beraber sonuçların hemen fark edilmediği için halkın dikkatinden kaçır. Kesindir ki insanlar arasında uzun süre hüküm süren büyük fikirler, oldukça yavaş bir şekilde olgunlaşır ve ancak birkaç yüzyılda tam anlamıyla kemale erer.

İyi ya da kötü, doğru ya da yanlış her düşüncenin toplumsal bir etki oluşturabilmesi için temel şart, o düşüncenin bir bireyden çıkarak bir takipçi grubu tarafından desteklenmesidir. Toplumsal vicdan dairelerinin de bir merkezi ve bir çevresi vardır.

18 Ocak 1912'de padişah parlamentoyu tekrar dağıtmış ve yapılan seçimlerden sonra, 18 Nisan 1912'de Dördüncü Meclis-i Mebûsan ancak toplanmıştır. Bu parlamento, 5 Ağustos 1912'de Ahmed Muhtar Paşa'nın önerisi ile feshedilmiştir. Birinci Balkan Savaşı nedeniyle seçime gidilemeyen ülkede sıkıyönetim ilan edilmiş; İttihat ve Terakki, 23 Ocak 1913'teki Bâb-ı Âli Baskını ile iktidarı ele geçirmiştir.

Bu şartlar altında 1914'te tekrar seçime gidilmiş ve Beşinci Meclis-i Mebûsan üyeliklerinin tamamını İttihat ve Terakki elde etmiştir. Bu parlamento I. Dünya Savaşı boyunca bu haliyle faaliyetlerde bulunmuştur.

Mondros Mütarekesi sonrasında 21 Aralık 1918'de Padişah Vahdettin tarafından yeni seçimler yapılmak üzere parlamento feshedilmiş; yapılan seçimler sonunda Son Meclis-i Mebûsan ilk toplantısını 12 Ocak 1920'de yapmıştır. 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali üzerine parlamento, işgal güçlerinin baskısıyla anayasaya aykırı olarak 11 Nisan 1920'de resmen kapatılmıştır. Bunun üzerine Ankara'da 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi açılmış ve fiilen ülkeyi yönetmeye başlamıştır.

Toplumsal düşüncelerin nasıl gelişip büyüdüğünü anladıktan sonra bu düşüncelerin kaynağı olan bireysel düşüncelerin nasıl oluştuğunu incelemeliyiz.

Gelecek yazımızda bundan bahsedeceğiz.

BİREYSEL VİCDAN

Her insanın vicdanı, içinde bulunduğu toplumun bir armağanıdır. Gerçekten de, “vicdanımız” dediğimiz manevi gücü parçalara ayırıp her bileşenin kaynağını araştırdığımızda, tüm ruhsal sermayemizin toplumun bir hediyesi olduğunu ve kavrama yeteneğimizde sahip olduğumuz her şeyi topluluktan aldığımızı görürüz.

Böylece, bir kişinin vicdanının genişliği ve aydınlığı, doğrudan ya da dolaylı olarak, içinde bulunduğu toplumun medeniyet ve gelişim seviyesi ile az çok orantılıdır diyebiliriz. En büyük ve parlak zekâyâ sahip bir çocuğu toplumun bilgisiyle temas ettirmeden ıssız bir ormanda bırakırsanız, doğuştan gelen zekâsı hiçbir iz, hiçbir sonuç göstermeyecek, bir süre sonra aptallığa dönüşecektir. Zekânın yayılması için toplumun teması şarttır. Çevresindeki toplum ne kadar geniş ve aydın ise bireyin vicdanının gücü ve parlaklığı o kadar yüksek olur.

Okuma ve yazma bilmeyen ilkel topluluklarda, kabile üyelerinin vicdan kaynakları çevrelerindeki dar zihinlerin kaba yayılımına bağlı kalarak zorunlu olarak yanlışları içeren bir bilgi kaynağı olarak şekillenir. Denilebilir ki, her bireyin vicdanı ile yaşadığı toplumun kapsamı arasında bir ilişki olduğu gibi, vicdanın derinliği ile topluma olan bağı arasında da bir bağ vardır. Bir insanın yaşadığı toplum ne kadar küçük ve ilkel ise, vicdanının o toplum dışında yaşayabilme yeteneği o kadar az ve o topluma bağlılığı o kadar güçlüdür. Örneğin, bir Amerikalının Amerika'ya bağlılığı çok azdır, her yerde yaşayabilir; oysa Afrika'nın ilkel kabilelerinden birine mensup bir adam için ailesinden ayrılmak bir ölüm gibidir.

Bu oldukça ilkel toplumlarda, vicdanlar arasındaki bağlar günlük görüşme ve konuşmalarla sınırlıdır. Toplum hâlâ o kadar küçüktür ki, her birey için her gün karşılaşmak ve sohbet etmek mümkündür. Ancak toplum biraz daha büyüdüğünde, bireylerin her gün bir araya gelmesi artık mümkün olmayarak aralarındaki bağlar biraz gevşer. O zaman düğünler, bayramlar, panayırılar, oyunlar, savaş ve avlanma gibi etkinlikler bir araya gelme bahanesi olur. Eski toplumlar bu vesilelerle üyeleri arasında o kadar güçlü bağlar kurarlardı ki, bugün basın ve edebiyat bile aynı bağı aynı kuvvetle kuramıyor.

Bireyler arasında, toplumdaki en güçlü bağlardan biri dil ve inanç bağlarıdır. Okuma ve yazma yeteneğine sahip toplumlarda, kitaplar ve gazeteler gibi yayınlar en uzak vicdanlar arasında bile bir

bağ kurar. Kitaplar, gazeteler ve dergiler dünyanın en uzak iki noktasındaki vicdanları bazı düşünce ve duygularda birbirine yaklaştırır.

Örneğin, Katolik Kilisesi'nin yayma faaliyetleri sonucu Latince'nin bilim ve sanat dili olduğu dönemlerde Roma, tüm Avrupa üzerinde bir nüfuza sahip olmuştur. Yine, yakın zamana kadar Avrupa'da bile milliyetçilik hissi yalnızca aynı yöneticinin altında yaşamak gibi zayıf bir bağ iken, bugün en güçlü sosyal bağlardan biri haline gelmiştir; çünkü dil, edebiyat, kanunlar, farklı kurumlar ve tarihi anılar milliyetçiliği desteklemek için harcanmıştır. Milyonlarca insan aynı dilde konuşmakta, aynı edebiyattan beslenmekte, aynı kanunlara uymakta, aynı kurumlardan yararlanmakta ve aynı tarihi anılardan etkilenmektedir; böylece "millî bilinç" denilen güç oluşur. Birkaç yüzyıl öncesine kadar "millî bilinç" hiçbir şey ifade etmezken bugün, milyonlarca kişinin duygu, düşünce ve isteklerinin birleşimini ifade eder.

Dolayısıyla, bireylerin vicdanında en güçlü ve kökleşmiş şey bu "millî bilinç"tir. Günümüzde bir milletin yaşama gücü, millî bilincin yaygınlık ve kapsamı ile ölçülür; çünkü bireyler arasında bir bağ olan bu güç, dışarıdan gelen etkilere karşı koyan ve milletin birliğini koruyan bir güçtür.

Ancak, millî bilincin en çok geliştiği milletlerde bile bireyler arasında düşünce farklılıkları görülür. Millî bilinç çok güçlü bir etkileyici olmakla birlikte bireyin tek sermayesi olamaz. Örneğin, hiçbir millette "seçkin sınıf" olarak anılan elitler ile halk denilen sıradan insanlar aynı düşünceye sahip değildir. Aralarında büyük bir düşünce mesafesi ve hatta bazen aşılması imkânsız gibi görünen uçurumlar vardır.

Diğer yandan, çevrenin birey üzerindeki etkisi her zaman kendini gösterir. Bu nedenle, köyler, şehirler ve vilayetler kendi sakinlerine az çok özel duygu ve düşünceler aşıl原因 kaynaklar haline gelir. Örneğin, komşu iki köyün ya da komşu iki kasabanın sakinleri arasında bile düşünce ve duygusal farklılıklar görülebilir.

Ayrıca, bazı manevi bağlar, sınırları aşarak insanları bir araya getirir. Örneğin, Londralı bir *Spencer*'in Fransa ve Almanya'nın bilim insanlarıyla manevi bir bağ hissettiği düşünülebilir.

Bugün sınırları aşarak beyinleri birbirine yaklaştıran manevi bağlar sayesinde bilimsel, edebi, felsefi, ekonomik, ticari ve sosyal cemiyetler oluşmuştur. Aynı felsefi görüşe hizmet eden iki düşünür arasındaki manevi bağ, bu iki düşünür farklı ülkelerde yaşasa bile,

aynı köyde doğup büyümüş iki köylü arasındaki bağdan daha güçlüdür.

Eğer arasında manevi bağ bulunmayan bir köy terk edilmeye mahkûm ise, bilim ve sanat alanında ortak bir bağa sahip olmayan bilimler ve sanatlar da kaçınılmaz olarak gerilemeye mahkûmdur. Aralarında ortak bağlar bulunmayan bir millet ya da bir şehir gelişemez; hatta bir fabrika bile gelişemez.

Bireylerin vicdanında millî bilinç kadar güçlü bir bağ da dinî inançtır. Bireyler arasında din, neredeyse milliyetçilik kadar etkili olur. Özellikle ilk çağlarda, toplumları bir arada tutan en önemli unsur dindi.

Bunun dışında, toplumun önemli bağlarından biri de çıkardır. Kâr ve zarar ortaklığı, birçok insanı bir mıknaş gibi çeker. Şirketler ve kurumlar arasındaki güçlü bağ bunun bir kanıtıdır.

Özetle, bireylerin vicdanında sosyal eğilim, millî bilinç, eğitim, çevrenin etkisi, inanç ve menfaat birliği ile sınırlıdır.

DUYGULAR VE İHTİYAÇLAR

Her vicdanın son olarak ulaştığı his, ya haz (zevk) ya da acıdır. Son dönemlerde psikoloji bilimi, haz ve acının düşünceler ve bilinçli davranışlar üzerindeki etkilerini, geçmişe göre çok daha geniş bir çerçevede incelemişlerdir.

*Lotze** şöyle diyor:

Davranışlarımızın hayali etkilerini değil, gerçek etkilerini araştıracak olursak iki tür etki görürüz: biri acıyı gidermek, diğeri hazzı sürdürmek. İnsan doğasının en değişmez özelliği, acının yokluğu ve mevcut hazlardan oluşan mutluluğa yönelmesidir. Ancak, “haz” ve “acı” dediğimiz bu iki duygu nedir? Bu iki kelimeyle ifade ettiklerimizi tam anlamıyla biliyor muyuz? Örneğin, bizi mutlu eden tüm hisleri “haz” olarak adlandırmak doğru olur mu? Lezzetli bir yemek yerken duyduğumuz his, güzel bir müziği dinlerken aldığımız zevk, kahramanca bir davranış sonrası hissettiğimiz vicdan huzuru veya dini bir görevi yerine getirirken duyduğumuz derin mutluluk... Bunların hepsini aynı duygu olarak kabul edebilir miyiz?

Toplumsal açıdan sadece şunu söyleyebiliriz: Her haz ve mutluluk bize genişleme ve yücelik hissi verirken, her acı daralma ve baskı hissi yaratır. Haz ve acı, sinirlerimizde oluşan uyarılma derecesine göre ortaya çıkar. Sinir hücrelerinin dengeli uyarılması hazzı, hiç uyarılmaması veya aşırı uyarılması ise acıyı doğurur. Ancak bu konular hâlâ belirsizliklerle doludur, bu yüzden haz ve acıya dair eski tanımları ve sınıflamaları dikkatle değerlendirmek gerekir. Çünkü sinirlerin uyarılma derecesine göre hazda artış olduğu inkâr edilemez.

Her zaman geçerli bir kural olmasa da, eskiden beri kabul edilen bir gerçek var ki, haz ve acı yaratan sinirsel değişimlerle, bilincimizin yaşamı tehdit eden ya da koruyan olayları ayırt edebilme gücü vardır. Bu şekilde haz bize yararlı yönleri, acı ise kaçınılması gereken tehlikeleri gösterir.

Gerçekten de çoğu zaman yaşanan bir zarardan, haz en büyük faydayı sağlar. Öyle bir dünya düşünsük ki acı faydalı, haz zararlı kabul edilse ve her rahatlama için bir sıkıntıya katlanmak gerekse,

* *Rudolf Hermann Lotze* (21 Mayıs 1817 – 1 Temmuz 1881) Alman filozof ve mantıkçı. Biyoloji konusunda oldukça bilgiliydi. Tıbbi çalışmaları, bilimsel psikolojide öncü çalışmalar olarak kabul edilen *Lotze*, *Metaphysik* (1841) ve *Logik* (1843) adlı kitaplarında felsefi sisteminin temellerini attı.

orada yaşam kısa sürede sona ererdi. Çünkü yaşamı sürdürmek için acıya eğilim gösterilmezdi.

Bir insanın sürekli acıdan kaçıp hazzı çekebilmesi için, tüm sinir sisteminin uyum içinde olması gerekir. Bu denge ancak eğitim ve hayat tecrübesiyle sağlanır. Gerek çocuklarda gerekse henüz tecrübesiz insanlarda bazı duygular diğerlerine baskın çıkarak sinir sisteminin dengesini bozar.

Bu temel dengesizlik yüzünden, medeniyete girmiş bir ilkel insan, toplumun her kuralını, her önerisini başta acı verici bulur. Görünüşte medeniyetin talepleri, kişisel isteklerle çatışmış gibi görünse de, aslında her talep bizim güven ve huzurumuzu sağlamak için vardır. Bu yüzden, medeniyetin getirdiği yükümlülükler, bizim mutluluğumuzu sağlayan şeylerin altındadır denilebilir. Genelde toplum, geçici zevklerden uzak durarak sürekli hazzardan faydalanmamıza hizmet eder. İnsan yaşamı boyunca en yüce duygular, basit duygulara baskın çıkar.

Çocuklarda duygular, her toplumun geçmiş duygularına benzer şekilde başlar ve yavaş yavaş günümüz hayatına uyum sağlar. Eğer bir toplumda bazı sosyal nedenlerden dolayı duygusal koşullarda ani bir değişim meydana gelirse, toplumsal duygular başlangıçta eski durumunu korur, ancak bu yeni değişimlere yavaşça uyum sağlar.

Toplumun ihtiyaçlarına uygun bir duygusal eğitimden yoksun olanlar, yollarını kaybetmiş gezginler gibi hedeflerine ulaşamazlar ve toplum içinde mutluluğa aday oldukları konuma erişemezler. Duygusal eğitim demek, duyguları zekâ çabasıyla aydınlatarak gerçeği keşfetmek için birer rehber haline getirmektir. Herkes baştan öğrenmelidir ki çaba ve düzen, başta hoş gelmesede, sonunda mutluluğumuzu sağlayan en önemli araçlardır. Farklı duyguların çeşitli seviyeleri vardır; basit duygular en güçlü hazları sağlasa da, bu hazlar en kısa süreli olanlardır. Hiçbir uyarılmanın olmaması ya da aşırı uyarılma, yaşamın gelişimini engeller ve ancak dengeli uyarılma, yaşam koşullarını güçlendirir. Sonuç olarak, herkes kalıcı mutluluğa yalnızca yüksek yaşamın gelişmesiyle ulaşabileceğini bilmelidir.

Örneğin, ilkel durumda olan insanlar için en güçlü hazların kaynağı, kişisel ve türsel korunma güdülerinin tatmin edilmesidir. Zihinsel eğitim seviyesi düşük olduğunda bu iki güdünün diğer duygulara göre baskınlığı artar. Fikirsiz eğitim ilerledikçe insan, yiyecek ve diğer temel ihtiyaçların ötesinde ruhu besleyecek daha yüksek haz kaynakları olduğunu anlar. Eğitim sayesinde estetik bir uyum duygusu, renk ve ses uyumuna ilgi, güzelliğe karşı bir saygı, denge-

ye duyulan bir merak gelişir. Eğitim seviyesinin yükselmesiyle, insan bir düşünceyi analiz etmekten, bir problemi çözmekten ya da doğadaki bir işareti araştırmaktan zevk almaya başlar. Bu gelişimle birlikte yüksek yaşama bağlılık ve ahlaki erdemlere saygı duyguları doğar. İnsan, o zaman hayatta aşktan ve yemek yemekten daha yüce hazların olduğunu anlar.

O zaman toplumuna hizmet etmenin, aile hayatını düzenlemenin ve çocukları yetiştirmenin, daha dengeli ama kıyaslanmayacak kadar kalıcı hazlar ve sevinçler sağladığını kabul eder. Bir toplumun veya hükümetin geçmişini anlamak için en iyi yöntem, onun duygusal tarihini ve ruhunun evrimini incelemektir. Çünkü toplumsal iradenin rehberi duygulardır.

Bireylerde olduğu gibi toplumda da ilerlemenin en güvenilir işareti, genel duyguların yükselmesidir. Bir toplum geliştikçe, ortak iradesi düşük ve geçici hazlardan ziyade yüce ve kalıcı mutluluklara yönelir. Bir toplum için yüce duygular yalnızca belirli bir ihtiyacı ya da bir kesimi tatmin etmekle kalmaz; aksine, toplumun çoğunluğunu ve mümkünse tüm bireyleri tatmin eder.

Bir toplumda gördüğümüz medeniyet ve ilerleme ne kadar parlak olursa olsun, eğer genel duygular ve irade toplumun tüm bireylerinin mutluluğunu sağlamayı hedeflemiyorsa, bu medeniyet belirtileri yüzeysel ve belirsiz sayılabilir.

Yanlış anlaşılması için belirtelim ki bireyler ve toplumlar ne kadar medenileşse de kişisel ve türsel koruma içgüdülerinden tamamen sıyrılmazlar. Ancak ilerlemenin bir sonucu olarak bu temel duygular, ruhun derinliklerinde uygun yerlerini alır ve diğer duygular üzerinde baskın olmazlar.

HAYAT VE İHTİYAÇLAR

Duyguların dış dünyayla ilişkisi sonucunda ihtiyaçlarımız ortaya çıkar. Zevk ve acı gibi hisler, her bireyi hazlarını artırmak veya acılarını azaltmak için çaba göstermeye ve çevresindeki unsurları gözlemlenmeye sevk eder. Bu çaba sayesinde insanlar acı ve ıstıraptan kurtularak, seviyelerine göre haz, zevk veya mutluluğa ulaşırlar. Dış dünya, bir yandan iklim, toprak, bitkiler ve hayvanlar gibi doğal kaynaklarla, diğer yandan topluma faydalı sosyal kurumlarla doludur.

İhtiyaçlarımız dediğimiz şeyler, bedenimizden veya ruhumuzdan kaynaklanan ve düzenli olarak tekrar eden, tatmin edilmediklerinde giderek şiddetlenen alışkanlık haline gelmiş zorunlu ihtiyaçlardır. Su, uyku, okuma gibi şeyler, belirli ölçülerde karşılandıklarında bir kısmı acılarımızı hafifletir. İnsan duyguları, ister yüksek ister düşük seviyede olsun, her zaman bir ihtiyaç kaynağıdır. Her bireyin kendi akıl ve eğitim seviyesine göre duygusal, zihinsel, manevi ve hatta estetik ihtiyaçları vardır.

Ancak genellikle ihtiyaç denince akla ekonomik bir araçla hafifletilen ve giderilen zorunlu duygular gelir. Bu yüzden bazı yazarlar, ekonominin amacı ihtiyaçların hafifletilmesidir, demişlerdir. Bu görüşe göre her ekonomik faaliyetin ilk sebebi ihtiyaçtır. Nitekim, "ihtiyaç" kelimesi en dar anlamda kullanıldığında bu iddia doğru görünür. Ancak ihtiyaç kelimesini en geniş anlamıyla ele alırsak, ihtiyaç sadece ekonomik faaliyetlerin değil, her türlü insan faaliyetinin kaynağıdır, diyebiliriz. Zira hiçbir faaliyetimiz yoktur ki gerçek sebebi acıdan kaçış, haz arayışı veya geçmiş acı ve hazların hatırlanması olmasın.

Ekonomi biliminde ihtiyaçlar bedenî, zihinsel, doğal, süsleme, eğlence, varlık, eğitim, bireysel, ortak ve toplumsal ihtiyaçlar olarak sınıflandırılır. Bu şekilde ihtiyaçların tabaka ve çeşitlere ayrılmasının pratik bir faydası yoktur. Ancak *Max** ve *Wagner*** gibi düşünürlerin kabul ettiği bireysel ve ortak ihtiyaçlar ayrımı, bireylerin ve

* *Max Stirner* (25 Ekim 1806 – 26 Haziran 1856) ya da gerçek adıyla *Johann Kaspar Schmidt*. Alman filozof. Özellikle Hegel'in toplumsal yabancılaşma ve özbilinç kavramlarıyla ilgilenmiştir. Max Stirner genellikle nihilizmin, varoluşçuluğun, psikanalitik teorinin, post-modernizmin ve bireyci anarşizmin öncülerinden biri olarak kabul edilir. Birçok bireyci filozofu düşünceleriyle etkilemiştir.

** *Richard K. Wagner*, Amerikalı psikolog. ???

toplumun faaliyetlerini ayırt etmek açısından önemlidir. Konuyu derinlemesine incelersek, toplumun ihtiyaç dediğimiz şeylerin, aslında bireylerin kişisel ihtiyaçlarından başka bir şey olmadığını görürüz.

Örneğin demiryolları, şüphesiz ki binlerce veya milyonlarca kişinin kolayca yer değiştirme ihtiyacından doğmuştur. Aynı şekilde, birçok insanın kendilerini düşmanlardan koruma ve mülklerini güvenceye alma ihtiyacından doğan yapılar vardır. Bu nedenle toplumsal ihtiyaç dediğimiz şeyleri doğru anlamak için bireylerin ihtiyaçlarını incelemeliyiz.

Her bireyin ihtiyaçları bir yandan bireysel sinirsel alışkanlıklarının ve ruhsal özelliklerinin, diğer yandan doğa ve toplumla olan ilişkilerinin karşılıklı etkileşiminin bir sonucudur. Herkesin ırkına, aldığı eğitime ve seçtiği yaşam tarzına göre ihtiyaçları vardır. Farklı iklimlere ve medeniyet seviyelerine göre ihtiyaçlar çeşitlendiği gibi, aynı toplum içinde aynı çevrede yaşayan bireyler arasında da sınıfa, sahip olduğu servete ve yaşam alışkanlıklarına göre ihtiyaçlar farklılık gösterir.

Toplum içinde ihtiyaçların aşamalı olarak yükselmesi, yüksek ihtiyaçların bir bireyden diğerine, bir sınıftan diğerine, bir yerden başka bir yere yavaş yavaş yayılmasıyla gerçekleşir. Bu yayılmada en önemli etken, doğası gereği topluma yatkın olan bireylerin taklit etme eğilimidir.

Ekonomik ihtiyaçların temeli, insanın hayvani doğasıdır. Bir insan vahşetin en ilkel seviyesinde bile olsa, yiyecek temin etmeye ve düşmana karşı kendini savunmaya mecburdur. Bazı ekonomistlerin doğal ihtiyaçlar dedikleri işte bunlardır. Ancak uzun süre yalnızca bu doğal ihtiyaçlarla yetinip ihtiyaçlarını genişletmeyen bir toplum yoktur. İlkel kabileler bile doğal ihtiyaçların ötesinde bazı zorunlu hislerin etkisi altındadır.

İnsanlar neden doğal ihtiyaçlarla yetinmeyip ihtiyaçlarını genişletirler? Yüzeysel bir bakışla, insanların ihtiyaçlarını genişletmelerinin, çevrelerindeki doğal kaynakları keşfetmelerinden ve daha önce karşı koyamadıkları dış güçlere karşı üstünlük sağlamalarından kaynaklandığı görülür. Bilimsel ilerlemeler, tarım, yemek pişirme, dokuma ve mimari gibi alanlarda güç kazanarak insanlara daha güzel evler, giysiler, içecekler ve yiyecekler hazırlama imkânı sundukça; yeni keşifler, rahatlık ve süsleme unsurlarını geliştirdikçe, insan ruhunda iki önemli eğilim oluşmuştur: Yeni elde edilen bu şeylerden yararlanma ihtiyacı ve mevcut eşyaların daha güzel,

daha uygun ve daha kolay elde edilmesi arzusu. Bu şekilde, her ilerleme adımı yeni bir ihtiyaçlar zincirinin kaynağını oluşturur.

İhtiyaçlar başlangıçta sadece bireyin ve türün korunmasına yönelikken, sonrasında zihinsel, duygusal ve toplumsal ihtiyaçlar ortaya çıkar ve bu ihtiyaçlar arasında samimi bir bağ vardır. Bedene, göze, kulağa, zihne ve kalbe hitap eden yüksek duygular bir araya gelince, süslenme, uyum, bilgi ihtiyacı ortaya çıkar; dolayısıyla hoş şekiller, güzel renkler, çeşitli bilgiler, mimari süslemeler, kısaca resim, müzik ve eğitim gelişir. Diğer yandan, dış ekonomik unsurlar çeşitli ihtiyaçlarla birlikte büyür. Artık insan ne şekilde olursa olsun sadece temel ihtiyaçlarını karşılamayı veya her yerde zafer kazanmayı yeterli bulmaz; belirli saatlerde özel bir toplulukla yemek yemeyi, yiyeceklerini farklı malzemelerden hazırlamayı ve hatta kullandığı kapların sadece temiz değil, aynı zamanda güzel ve estetik olmasını ister. Diğer ihtiyaçlarını da bu şekilde genişletir. İlkel bir insan için önemsiz olan ayrıntılar, medeni bir insan için vazgeçilmez hale gelir. Bu şekilde, bir yandan yeni ihtiyaçlar ortaya çıkarırken, diğer yandan mevcut ihtiyaçlar incelik ve zarafet kazanır. Bugün özel bir oturma, yemek veya yatak odasından mahrum bir aile yaşamını medeni bir ortamda sürdürmek düşünülemez.

Bu ihtiyaçların aşamalı olarak artması, ekonomik gelişmenin en güçlü kaynağıdır.

Her yeni ihtiyaç, ilk başta toplumda bir lüks gibi görünerek çoğunlukla kınama veya eleştiri alır. Ancak zamanla kabul edilen ihtiyaçlar haline gelir. Bir toplumun ihtiyaçlarının gerçek bir ekonomik gelişme kaynağı olması için, bu ihtiyaçlar o toplumun medeniyet seviyesine ve mevcut servet ve güç kaynaklarına uygun olmalıdır.

Bir toplumun mali gücünün üstünde ihtiyaçları benimsemesi, aksine bir ekonomik kriz yaratır. Büyük devrimleri takip eden tarihsel dönemlerde her millet yeni ihtiyaçlarla karşı karşıya kalarak dolayısıyla bir ekonomik ve ulusal krize maruz kalmıştır. Eğer bu ihtiyaçları akılcı bir şekilde düzenleyerek krizin derinleşmesi önlenmezse, devrimden beklenen sosyal fayda gerçekleşmez. Bu nedenle, yeni ihtiyaçlar bir millet için ya bir ilerleme aracı ya da düzenin önünde bir engel olabilir. İhtiyaçlar yalnızca bir toplumun maddi ve manevi gücünün bir sonucu olarak hissedilir ve toplumun çalışma yeteneği ile gelişme kapasitesini artırma gücüne sahipse, ancak o zaman sosyal erdemlerini bozmadan bir refah kaynağı olur.

Tehlikeli ihtiyaçlar ise, bir toplumun içine hafifmeşrep birkaç kişisel çıkarıcı tarafından savurganlıkla sokulan, sadece bireysel hazzı tatmin eden ve toplumun mali düzenini bozabilecek ihtiyaç-

lardır. Medeniyetin işareti olarak kabul edilen çok sayıda ihtiyaç bahanesiyle tasarruf ederek refah bulan bir işçi ailesinin yönetim düzenini yeni ihtiyaçlarla bozmak ise adeta bir suçtur.

::: SOSYOLOJİ SOHBETLERİ :::

DONANMA MECMUASI YAZILARI

TOPLUM ÜZERİNE SOHBETLER

[Bu başlık altında yayımlamaya başladığım makale serisinin çok eğlenceli bir şey olmayacağını kıymetli okuyuculara peşinen belirtmeliyim. Bunlar, Avrupa’da “Sosyoloji” olarak bilinen ve konusunu dikkate alarak “Toplum Bilimi” diye çevirdiğim yeni bir bilim dalına dair sohbetlerdir ve takip edenlerin pişman olmayacağını umuyorum. C.Ş.]

I

Milattan önce beşinci yüzyılda, Yunan filozoflarından biri “*Ruhun Ölümsüzlüğü*” adlı eserinde, “*İnsan toplumu da bireyler gibi doğar, büyür ve yok olur*” demişti. Demek ki o dönemlerde bile düşünürlerin bir kısmı, insan toplumunun bireyler gibi gelişim ve değişim gösterdiğini fark etmişti. Tarihin her devirde doğruladığı bu teoriyi daha sonra birçok filozof kabul edip yineledi. Özellikle *İbn-i Haldun**, bu fikri öyle güçlü bir içsel inançla benimsedi ki, onun “*tarih*

* *Phaidon*, Yunan filozof Platon’un ‘ruhun ölümsüzlüğü’ düşüncesini ele aldığı bir diyalogdur. Adını Elisli Phaidon’dan alır. *Phaidon Diyalogu* geleneksel sınıflandırmaya göre ruh üzerine (*peri psihis*) ve ahlaka dair (*ethikos*) sıfatlarıyla tanımlanır. Platon’un olgunluk dönemine ait olduğuna ve Academia’yı kurduğu dönemde, MÖ 385’ten birkaç yıl sonra yazıldığına inanılır.

Platon veya yaygın şekliyle *Eflatun* (M.Ö. 427-347) Antik Yunan filozoflarından. Dünyada üniversite düzeyindeki ilk kurumlardan biri olan Academia’nın kurucusu olan ve düşünce tarihinde bir dönüm noktası teşkil eden Platon, felsefe ve bilim tarihindeki pek çok tartışmanın temellerini atmıştır. Aristoteles’in hocası olan Platon, felsefe tarihine derin izler bırakmıştır. Sokrates’in idamı üzerine seyahat etmiş, Mısır ve İtalya gibi yerlerde dönemin önemli bilgi merkezlerini ziyaret etmiştir. Platon’un felsefesi, Batı dünyasının felsefi ve bilimsel düşüncesini derinden etkilemiştir. “*İdealar Kuramı*” olarak bilinen düşünce yapısı, gerçeklik anlayışını ve bilgiyi şekillendirmiştir. Matematik, astronomi ve bilim tarihi alanlarında da etkileri bulunmaktadır.

* *İbn Haldun* (27 Mayıs 1332 – 19 Mart 1406), modern tarih yazımının, sosyolojinin ve iktisadın öncülerinden kabul edilen 14. yüzyıl düşünürü, devlet adamı ve tarihçisidir. Ayrıca İslam aleminde Liberalizm ilkelerini kitaplarında bulunduran ilk Müslüman düşünür. Köklü bir aileden geldiği için iyi bir eğitim aldı. Tunus ve Fas’ta devlet görevlerinde bulunduktan sonra Gırnata ve Mısır’da çalıştı. Kuzey Afrika’nın o dönem istikrarsız ve entrikalarla dolu siyasal yaşamı iki yıl hapiste yatmasına neden oldu. Bedevi kabilelerini çok iyi tanimasından dolayı aranan bir devlet adamı ve danışman oldu. Mısır’da kadılık yaptı. Şam’ı işgal eden Timur ile görüşmesi bir fatih ile bir bilginin ilginç buluşması olarak tarihe geçti.

felsefesi"nin temelini bu düşünce oluşturdu denebilir. Son zamanlarda bu fikir yaygınlaştı. Bireylerin yaşamıyla milletlerin yaşamı karşılaştırıldıkça, aralarındaki benzerlikler giderek arttı. Artık bireyler gibi toplumların da zayıf bir çocukluk, ateşli bir gençlik, düşünceli ve verimli bir olgunluk, yorgun bir yaşlılık dönemlerinden ve nihayetinde trajik ya da doğal bir ölüm anından geçtiği, hatta bireyler gibi yükselme ve düşme günleri, sağlık ve hastalık belirtileri, kısacası tüm bir yaşam döngüsü olduğu genel olarak kabul edildi.

Öte yandan bilim, insanların gelişmiş bir hayvan türü olduğunu kanıtladıkça insanlarla diğer hayvanlar arasındaki fark giderek daralıyordu. Dolayısıyla, toplumsal yaşam ile hayvanların yaşamı arasında yeni bağlantılar ortaya çıkıyor ve doğada işleyen kuralların insan toplumunu da yönlendirdiği varsayılıyordu.

1839 yılı, biyoloji kadar toplum bilimi için de önemli bir tarih oldu. O yıl iki Alman bilim insanı *Schleiden** ve *Schwann*** her hayvanın bir hücreler topluluğu olduğunu, yani her hayvanın "hücre" denilen parçalardan oluştuğunu keşfetti. Hücre, kendi başına yaşayamayan, yaşamını sürdürebilmek için diğer hücrelerin işbirliğine ihtiyaç duyan bir varlıktır. Bundan sonra, insan toplumunun bir bireyler topluluğu olduğu gibi, bir bireyin de hücreler topluluğu olduğu anlaşıldı. Bireyler ve toplum arasında keşfedilen bu yeni benzerlik, önemli bir araştırma dizisinin başlangıcı oldu. Öncelikle hayvanlar aleminde gelişim derecelerinin ancak hücrelerin birleşimiyle sağlandığı, yani bir hayvanı oluşturan hücre sayısı arttıkça onun gelişim düzeyinin de yükseldiği; örneğin, en basit su solucanı ile *Büyük İskender** ile *Victor Hugo*** arasında hücre sayısı açısından zengin-

* *Matthias Jakob Schleiden* (5 Nisan 1804 – 23 Haziran 1881) Alman botanikçi ve Theodor Schwann ve Rudolf Virchow ile birlikte hücre teorisinin kurucularındandır. *Ernst* takma adıyla bazı şiirler ve bilimsel olmayan çalışmalar yayınlamıştır.

** *Theodor Schwann* (7 Aralık 1810 – 11 Ocak 1882) Alman hekim ve fizyolog. Biyolojiye yaptığı en önemli katkının hücre teorisini hayvanlara genişletmesidir. Periferik sinir sistemindeki Schwann hücrelerinin keşfi, pepsinin keşfi ve incelenmesi, mayanın organik doğasının keşfi ve "metabolizma" teriminin icadı yer almaktadır.

* *İskender* (M.Ö. 20 Temmuz 356 – M.Ö. 10 Haziran 323) Asıl adıyla *III. Aleksandros* veya yaygın adıyla *Büyük İskender*, Yunan Antik Makedonya'nın M.Ö. 336–323 yılları arasındaki kralıdır.

** *Victor Hugo* (26 Şubat 1802 – 22 Mayıs 1885) Romantizm akımına bağlı Fransız şair, romancı ve oyun yazarı. En ünlü Fransız yazarlardan biri kabul edilir. Fransa dışında en çok *Sefiller* ve *Notre Dame'ın Kamburu* romanlarıyla tanınır.

lik ve fakirlik dışında bir fark olmadığı anlaşıldı. Gerçekten de hücreler çoğaldıkça işlevler bölünüyor, işlev bölünmesinin sonucu olarak her hücre bir görevi yerine getirmede uzmanlaşıyor ve doğal olarak bu uzmanların ortak amacına yönelik yaşam görevi başarıyla yerine getiriliyor. Bu gerçeğin tam anlaşılması için biraz açıklama gereklidir.

İşte, gözünüzün önünde; tüm vücudu tek bir hücreden ibaret olan ilkel bir hayvanı inceleyelim. Bu basit yaratık da kendini ve türünü korumakla görevlidir. O da yiyeceğini arar, alır, sindirir, beslenir; gerekirse o da dövüşür, kendini savunur. Onların da bizim gibi hayati ihtiyaçları vardır. O da insan gibi hayatta kalabilmek için yararlıyı zararlıdan, besleyiciyi öldürücüden ayırt etmelidir. Onun da yaşam güvenliği çevresi hakkında bilgi toplamasına bağlıdır. Görülüyor ki o küçük ve zavallı hayvancığın bir dizi görevi var. Ancak bu görevleri yerine getirmek için bizim gibi farklı organlara ve çok sayıda araçlara sahip değildir. O, tüm görevlerini yerine getirmek için sadece bir hücreye sahiptir. Elbette ki tek bir hücre, tek bir araçla karmaşık bir hayvan gibi hayati işlevlerini yerine getiremez ve böylece tam anlamıyla bir mutluluğa da ulaşamaz. Hayvanlar aleminde bulunduğu konum ne kadar aşağıda ve değersiz ise mutluluğa olan mesafesi de o kadar büyüktür. Bu küçücük varlığın birkaç dakikalık yaşamını incelersek, gidasını bulmak için durmaksızın hareket ettiğini, bulduğu lokmayı almak için vücudunu bir el şekline dönüştürdüğünü, onu sindirmek için bu “elin” bir anda mideye dönüştüğünü görürüz. Sonra artıkları dışarı atmak için midesi çıkış haline gelir. Vücudunun zararlı maddelerle karşılaşan kısımları bozulur, geri çekilir, kaçır; besin parçacıklarına denk gelen kısımlar ise açılır, kapanır.

O, çevresi hakkında yalnızca şunu bilir: dünya zararlı ve besleyici olarak iki kısımdan oluşur. Bütün yaşamı, zararlıdan kaçmak ve besleyiciyi yakalamak şeklinde bir mücadele içinde geçer.

Şimdi, hayvanlar aleminin biraz daha gelişmiş bir seviyesinden başka bir canlıyı inceleyelim. Bu canlı, tek bir hücre yerine birkaç hücreden oluşmuştur. Görüyoruz ki, bu hayvan besinini sağlamak için diğerleri kadar yorulmak zorunda kalmıyor, o kadar çok çaba ve harekete ihtiyaç duymuyor. Hücrelerden herhangi birine denk gelen besinden diğer hücreler de faydalanabiliyor. Ayrıca her hücre, tüm hücrelerin toplam gücünün koruması altında olduğundan, diş

engellere karşı savunma araçları artmış ve dolayısıyla huzur ve rahatlıkları bir dereceye kadar sağlanmıştı. Bu küçük hücre topluluğu, tek bir hücrenin kendi başına yaşamak zorunda olduğu duruma göre daha mutludur.

Bu basit hayvanları bırakıp, onlardan biraz daha gelişmiş bir hayvanı inceleyecek olursak, burada artık tüm hücrelerin aynı görevi yapmadığını göreceğiz. Birkaç hücre sindirimle ilgilenmek üzere mideyi oluşturur. Birkaçı göz ve el gibi hislerle ilgilenir. Artık iş bölümü başlamıştır. Bundan sonra, hayvanlar aleminde incelememizi yukarıya doğru çıkardıkça, hücrelerin arttığını ve hayati görevlerin hücreler arasında dağıldığını göreceğiz.

Örneğin küçük bir ahtapot: Bu hayvan da biraz daha büyük bir hücre topluluğundan başka bir şey değildir. Bazı hücreleri avlanma görevini üstlenip bunu en iyi şekilde yapmak için uygun bir şekil almış, diğer bazıları üreme görevi için yumurtaları korumaya uygun bir biçime girmiş, bazıları ise sindirim işine uygun bir hale gelmiştir. Her bir hücre, uzmanlaştığı görevde yetkinleştiği için, bu görev paylaşımının sonucunda, hayvan daha az çaba ve gayretle bol ve kaliteli besin bulur, iyi beslenir ve gereken durumlarda ürer. Bütün bunların sonucunda hayvanlar aleminin bir basamağında daha yükselir. Hücrelerin birleşiminden bireylere, bireylerden insan toplumuna kadar hiçbir hayvanın hücrelerin birleşmesi ve bunun sonucunda oluşan iş bölümünden başka bir gelişme yolu yoktur. İnsan, en zengin hücre topluluğuna sahip olduğu için en gelişmiş hayvandır.

İşte, tüm toplumsal hayatın bilimsel temeli, bu hücre teorisidir. En ilkel vahşi bir aile ile en gelişmiş uygar millet arasındaki fark, tek hücre ile insan arasındaki fark kadar görüldü. Anlaşıldı ki insan nasıl bir hücre topluluğu ise insanlık da bir birey topluluğudur. İnsan toplumu içinde bireyler, canlı bedenindeki hücrelerin yerini tutar. Hayvanların gelişimini hücrelerin birleşimi sağladığı gibi, insan toplumunun gelişimini de bireylerin birleşimi ve dolayısıyla oluşan iş bölümü sağlar.

Bu bilimsel temel belirlendikten sonra, tarih olaylarının doğal olaylar gibi bir düzene tabi olduğu, toplumsal olayların da belirli kurallar çerçevesinde gerçekleştiği ve yalnızca toplumsal işlerin gerektirdiği nedenler ve olayların derin ve karmaşık, birbiriyle ilişkili ve çeşitli olması nedeniyle keşiflerin dikkatli bir incelemeyi

gerektirdiği kabul edildi. Bu nedenle, toplumsal olayların tabi olduğu kuralların tespiti kolay değildir.

Bu inançla yarım asırdır harcanan düşünsel çabanın sonuçları, bu sohbetlerimizin temelini oluşturacaktır. İnsan için mutluluğu sağlamak adına, soluduğu havayı ve üzerinde yürüdüğü yeri bilmek ne kadar önemliyse, her bireyin davranışlarından etkilendiği toplumu tanımak da en az o kadar gereklidir. Çoğu zaman girişimlerimizin sonuçları, içinde bulunduğumuz topluma dair görüşümüzün doğruluğu ile doğru orantılı olur. Bu yüzden, toplumu tanımanın herkesin işine yarayacağına inanıyorum. Bu inançla, sohbetlerimde herkesin anlayabileceği basit ve açık bir dili tercih edeceğim.

NÜFUS SORUNU

Her topluluğun bağımsız bir beden olduğu teorisine göre, her birey bir toplumsal parça, her aile ise toplumsal bireyin bir bölümüdür. Bireyler ve ailelerin toplamı, bir topluluğun “nüfusunu” oluşturur.

Nüfus sorunu, toplumsal konular arasında birinci derecede önemli bir meseledir. Çünkü nüfus, her insan topluluğu için en büyük gelişim unsurlarından biridir. Belirli bir toprak alanında nüfus arttıkça köyler kasaba, kasabalar büyük şehirler haline gelir. Boş araziler zamanla yerleşim alanlarına dönüşür. Nüfus yoğunluğunun artmasıyla birlikte toplumsal ilişkiler –alışveriş, görüşmeler, evlilikler vb.– çoğalır ve genişler. Toplum içindeki bireyler arasında medeni bağlar artar ve güçlenir. Nüfusun artışı sayesinde bir yandan iş bölümü ortaya çıkar, diğer yandan ham maddeler çoğalarak yabancı ülkelerle rekabet kolaylaşır; ayrıca, uluslararası mücadelelerde galip gelme umudu artar.

Nüfus miktarı, arazi miktarına oranla çok yükselince ihtiyaç ve sömürgecilik arzusu doğar; fazla nüfus ya Rusya’da olduğu gibi ülke sınırları içinde ya da Almanların Amerika’da yaptığı gibi yabancı ülkelerde boş arazileri işgal edip imar eder. Bu şekilde ya vatanın bir bölgesi gelişir ya da milletin nüfuzu ülke sınırları dışında güçlenir. Dış sömürgecilik sayesinde bir millet yabancı topraklarda ticaretin akışını hızlandırmak ve ithalat-ihracatı kolaylaştırmak için önemli destek noktaları bulur.

Bu nedenle, bugün Fransa gibi bazı devletler görüyoruz ki top- rak büyüklüğüne oranla nüfusları abartılı olmamasına rağmen, ticaretlerini genişletmek amacıyla sömürgecilik yaparak beş kıtaya yayılmayı ve daha da genişlemeyi hedeflemektedir.

Tarihsel olarak meşhur devlet, nüfus açısından diğer devletlerin gerisine düşerse, diğer alanlarda üstün olsa bile siyasi açıdan geride sayılır. Örneğin, medeniyete katkıları bakımından İsviçre ve Hollanda ile Rusya arasındaki fark aşikârken, bu ülkelerin dünya siyasetindeki konumları medeniyetteki seviyeleri ile ilgisizdir. Nüfusun siyasi önemi buradan gelir; savaşlarda komutanın yeteneği, silahların kalitesi ve askerlerin cesareti etkili olsa da asker sayısı ile zafer olasılığı arasındaki ilişki göz ardı edilemez. Asker sayısı ise nüfus miktarına bağlıdır. Yabancılar karşı nüfus bir savunma gücü oluşturur. Ordusunun büyüklüğü ile komşularına barış zorunlu-

luğu getiren bir devlet, iç reformlarını uygulama fırsatı bulur. Sana-yisini ve ticaretini, dolayısıyla halkının refahını artırır.

Bu sebeplerle nüfus, özellikle son zamanlarda medeniyetin öl-çütü olarak görülmeye başlanmıştır. Nüfus yoğunluğu, yani toprak genişliğine göre nüfus yoğunluğu bir ulusun medeniyet seviyesini gösterir, denmiştir. Fakat Hintliler gibi göçle sömürgeleştirme ya-pamayan toplumlar için yüksek nüfus, kıtlık ve tehlikeler doğurur.

Tüm hayvanlarda nüfus artışı, iklimin uygunluğu, besin bol-luğu ve düşmanların azlığına bağlıdır. Bu yüzden hayvanlar bu üç koşulu sağlayan yerlerde yaşamayı seçerler. İlk atalarımız da hay-yanlar gibi davranıp suyu bol, meyve ve tahılları bol, yırtıcı hayvan-lardan uzak bölgeleri bulup oralarda yaşamaya çalışırlardı. Bu üç bakımdan en iyi yeri bulan gruplar, nispeten daha fazla nüfus artışı elde ederdi.

Besin miktarı ile nüfus artışı arasındaki ilişki eskiden beri bi-linse de bu meseleyi ilk kez *Malthus** adında bir İngiliz bilimsel ola-rak incelemiş ve şu iki sonuca ulaşmıştır: Birincisi, besin artışı sabit oranlarda (2: 4: 6: 8...) olur; ikincisi ise insan nüfusu uygun şartlar altında geometrik bir oranda (2: 4: 8: 16...) artar ve her yirmi beş yılda bir iki katına çıkar.

Bu hesaba göre belirsiz bir süre sonunda nüfus ile besin miktarı arasındaki denge bozulur. Bu durumda eğer *Malthus*'un kuralları tam olarak uygulanmış olsaydı, insanlığı çoktan büyük bir kıtlık sar-mış olurdu. Hayvanlar için bu kurallar geçerlidir. Sınırlı bir merada hapsedilen koyun sürüsü, birkaç yıl içinde kıtlık yüzünden yok olur. Ancak insanlar mülkiyet düzeni ve evlilik kuralları sayesinde bes-lenme ve üreme işlerini sınırlamış, tarımsal bilgiyle de tarım ürün-lerini artırma yollarını keşfetmişlerdir. Bu nedenle *Malthus*'un nüfus ve besin artışı kuralları insan toplumu için tam olarak geçerli değil-dir.

Nüfus sorununu çözmeye dikkate alınması gereken bazı doğal ve ekonomik kurallar vardır.

1. *Spencer Yasası*: Canlılar geliştikçe doğurganlıkları azalır. Örne-ğin, balıklar binlerce yumurta bırakır; tavukların yumurtaları ise en fazla iki yüze ulaşır. Daha gelişmiş bir yapıya sahip memeliler ise

* *Thomas Robert Malthus* (13 Şubat 1766 – 23 Aralık 1834) İngiliz nüfus bilimci ve politik iktisat teorisyeni. Karamsar kuramlarıyla ünlenen Malthus, her ne kadar daha çok "Thomas Malthus" olarak anılsa da kendisi "Robert Malthus" olarak tanınmayı daha çok tercih etmiştir.

en fazla on iki yavru yapabilir. Aynı şekilde insan toplumu medeniyette ilerledikçe doğurganlık gücü azalır. Medeniyet için gerekli olan nüfus yoğunluğunu, medeniyetin kendisi durdurur. Hiçbir toplum sınırsız bir oranda çoğalamaz; nüfus, belirli bir yoğunluktan sonra duraklama dönemine girer. Denebilir ki, medeniyet ve nüfus yoğunluğu bir noktadan sonra tıkanır.

2. *Marks Yasası*: Günlük ücret azaldıkça nüfus miktarı düşer. Bir ailede yeterince ekmek yoksa fazladan bir çocuk için de yer olmaz. Geçimini zor sağlayan bir kişi, doğal olarak yeni bir canı hayata katmak istemez. Bir toplumda her bireyin sadece kendini besleyebildiği durumda, yeni doğan her çocuk o topluma ek bir yük olarak görülür. Bu düşünceye dayanarak *Marx*^{*}, *Loria*^{**} ve benzeri ekonomi uzmanları, nüfus konusunu arz ve talep meselesi olarak ele alır. Talep, genel olarak iş gücü talebine işaret eder; bu nedenle iş olanaklarının bol olduğu yerlerde nüfus artar. Bu nüfus artışı, sermaye sahipleri ve işçi sınıfı için karşılıklı çıkar sağlar. Sermaye sahibi daha fazla iş gücü ile günlük ücretlerin düşmesini isterken, işçiler ise aile bütçesine daha fazla katkı sağlamak amacıyla daha fazla çocuk sahibi olmak ister. Ancak iş gücü sayısı öyle bir seviyeye geldiğinde, yani iş talebi azaldığında, işçiler doğal olarak çocuk sayısını sınırlama yoluna giderler ve nüfus artışı durur.

3. *Dumont Yasası*: Nüfus artışı, özgürlük ve eşitlik derecesiyle ters orantılıdır. Bir ülkede her sınıftan insanın yükselme şansı varsa, yani toplumda irfan, zekâ, çaba ve iffetle başarıya ulaşmak mümkünse, insanlar az çocuk yaparak onlara daha iyi bir eğitim verme yolunu seçerler. Bunun yanı sıra, bu gibi toplumlarda insanlar çocuk sahibi olmadan önce kendi kişisel başarılarına odaklanır. Kişisel

* *Karl Marx* (5 Mayıs 1818 – 14 Mart 1883) 19. yüzyılda yaşamış Alman filozof, politik ekonomist ve bilimsel sosyalizmin kurucusu. Bir müddet gazetecilik de yapan Marx, iktisadi ve beşerî konularda eleştirel fikirler ve tespitler ortaya koymuştur. Marx'ın ekonomi alanındaki çalışmaları, emek-sermaye ilişkisini ve bunları takip eden ekonomi düşüncesini kavramanın büyük bir kısmı için temel oluşturdu. Sosyoloji ve sosyal bilimleri başlatan isimlerdendir. En bilinenleri *Komünist Manifesto* (1848) ve *Kapital* (1867-1894) olmak üzere hayatı boyunca sayısız kitap yayımladı. Karl Marx, hakkında en fazla eser yazılan kişiler listesinde ilk sırada yer almaktadır.

** *Achille Loria* (2 Mart 1857 – 6 Kasım 1943) İtalyan siyasetçi ve ekonomist. Bologna Üniversitesinden mezun oldu (1877). 1881'de Siena Üniversitesinde siyasal ekonomi profesörü oldu; Padova Üniversitesinde (1891-1903) ve Torino Üniversitesinde (1903-1932) görevler üstlendi. *Accademia dei Lincei*'ye (1901) seçildi ve 1919'da İtalyan Senatosu'na atandı.

gelişim peşinde koşmak, çocuk sayısını sınırlar ve evlilikler geç ve zor yapılır. Sonuç olarak, nüfus oranlarında düşüş görülür. Oysa ki eşitliğin olmadığı, yüksek mevkilere sadece belirli bir sınıfın erişebildiği yerlerde, kişisel gelişime veya çocukların eğitimine büyük bir çaba sarf etmeye gerek duyulmaz ve bu nedenle evlenme ve nüfus artışı daha hızlı olur. *Dumont*^{*}, bireylerin toplum içinde kendi yetenekleri ile yükselmesini “*toplumsal şiiressellik*” olarak adlandırır ve şöyle der:

“Nüfus üzerinde etkili bazı diğer faktörler de vardır. Örneğin, aşırı zihinsel ve toplumsal etkinliklerin, ahlaksızlık ve hastalıkların, zenginlerin servet paylaşımı korkusunun, fakirlerin ailelerini geçindirememeye kaygısının, evliliği geciktiren sebeplerin nüfusta düşüşe katkısını kimse inkâr edemez.”

Ancak tüm bunlardan en açık etkisi olan ölüm oranıdır. Doğum oranı ne olursa olsun, ölümler doğumlardan fazla olduğu sürece nüfus artmaz. Eğer her doğan, yetmiş yaşına kadar yaşasaydı, her yıl bin kişiden yalnızca on dördü ölürdü. Oysa ki, Avusturya'nın bazı bölgeleri hariç, hiçbir yerde bu oran gözlemlenmemektedir. Yıllık ölüm oranı Norveç'te binde 17, İngiltere'de 21, Fransa'da 22, İspanya'da 35 ve daha sıcak iklimlerde 40, 45 ve hatta 50'ye kadar çıkar. Doğum oranlarına gelince, eğer her kadın endişesizce doğurabildiği kadar çocuk sahibi olsaydı, her yıl binde 150 oranında doğum görülürdü. Yani, bin kişilik bir toplulukta yılda 150 çocuk doğardı. Oysa ki, doğum oranı binde 20 ile 50 arasında değişir. Bugün en düşük doğum oranı Fransa'nın bazı şehirlerinde, en yüksek oran ise Amerika ve Hindistan'ın bazı bölgelerinde görülmektedir. Doğum ve ölüm oranları arasındaki fark ise, nüfus hareketlerini gösteren temel ölçüttür. Fransa'da binde 1,5, İngiltere'de 8, Almanya'da 11'dir.

Bu verilere göre, nüfus artışını sağlamak için doğumları artırmak ve ölümleri azaltmak yeterli görünebilir. Ancak bu önlemler, insan yapımı “denge yasası” ile karşılaşır. Tüm canlılarda doğum ve ölüm arasında bir denge vardır. Hangi hayvan türü çok sayıda

* *Marquis de Condorcet* (17 Eylül 1743 – 28 Mart 1794), *Marie Jean Antoine Nicolas de Caritat* olarak da bilinen Fransız filozof ve matematikçi. Liberal ekonomi, anayasal hükümet, parasız ve eşit kamu eğitimi, kadınlar ve tüm ırklardan insanlar için eşit hakları destekleyen düşünceleriyle Aydınlanma Çağı ve Aydınlanma rasyonalizminin ideallerini somutlaştırmıştır. Fransız Devrimi sırasında yetkililerinden bir süre kaçtıktan sonra yakalandı ve hapisyanede öldü.

ölürse, o tür daha çok doğurur. İnsan toplumlarında da savaş, kıtlık, yaygın hastalık gibi nedenlerden dolayı ölüm arttığında doğum oranı da yükselir. Refah, zenginlik ve mutluluk gibi etkenler sayesinde ölümler azalınca doğum oranı da düşer.

Eski çağlarda uygarlıklar, nüfus bakımından genellikle elli bin ile bir milyon arasında değişirdi. *Perikles** döneminde Yunanistan'ın nüfusunun 350 binden fazla olmadığı tahmin edilmektedir. Romalılar ise Sabinlere karşı savaşta yalnızca 500 bin civarındaydılar.

Nüfus artışı, son çağlarda, özellikle 19. yüzyılda dikkat çekici bir oranda artmıştır. Örneğin, Almanya'nın nüfusu 16. yüzyılda 12 milyondan fazla değilken, bugün 70 milyon civarına ulaşmıştır. Nüfus artışında en etkili olan faktörlerin başında sağlık gelişmeleri, kıtlıkların azalması gibi ölüm oranını düşüren sebepler yer almaktadır.

Nüfusun azlığı veya çokluğu bazı ahlaki ve toplumsal sonuçlar doğurur. Yoğun nüfuslu yerlerdeki insanlar genelde çalışkan, tutumlu, nazik, sabırlı ve uysaldır; fakat aynı zamanda çıkarıcı, kibirli ve alaycı olurlar. Avrupa'nın ve Çin'in kalabalık bölgelerinde bu olumlu ve olumsuz özelliklere rastlarız.

Sosyal eğilimler açısından bakıldığında, nüfusun fazlalığı halkın nüfuzunu artırır. Soyluluk gibi, devletin sağladığı imtiyazların etkisi azalır. Köylerdeki ağalık, büyük ve kalabalık şehirlerde kaybolur. Bir köydeki nahiye müdürü, başkentteki işten el çektirilmiş bir validen daha önemlidir. Kalabalık nüfus, toplumsal sınıflar arasında eşitleyici bir güç olarak hissedilir. Tenha yerlerde farklı konumda olan insanlar, nüfusun yoğun olduğu şehirlerde aynı seviyede görünür.

Nüfus artışı, bir milleti bağımsız hükümetten meşruti hükümete, baskıcı yönetimden özgürlük ve eşitliğe, aristokrasiden demokrasiye doğru yönlendirir. Bu konuyu ilerleyen bir zamanda daha ayrıntılı olarak ele alacağım.

* *Perikles* (M.Ö. 495 – 429) Atina'nın Altın Çağı sırasında yaşamış Yunan politikacı ve generaldir. Antik Atina siyasetinde, özellikle Grek-Pers Savaşları ve Peloponez Savaşı arasında öne çıkmış ve etkili olmuştur.

ARAZİ SORUNU

Kutsal kitaplar diyor ki: İnsan topraktan yaratıldı. Bilim kabul eder ki; insan, yeryüzünün bileşenlerinden oluştu. İnsanlık ile dünya arasındaki ilişkiyi ne din ne de felsefe inkâr eder. Topraksız alanlar bulunabilir ama topraktan tamamen uzak bir yaşam, insanlar için mümkün değildir. Toprak bizim beşiğimiz, besleyicimiz, yatağımız, mezarımızdır; hiçbirimiz toprakla temas etmeden yaşayamayacağımıza göre toplum için “arazi meselesinin” önemi ortaya çıkar.

Arazi de nüfus kadar önemli bir toplumsal etkidir. Arazinin genişliği, iklim koşulları, coğrafi durumu, hava şartları, kimyasal yapısı, doğası ve doğal özellikleri üzerinde yaşayan toplumların yaşamını zorunlu olarak etkiler. Hemen her toplumsal olayda doğrudan veya dolaylı olarak çevresel koşulların etkisi hissedilir. Toplumların canlı kısmı nüfus, cansız kısmı ise arazidir.

Örneğin, enlem derecelerindeki farklılık, gece ve gündüzün süresini, sıcaklık şiddetini, bitkisel ürünleri ve evcil hayvanları değiştirerek, toplumu özel gelenekler edinmeye ve belirli ahlak anlayışlarını kabul etmeye zorlar. Bu değişikliklerden toplumsal düşünce ve duygular etkilenir; sonuçta toplumun kanunları, yönetim şekli, felsefesi, edebiyatı ve tüm hayatı bu etkiden payını alır. Çevresel etkiler, medeniyet gelişimiyle ters orantılı olsa da her toplum için bir embriyo yaşamı ve çocukluk dönemi geçirmek zorunludur; bu nedenle arazi etkisinden tamamen kurtulmuş bir insan topluluğu yoktur.

Göçebe avcılar için av sahalarının, çobanlar için yaylakların önemi inkâr edilemez. Fakat arazinin toplumsal değeri, ancak tarım devrine geçerek yerleşik hayata geçen topluluklar tarafından anlaşılır. Bir arazi parçasına sahip olmayan bir gelişmiş toplum düşünülemez. Afrika'nın ortasındaki bazı siyahi kabilelerin bile ufak köyleri ve birkaç mısır tarlası vardır. Çölün belirli vahalarında yaşayan kabileler ise bir dinlenme alanına sahiptir.

Tarihsel bir yaşam sağlamak için araziye sahip olmak şarttır. Göçebe bir topluluk ne kadar kalabalık olursa olsun veya ne kadar sosyal olaylar gösterirse göçebe olduğu sürece tarihte bir yer edemez. Tarih sayfasına geçmek için insan olayları bir toprak parçası üzerinde kökleşmek ister. Bu nedenle arazi kazanmak ve düzenlemek ulusal hedeflerin en değerlilerindedir.

Nüfus ve arazi birbirlerinin değerini karşılıklı olarak dengeler. Genel olarak ne nüfus sayısı ne de arazinin genişliği için mutlak bir değer biçilebilir. Bir araziye değer kazandıran asıl şey yerleşimdir. Bir millet yalnızca ekonomik olarak yerleşmiş olduğu araziye sahip sayılır. Yerleşim dışı araziler devletlerin siyasi topraklarıdır. Büyük Sahra veya Pamir Ovası gibi tarımsal değeri olmayan yerler bile bazen askeri veya lojistik faydalar sağladığı için korunur.

Vatan ve milliyet düşünceleri, insanın toprakla bağlantısından doğmuştur. Çadlıklarını oviden ovaya gezdiren ve sınırları fark etmeden aşan çingenelerde vatan ve milliyet düşüncesi yoktur ve oluşamaz. Bir toprak parçasında yerleşmiş topluluklarda, insanlar arasında hemşehrilik, dostluk ve akrabalık bağları oluşur. Üzerinde doğdukları, büyüdükları, mutlu oldukları ve sevindikleri toprakla özel bir bağ hissetmeleri doğaldır. Milliyet sevgisi ve vatan sevgisi bu bağın olgunlaşmış şeklidir. Vatan sevgisi ile milliyet sevgisini iki ayrı duygu olarak görmemeliyiz. Bir vatandaşı görmek vatani hatırlattığı gibi vatanın bir köşesi de vatandaşı akla getirir.

Arazi ile toplumsal koşullar arasındaki ilişkiye gelince; öncelikle hatırlamalıyız ki gelişmiş milletler arasında arazi genişliği açısından büyük bir fark yoktur. Almanya, Avusturya, Fransa ve İngiltere'nin yüzölçümleri neredeyse aynıdır. Örneğin, İngiltere 100 kabul edilirse Fransa 105, Almanya 110, Avusturya 120 sayılabilir. Ancak bu arazi oranı Rusya ile Belçika arasında yaklaşık binde bire düşer.

Ayrıca, iklimin ekonomik ve ahlaki hayat üzerindeki etkisi de hissedilir. Bu nedenle, bazıları dünyayı “buğday, pamuk, pirinç ülkeleri” olarak sınıflandırmayı önermiştir. Gerçekten de tarımsal ürünlerin iklim farklarından etkileneceği ve bu ürünlerin ekonomik ve ahlaki hayatı etkileyeceği açıktır. Örneğin, Mısır'ın son altmış yıldaki ekonomik ve ahlaki değişimlerini, kimileri Mehmet Ali Paşa'nın reformlarına ya da İngiliz işgaline, kimileri ise pamuk ve şeker üretimine bağlamıştır. Mısır'ın sosyal yaşamını inceleyenler, orada pamuğun 55, şekerin ise 40 yıldır önemli bir toplumsal etken olduğunu bilirler.

Diğer yandan, her tarafı denizlerle çevrili Amerika'nın durumu, her yanından yabancı topraklara sınırı olan Sırbistan'ın durumuna benzemez. Örneğin Amerika'da kolayca uygulanabilen bir “*Monroe*

Doktrini"nin* Sırbistan'da uygulanması mümkün değildir. Sırbistan'ın sınırlarına sürekli yabancılar, yabancı ürünler, hatta yabancı düşünce ve duygular sızar. Her ülkenin sınırında yaşayan vatandaşlarda hafif bir yabancılık izi fark edilmiştir. Örneğin, İran sınırında yaşayan Osmanlı vatandaşlarında belirgin bir İran etkisi hissedilir.

Eski Yunan medeniyetinin tarihine baktığımızda, birçok kişi bunun bir ırk ürünü olmaktan ziyade ülkenin coğrafi yapısının bir sonucu olduğunu iddia etmiştir. Aynı ırka mensup olan iç bölgelerdeki toplulukların medeniyete katkıda bulunamadıkları söylenir. Eğer Yunanistan, Amerika'ya bitişik olsaydı, orada Sokrates veya Aristo gibi filozoflar değil, aslanlar ve gergedanlar gibi yaban hayvanları görecektik.

Fenikeliler, İtalyanlar ve İspanyolları deniz yolculuklarına teşvik eden şey, memleketlerinin coğrafi konumu değil midir? Avrupa ve Asya'nın kesiştiği noktada kurulan İstanbul'un farklı ırklardan insanları bir araya getiren bir yer olması kaçınılmazdı.

Sosyal yapıyı etkileyen unsurlardan biri de yerin yükseltilisidir. Dağlık yerlerde tarım zor olduğundan bereket azdır ve nüfus da bu yüzden düşüktür. Dağlar arasında yolları inşa etmek zordur ve bu nedenle sosyal ilişkiler gevşektir. Ovalar ise ticaret ve fikir alışverişini kolaylaştırır. Ormanlar ve bataklıklar gibi engeller de ovalarda nispeten daha kolay kaldırılabilir.

Coğrafi engeller, medeniyetin akışını yavaşlatır. İskoçya'nın İngiltere'de ve Britanya'nın Fransa'da geri kalmış olmaları konumlarının zorluğundandır.

Dağların doğal bir bağımsızlığı vardır. Dağ halkı bağımsızlığa meyillidir. Dağ sakinleri kendi ihtiyaçlarını kendileri üretmeye çalışır; ithalat ve ihracata pek ilgi duymazlar. Aynı zamanda dağlar arasında toplumsal ilişkiler az olduğundan, komşu köyler arasında ortak bir ahlaki yapı görülmez. Her köyün kendine özgü gelenekleri ve hayat tarzı vardır.

Sahil ile iç bölgeler arasındaki fark, dağlar ile ovalar arasındaki farktan daha belirgindir. Sahil halkı yeniliklere ve değişime daha yatkındır. Büyük medeniyetler genelde sahillerde doğmuştur; Mısır, Fenike, Yunan medeniyetleri Akdeniz kıyılarında, Hint medeni-

* *Monroe Doktrini*, ABD Başkanı James Monroe'nin, 2 Aralık 1823'te kongreye sunduğu ilkeler için kullanılır. Doktrinin öngördüğü ilkeleri *anti-koloniyalizm*, *karışmazlık* (*non intervention*) ve *kabuğuna çekilme* (*isolation*) oluşturmaktaydı.

yeti Ganj kıyısında, Çin medeniyeti Yangtze kıyısında, Asur, Keldani ve Arap medeniyetleri Fırat ve Dicle kıyısında ortaya çıkmıştır.

Ormanlar, medeniyet için nehirlerden daha önemlidir. Bu yüzden Avrupa'da ormanlara özel bir önem verilir. Bu sayede, Avrupa kıtasının beşte biri günümüzde ormanlarla kaplıdır.

Toprağın yapısı, toplumun gelişmesi veya gerilemesi için tek başına yeterli bir sebep olamaz. Aynı toprak, farklı milletlerin elinde yükseliş ve düşüş dönemleri yaşamıştır. Ancak, geniş alanları olan ülkelerde yaşam biçimleri genellikle benzerlik gösterir. Örneğin, Irak'ın her yerinde büyük bir benzerlik vardır; halkın gelenek ve görenekleri de aynı derecede benzerdir.

Toprak, insanı kendi doğasına göre bir yaşam biçimine yönlendirir. İnsan, toprağı kendi ihtiyaçlarına göre şekillendirmek istese de, toprak da insanı kendi doğasına uygun bir şekle sokmaya çalışır.

Kıyılarda siyasi yaşam devrimlere eğilimlidir. Dağ insanlarının aksine kıyı halkı değişim ve yeniliğı sever. İsyân belirtileri iç kesimlerde ortaya çıksa bile köklerini kıyılarda aramak gerekir.

Büyük medeniyetler genellikle kıyılarda ortaya çıkmıştır. Mısır, Fenike, Yunan medeniyetleri Akdeniz kıyısında; Hint medeniyeti Ganj, Cuma, İndus nehirleri kıyısında; Çin medeniyeti Yangtze kıyısında; Asur, Keldani ve Arap medeniyetleri Fırat ve Dicle kıyılarında doğmuştur.

Ancak bir milletin siyasi genişlemesi nadiren bir deniz veya nehir kıyısının doğrultusunu takip eder. Örneğin, ne Asurlular ve Keldaniler ne de Emeviler ve Abbasiler Dicle ve Fırat doğrultusunu takip etmemiş, doğu ve batı yönlerini tercih etmişlerdir. Deniz kıyılarını koruyup savunmak, nehir kıyılarını ise tahkim etmek oldukça zordur. Özellikle nehirler sakince aktıklarında faydalı dostlar iken, taşıklarında amansız düşmanlara dönüşebilirlerdi; bu nedenle eski zamanlarda nehirler az ya da çok bir korku ve çekinme kaynağı olmuşlardır.

Ormanların medeniyete katkısı nehirlerinkinden daha fazladır. Bu gerçeğe inanıldığından Avrupa'da ormanlara büyük özen gösterilir. Bugün Avrupa kıtasının beşte biri ormanlarla kaplıdır.

Toprak yapısına gelince; bunun doğrudan ilerleme veya gerilemeye sebep olduğu kanıtlanamaz. Toprağın yapısı, yerleşen insanların mizaç ve yeteneklerine göre bir ilerleme veya gerileme sebebi

olabilir; aynı toprak parçası, onu işleyen milletlerin özelliklerine göre dönemsel yükselişler veya düşüşler yaşamıştır.

Genelde, toprak yapısı benzerliği çağırıştırır. Örneğin, Rusya gibi geniş, düzlük araziye sahip ülkelerde yaşam biçimleri arasında büyük farklar görülmez. Aynı şekilde Irak'ta da toprak yapısı bakımından büyük bir birlik vardır; bu durum halkın gelenek ve davranışlarında da görülür. Ancak Aydın vilayetinde toprak yapısı bir şehirden diğerine belirgin farklılıklar gösterir; Manisa, İzmir'e, Aydın, Manisa'ya, Kuşadası ise hiçbirine benzemez. Şehirlerin doğal manzaraları gibi toplumsal yapıları da farklılık gösterir. Hatta her şehrin konuşma üslubunda bile bir farklılık hissedilir.

Aynı toprak yapısı aynı emeği, aynı ürünleri ve aynı yaşam tarzını gerektirir. İnsan toprağını ihtiyaçlarına göre şekillendirmek istese de toprak da insanı kendi özelliklerine göre biçimlendirmeye çalışır. Bu mücadele sayesinde insanlar ve toprak birlikte gelişir. Üzerinde yaşadığı toprakla uyum sağlamak, büyük bir gelişme müjdesidir. Toprak, kimden hayat alıyorsa, hayatını ona geri verir.

Toprağın yapısına göre bir toplum Avusturya gibi birleşik, ya da İngiltere gibi ayrık olabilir. Ayrık olanlar, ya bir bölgeyi merkez kabul edip diğer bölgeleri sömürge olarak görür ya da her bölgeye yarı bağımsızlık vererek tümünü birleşik bir yönetim şeklinde idare ederler. Birleşik olanlar ise Avusturya'daki gibi halkların özelliklerine ya da Fransa'da görüldüğü gibi yönetim gereksinimlerine göre eyaletlere, vilayetlere, nahiyelere bölünür. Ancak belirtmek gerekir ki bu bölünme hayali bir olaydır.

TOPLUMSAL YAŞAM

Toplumsal yaşam; bireysel yaşam gibi doğum, büyüme, çöküş ve ölüm dönemlerinden oluşur. Olağan akışında ilerleyen her toplum, ani ve büyük bir aksilik yaşamadığı sürece bu evrelerden geçer. Bireysel yaşam ile toplumsal yaşam arasındaki önemli fark, toplulukların yeniden diriliş sırrına sahip olabilmeleridir; bir toplum, yok olduktan sonra tekrar hayata dönebilir.

Toplumların üç tür doğuş şekli vardır: birleşme yoluyla doğum, sömürgeleşme yoluyla doğum ve bölünme yoluyla doğum. İlk dönemlerde yalnızca birleşme yoluyla doğum görüldü. İki-üç aile bir araya gelir, küçük bir kabile kurar ve birkaç kabile birleşerek bir aşiret oluştururdu. Sömürgeleşme ve bölünme yoluyla doğan toplumlar ise ancak insanlık medeniyet seviyelerinde ilerledikten sonra görülmeye başlanmıştır.

Birleşme yoluyla doğum genellikle savaş sonucunda gerçekleşir. Galip gelen kabile, mağlup olan kabileyi veya zafer kazanan aşiret, mağlup aşireti kendi bünyesine katar. Bu birleşmeyle yeni bir toplumsal hayat ortaya çıkar. Örneğin, Osmanlı milleti birleşme yoluyla doğmuştur. Gerçekten de Ertuğrul Bey ve arkadaşlarına zamanla Selçuklular ve Rumlar katılmış, böylece tarih sahnesinde yeni bir toplum ortaya çıkmıştır. Biz bu anlamda istisna değiliz. Örneğin, İspanyollar İberyalılara Romalıların, Vizigotların ve Endülüslülerin katılmasıyla meydana geldi. İngilizler ise Keltler, Angluslar, Saksonlar ve Normandiyalıların birleşmesiyle doğdu. Birbirine karışan unsurlar, çoğu zaman yeni toplumda farklı özellikler göstererek değişir. Örneğin, İtalyanların Romalıların torunları olduğuna şüphe yoktur; fakat Lombardiyalıların, Ostrogotların ve Normandiyalıların katılımıyla Romalılar o kadar değişmiştir ki, İtalyanları tamamen yeni bir millet olarak kabul ederiz. Nitekim İtalyanlar, Romalılara hiç benzemez denebilir. Romalılar savaşçıdır; askerî hayata önem verirlerdi, sanata ise pek az ilgi gösterirlerdi. Edebiyatları zengin olsa da özgünlükten yoksundu. Ancak İtalyanlar savaşçılık konusunda zayıf, sanat konusunda oldukça yeteneklidir. Dante ile başlayan İtalyan edebiyatı, Romalıların edebi eserlerine tamamen yabancıdır.

Birleşme yoluyla doğumu fetihle büyümeyle karıştırmamalıyız. Birincisinde özümseme vardır, fakat ikinci durumda bir unsur diğerini tamamen kendi özelliklerine göre biçimlendirmez. Örneğin,

klor gazı ile sodyum metali birleştğinde, her iki maddeye hiç benzemeyen sodyum tuzu ortaya çıkar. Aynı şekilde, iki farklı toplumsal unsur bir araya geldiğinde, her ikisinden de farklı bir toplum ortaya çıkıyorsa bu, birleşme yoluyla doğum demektir.

Sömürgeleşme yoluyla doğum ise son yüzyıllarda görülmeye başlanmıştır. Güney Amerika'daki hükümetler birer Portekiz veya İspanya sömürgesiydi. Kuzey Amerika, İngiliz sömürgesi iken bağımsızlığını kazandı. Bugün İngiliz sömürgesi olan Avustralya da yakın bir gelecekte bağımsızlık kazanacaktır. Her sömürge, merkez toplumun gelişmekte olan bir cenini gibi düşünülebilir. Bir süre bağlı kalarak yaşar; yeterince geliştiğinde –tabir yerindeyse– göbek bağıni keser, bağımsız bir şekilde tarihsel mücadeleye girişir ve artık ana vatanla ilişkisi bir anıdan ibaret olur. Bu anlamıyla tam bir toplumsal doğumdur. Ana vatan için sömürgelerden ayrılmak genellikle acı ve zor olur. Kuzey Amerika'nın İngiltere'den, Güney Amerika'nın Portekiz ve İspanya'dan ayrılma süreci bilinmektedir. Hiçbir devlet, sömürgelerine sahip olduğu egemenlik haklarından vazgeçmek istemez. Özellikle bağımsızlığını kazanan sömürgeler, isyankar çocuklar gibi ana vatanın özelliklerini çabucak unuturlar.

Bölünme yoluyla doğum ise Roma İmparatorluğu'nun doğu ve batı imparatorluklarına ayrılması, *Şarلمان*'in* ölümünden sonra Batı İmparatorluğu'nun üç devlete bölünmesi ve son yıllarda İsveç-Norveç hükümetinin ikiye ayrılarak her birinin bağımsız hale gelmesi gibi bir toplumun iki veya daha fazla parçaya bölünmesiyle ortaya çıkar.

Her toplum başlangıcında zayıf ve korunmaya muhtaçtır. Zihinsel hayatı neredeyse yok gibidir ve tüm çabası beslenme ve savunma ihtiyaçlarını sağlamaya yöneliktir. Ekonomik ve askerî faaliyetler dışında başka bir varlık göstergesi yoktur. Bu durum, çocukların ilk dönemlerindeki işaretleri andırdığı için toplumların çocukluk belirtileri olarak kabul edilebilir.

Çocukluk evresindeki toplumlar, kendi kendilerini yönetmekten aciz oldukları için daima bir liderin vesayetine sığınır. Her yeni topluluğun yönetimi tek bir kişinin elindedir. Yönetim şekli mutlakiyettir. Yönetimi ele alan kişi, toplumun tüm askerî ve sivil haklarını kontrol eder.

* *Şarلمان* (2 Nisan 748 – 8 Ocak 814), Frank ve Lombard kralıdır. Karolenj Devleti'ni imparatorluk statüsüne yükselten hükümdardır.

Toplumsal yaşamın en zor geçen dönemi, toplumların bu ilk aşamasıdır. Bu dönemdeki bir toplum, bir yandan güçlü olma ve büyüme arzusuna sahiptir, diğer yandan ise çevresindeki gelişimine engel olacak sebepler karşısında kendini güçsüz hisseder. Eğer ihtiyaç duyduğu desteği bulamazsa gelişimi durur.

İbraniler, vaat edilmiş topraklara ulaşana kadar bu toplumsal çocukluk döneminde sayılırlardı. Spartalıların karşılaştıkları zorlukları öngören *Lykurgos** bu genç topluluğun bireylerini zorluklara karşı dayanıklı olmaya teşvik etmişti. Benzer şekilde, Romalıların başlangıç yılları, sürekli çatışmalar ve kanlı hırs sahneleriyle dolu değil miydi? Özellikle bizim atalarımız, Mahan Ovası'ndan Söğüt kasabasına gelene ve Selçuklu hanedanından destek bulana kadar kim bilir ne kadar yorgunluk ve yoksulluk çektiler.

Her toplumun ilk yaşam aşamasında karşılaştığı bu engeller, kimi zaman birleşme ve genişlemeyle, kimi zaman ise parçalanma ve küçülmeye sonuçlanır. İtalya Yarımadası'nda civar unsurları temsil ederek büyüyen Romalılar genişlemeye bir örnektir; İspanya Yarımadası'nda Endülüslülerin ayrılık akımlarına karşı koyamayan Vizigotlar ise parçalanmaya ve küçülmeye bir örnektir. Genişleme ve parçalanma, bazen sadece toprakta, bazen yalnızca nüfusta, bazen ise her ikisinde birden gerçekleşir.

Bazen iki-üç küçük millet birleşerek büyük bir devlet oluşturur. Britanya, İskoçya ve İrlanda'nın birleşerek İngiltere'yi oluşturması gibi; Prusya Krallığı ile Bavyera, Baden, Hessen gibi hükümetlerin birleşerek Almanya İmparatorluğu'nu oluşturması gibi.

Gelişimi olağan akışında ilerleyen her toplum, ulaşabileceği en yüksek seviyeye eriştikten sonra düşüş belirtileri göstermeye başlar; bu kaçınılmaz bir süreçtir. Örneğin, Romalılar *Augustus* döneminde en yüksek seviyeye ulaşmış, bu zirvede uzun bir süre kalmışlardır. Ancak Hristiyanlığın imparatorluğa nüfuz etmesiyle birlikte düşüş belirtileri ortaya çıkmaya başlamıştır. Aynı şekilde, Yunanlılar Büyük İskender zamanında en yüksek gelişim seviyesine ulaşmış, ancak İskender'in ölümünden sonra genişleme durmuş, gerileme işaretleri ortaya çıkmıştır. Benzer biçimde, Araplar da İspanya

* *Lykurgos*, ne zaman yaşadığı tam olarak bilinmeyen Sparta kralı. İlk çağlardaki sosyalizmi kurmaya girişimleri, bunun için ortak yemek sofraları gibi araçları da kullanmış olması hakkında bilinenlerdendir.

Yarımadası'nı fethederek en büyük başarıya ulaştıktan sonra Endülüs Devleti'nin gerilemesiyle birlikte çöküşe geçmiştir.

Peki, düşüş ve gerilemenin sebepleri nelerdir? Tarihsel süreçlerini tamamlayan milletlerin durumları incelendiğinde görülür ki her millet çok çeşitli ve farklı sebeplerden dolayı yok olmuştur. Bu sebepleri genel olarak ikiye ayırabiliriz: dış sebepler ve iç sebepler.

Dış sebepler arasında özellikle savaş yenilgileri dikkate değerdir. Yenilgiler daima nüfus ve toprak veya nüfuz ve güç kaybına yol açarak milletin yaşam gücünü zayıflatır. Waterloo ve Sedan yenilgileri Fransa'yı, Sadova çöküşü Avusturya'yı, Rus savaşlarının uğursuz sonuçları ise Osmanlı Devleti'ni zayıf düşüren en etkili sebeplerden bazılarıdır. İç sebepler arasında özellikle isyan ve iç karışıklıklar sayılabilir.

Dış savaşlar ya da iç isyanlar, genç ve dinamik bir toplum üzerinde hafif, geçici ve onarılabılır bir etki bırakırken, yaşlı ve yıpranmış bir toplumda onarılması zor bir yok oluş eğilimine neden olur. Dolayısıyla, gerçek çöküş sebebinin toplumsal yaşlanma olduğu söylenebilir.

Çöküş belirtilerini üç açıdan incelemeliyiz:

Birinci olarak, maddi açıdan: Bu, nüfus azalması ve toprak kaybı veya baskısıyla kendini gösterir.

İkinci olarak, zihinsel açıdan: Özellikle edebiyatın taklit ve yüzeyselliğe kayması, yapmacıklığa ve sanal değerlere düşmesiyle ortaya çıkar.

Üçüncü olarak, ahlaki açıdan: Medeni cesaretin azalması, sözlerde ve davranışlarda riyakârlığın artması, millî duyguların zayıflaması ve adi suçların çoğalması şeklinde kendini gösterir.

Sonuçta çöküş; yıkılış ve ölümle neticelenir. Mısır, Asur, Yunan, Roma ve daha birçok büyük devlet bu şekilde yıkılıp gitmiştir.

Toplumların çöküşü, bireylerin ölümü gibidir. Bir insan öldüğünde, onu oluşturan hücreler bir süre daha yaşamaya devam eder; benzer şekilde çöken toplumların bireyleri de varlıklarını korur, ancak aralarındaki bağ kopar. Ölen birinin bedenindeki hücreler arasında artık bir bütünlük kalmaz, her hücre yalnız ve bağımsız kalır; çöken toplumların bireyleri de millî bağlarının ve onları birleştiren sembollerin ortadan kalktığını, artık başka toplumlar içinde garip ve mülteci olarak yaşamak zorunda kalacaklarını hisseder. Örneğin, Polonya çökmüştür dediğimizde, aslında Polonya'yı oluşturan

bütün Polonyalılar, ülkenin üç farklı devlet arasında paylaşılmasından sonra yaşamaya devam etmişlerdir. Fakat Lehistan bayrağının ve Lehistan coğrafyasının ortadan kalkması, Polonyalılar arasındaki sosyal bağı da koparmıştır. Artık onlar Polonyalı değil; hangi devletin bayrağı altında yaşıyorlarsa tüm yaşamları o devletin vatandaşlarına uyacak şekilde şekillenmiştir.

Toplumların adını yaşatacak olan, tıpkı bireylerde olduğu gibi, sadece eserleridir. Romalılar, edebiyatları, hukuk eserleri ve yollarındaki kalıcı eserlerle; Yunanlılar, fen ve felsefe alanındaki hizmetleriyle; Araplar, kıymetli düşünce ürünleriyle ve İbraniler ise dinî edebiyatları ile isimlerini yaşatmışlardır.

İtalya ve Balkan ülkeleri gibi bazı toplumlar “ölümden sonra yeniden diriliş” sırrına erişmişlerdir. Bazı düşünürlere göre her millet sadece bir kere yaşar; dolayısıyla yeniden dirilen milletlerin uzun ve parlak bir ömre kavuşmaları mümkün değildir. Ancak bu görüşü ispatlayacak yeterince tarihsel deneyim olmadığı için detayına girmeyeceğiz.

Bir canlının temel faaliyetleri üçe ayrılır: beslenme, üreme ve etkileşim. Toplumlar, nüfus ve toprak kazanarak beslenir. Bir bireyin iyi beslendiğini, güçlenmesinden ve semirmesinden anlarız. Aynı şekilde, bir toplumun iyi beslendiğinin işareti de nüfusunun ve toprağının artmasıdır. Bu nedenle, bireylerin bereketli üretmesi, ait oldukları toplumun beslenmesini sağlar.

Galibiyetin sonucu olarak ele geçirilen nüfuslar ve yabancı topraklardan gelen göçmenler de bir toplumu besleyebilir. Örneğin, Kuzey Amerika ve Arjantin, özellikle Avrupa’dan gelen göçmenlerle nüfuslarını artırmışlardır. Ancak bir toplumun bu tarz bir beslenmesi, bir bedene dışardan kan nakli yapılmasına benzer; bir beslenme yolu olmakla birlikte sağlıklı bir gelişim işareti değildir. En kalıcı beslenme, toplumun kendi yerli nüfusunun yoğunlaşmasıyla olur.

Bir toplumun büyümesi için yalnızca nüfus artışı ya da göçmen alımı yeterli değildir. Yabancı ya da yeni gelen unsurların toplumun ana yapısına uyum sağlaması gerekir ki bunun yolu da eğitimidir. Kendisini oluşturan bireyler arasında uyum ve birlik bulunmayan toplumlarda sağlıklı bir yapı oluşmaz. Bu yüzden eğitim, toplumu oluşturan en önemli unsurlardan biridir.

Toplumlar, tıpkı bireylerde olduğu gibi, ya birleşme, ya sömürgeleştirme ya da bölünme yoluyla bir veya birden fazla bağımsız toplum oluşturabilir.

Toplumsal ilişkiler başlıca iki türdedir: dış ve iç.

Dış ilişkiler, ya siyasi (*savaş, ateşkes, barış, antlaşma*), ya mali (*borç alıp verme, para birimini birleştirme*), ya ekonomik (*ithalat, ihracat, ticari anlaşmalar*) ya da sağlıkla ilgili (*karantina*) olur. İç ilişkiler ise ya devlet görevlileri ve halk arasında gerçekleşir; emniyet, adalet, maliye, eğitim, bayındırlık, din hizmetleri gibi veya insanlar arası olur ki bunlar da dört ana gruba ayrılır:

1. Bireylerin kendi varlıklarını koruma ve üreme gibi hayatî ihtiyaçlara yönelik ilişkiler: beslenme, üreme, mal alışverişi, evlilik vb.

2. Duygusal ilişkiler: dostluk, düşmanlık, takdir, onay, kınama, öfkelenendirme, cesaretlendirme, teşvik gibi, ayrıca edebiyat, müzik, görsel sanatlar gibi.

3. Zihinsel ilişkiler: bilgi verme, bilgi alma, öğretim ve eğitim; dolayısıyla basın, yazarlık, keşifler ve buluşlar gibi.

4. İradeye dayalı ilişkiler: taklit, gelenekler ve ahlâk gibi.

Toplumsal ilişkilerin detaylarını sonraki konuşmalarımıza bırakıyoruz.

TOPLUMSAL SINIFLAR

Biliriz ki bir insan, göz, ağız, kol, bacak gibi farklı görevleri olan birçok organdan oluşur. Bir topluma dikkatle bakınca da, tıpkı insanın organları gibi, belli görevleri yerine getiren gruplardan oluştuğunu görürüz. İşte bu gruplara “toplumsal sınıflar” denir.

Toplumunu sınıflandırmak için birçok ölçüt kullanıldı. Örneğin, görevler dikkate alınarak şu sınıflandırma önerildi:

- 1- Toplumsal Savunma (*askeriye, deniz kuvvetleri*)
- 2- Hayatın Savunması (*tarım, sanayi, ticaret, tıp*)
- 3- Hukukun Savunması (*polis, jandarma, adalet*)
- 4- Düşünsel ve Vicdani Savunma (*eğitim, edebiyat, dini işler*).

Bunun dışında, her görevin gerektirdiği bilgiye göre de bir sınıflandırma yapılır:

- 1- Matematiksel Sınıflar (*astronom, mühendis, mimar, marangozlar gibi*)
- 2- Mekanik Sınıflar (*makineci, demirci, saatçi gibi*)
- 3- Fiziksel Sınıflar (*gözlem araçları, müzik aletleri, aydınlatma aletleri üretenler gibi*)
- 4- Kimyasal Sınıflar (*madenciler, kibrit, sabun, şeker fabrikaları gibi*)
- 5- Organik Sınıflar (*çiftçiler, doktorlar, veterinerler gibi*)
- 6- Toplumsal Sınıflar (*tacirler, bankerler, memurlar gibi*).

Ancak herkes kabul eder ki, bu sınıflandırmalar yeterli değildir.

Her toplumda ilk dikkat çeken iki büyük sınıf vardır: Memurlar ve halk. Bu ikisi arasındaki temel fark, memurların zorunlu olarak görev yapmaları ve görevlerini ihmal ettiklerinde ceza almalarıdır. Halk ise geçimini sağlamak için bir iş yapar, fakat işlerini nasıl yapacağı konusunda serbesttir; memurlar emirlerle çalışır, halk ise kendi istediği şekilde işini yürütür.

Tam teşekküllü bir toplumda, tren görevlileri, elektrik, gaz, su şirketi çalışanları gibi bir grup daha vardır ki, bu grubun yeri devlet memurları ile halk arasında bir yerde bulunur. Bu kişiler, işlerini yürütmede halk gibi tamamen serbest değil ama devlet memurları kadar da özgürlükten yoksun değildirler. Bu gruba “görevli” diyerek sınıflandırmayı kolaylaştırıyorum.

Her sınıfın kendine özgü özellikleri vardır. Örneğin, memurların kendine özgü düşünceleri ve duyguları, ahlaki bakış açıları, ifade biçimleri, giyim tarzları ve bazı davranışları vardır ki bunlar halk arasında görülmez. Yine, dini sınıfla askeri sınıf ya da çiftçilerle

bankerler arasında, dikkatlice bakıldığında fark edilebilecek büyük farklılıklar vardır.

Her sınıfın özellikleri başlıca şu etkenlerin ürünüdür:

- 1- Sınıf içindeki bireylerin birbirine etkisi,
- 2- Aynı topluma ait diğer sınıfların etkisi,
- 3- Yabancı sınıfların etkisi,
- 4- Gelenek ve göreneklerin etkisi.

Toplumsal sınıflara kendine özgü kimlik kazandıran bu etkenleri teker teker inceleyelim.

Bir sınıfı oluşturan bireylerin birbirine etkisi iki şekilde olur. Ya bireyler arasında –örneğin tüccar ya da edebiyatçılar arasında olduğu gibi– bir fayda sağlama rekabeti vardır ya da –örneğin din görevlileri veya askerlerde görüldüğü gibi– bireysel çıkar arzusuna aykırı olmayan bir birliktelik vardır. İlk duruma örnek olarak edebiyatçılar sınıfını alacağım. Edebiyatta okuyucu sayısının artması başarının ve bu başarıya yeteneğin işareti sayıldığından, her edebiyatçı kendi okuyucu kitlesini artırmaya ve diğer edebiyatçıların okuyucularını azaltmaya çalışır. Haksız eleştirilerin, rekabetin, kavgaların, iftiraların, edebiyatçılar arasında yayılmasının nedeni bu başarı arzudur. Bu istekle her edebiyatçı edebiyat dünyasında şöhret kazanmak ve başarısızlığı getiren nedenleri ortadan kaldırmak için araştırır, analiz eder ve başarı getiren etkenlere ulaşmaya çalışır. Ünlü edebiyatçıları taklit etmek, dönemin üslubuna uymak, çoğunluğun beğendiği edebiyatçıyı alkışlamak ve diğerlerini, hatta saygıya layık yetenekli olanları bile küçümsemek, edebiyatçılar arasında benzerlik sağlayan araçlardır ki bu benzerlik edebiyatçılar sınıfının özelliğidir.

Asker sınıfını örnek alırsak; askerler rütbe yükselmesi ve daha iyi yaşam koşullarını arzu ederler. Ancak bunun için aralarında çekişme veya kavga yaratma ihtiyacı duymazlar. Aynı amaç için hep birlikte çalışırlar ve mesleklerini kişisel çıkarların üzerinde tutarlar. Ruhları askerlik fikri etrafında birleşir, aynı duygulardan etkilenir ve aynı keyifleri paylaşırlar. Fikirleri yalnızca benzer değil, aynı zamanda birleşmiştir. Asker sınıfında yalnızca askeri düşünce ve duyguları benimseyenler öne çıkabilir.

İster edebiyatçı, ister asker, ister ayakkabıcı olsun, bir sınıfa mensup kişilerin ortak çalışmaları, ortak düşünce ve duygulara yol açar. Her mesleği bir kalıba benzetebiliriz. Onun biçimlendireceği

yapıya uyum sağlayamayanlar elenir; diğerleri ise bu şekli, ister anlaşılarak isterse rekabet ederek kabul ederler.

Aynı topluma ait sınıfların birbirine etkisine gelirsek:

Birincisi: Her sınıf kendi bağımsızlığını korumaya meyllidir. Hiçbir sınıf, diğerinin müdahalesini hoş karşılamaz. “Ne karışıyor?” sorusu, bu bağımsızlık arzusunun açık bir ifadesidir. Örneğin asker sınıfı, din adamlarının; çiftçi sınıfı da memurların müdahalesini istemez ve “Ne karışıyor?” derler.

İkincisi: Her sınıf, diğer sınıfların müdahalesinden rahatsız olsa da, kendisi diğer sınıflar üzerinde nüfuzunu genişletmek ister. Örneğin, din adamları toplumun merkezinin din olmasını ve dini görevlilerin tüm sınıfların düşünce ve duygularını yönetmesini ister. Benzer bir eğilim diğer sınıflarda da görülür.

Üçüncüsü: Çıkarları çatışan sınıflardan her biri, diğerini kendi amacına yönlendirmek için çaba gösterir. Bu çaba bazen çatışma boyutuna ulaşır. Örneğin papaların ya da patriklerin aforozları, fabrika sahiplerinin işçileri işten çıkarmaları veya işçilerin hep birlikte işi bırakmaları, çıkar çatışmalarının yarattığı sınıf mücadeleleridir.

Dördüncüsü: Çıkarları uyumlu olan sınıflar, fikir ve duygularını birleştirmeye eğilimlidir. Örneğin esnaf loncaları ve ticaret odaları bu amaç doğrultusunda çalışır.

Beşincisi: Bir sınıfın nüfuzu, üyelerinin sayısı ve servetiyle orantılı olarak artar ya da azalır. Bizdeki yeniçerilerin tarihi buna iyi bir örnektir. Toplumun yapısına katılan bu silahlı grup, arttıkça daha fazla para istedi, para aldıkça daha da büyüdü ve sayıları ve servetleri arttıkça hırslı ve saldırgan oldular. Tarımın yaygın ve gelişmiş olduğu yerlerde çiftçi sınıfı etkili bir unsur olur. Sanayinin geliştiği ülkelerde işçi sınıfı önemli bir güç olur. Isparta ve Roma gibi asker toplumlarında ise doğal olarak iktidar asker sınıfına geçer.

Altıncısı: Bir sınıfın nüfuzu, üyeleri arasındaki benzerlik derecesine bağlıdır. Sayısı ne kadar fazla olursa olsun, bir sınıfın üyeleri ırk, din, dil veya gelenek bakımından farklılık gösteriyorsa, önemi sınırlı kalır. Örneğin, bizde doktorlar sınıfı hiçbir zaman güçlü bir grup oluşturamamış ve oluşturamaz, çünkü üyeleri arasında yeterli benzerlik yoktur.

Bazı yerel sınıflar, yabancı sınıflardan değişim öğeleri alır. Tüm gelişim kaynaklarını kendi içinde bulmuş bir toplum yok denecek kadar azdır. Her toplumun tarihinde, yabancı nüfuz dönemleri

görüldür. Bu dönemlerde bazı yeni teoriler, fikirler, silahlar veya aletler dışarıdan girerek bir veya birkaç sınıfın alışkanlıklarını, ihtiyaçlarını, çalışma tarzını ve düşünme şeklini ve dolayısıyla toplumdaki konumunu değiştirir. Örneğin Romalıların kâhin sınıfı, Etrüsklerin etkisiyle değişmiş; edebiyatçı sınıfı Yunanların etkisinde kalmış; denizcileri Kartacalıları taklit etmiş; askerleri Samnitlerin silahlarını benimsemiş; sonuç olarak pek çok sınıf yabancı etkilerle gelişim yoluna girmiştir. Her millet, Romalılar gibi, en azından bazı sınıflarında yabancı nüfuz etkilerini gösterir.

Millî sınıflar ile yabancı sınıflar arasındaki ilişkiler şu kurallar çerçevesinde gelişir:

Birincisi, “*muhalefet*”. Her sınıf, yabancı karşıt sınıfı şu anda bir yaşam rakibi ve gelecekte bir düşman olarak gördüğünden ona karşı doğal bir uzaklaşma ve kaçınma eğilimindedir. Bu eğilim, iki sınıf arasında genelde kalın bir nefret tabakası oluşturur; sonuç olarak, her sınıf karşıt sınıfı küçümser ve karşı sınıfın düşünce ve amaçlarına karşı bir küçümseme duyar. Örneğin, İngiliz sanayicilerle Fransız subayları arasında, Alman subaylarıyla Fransız köylüleri arasında bu nefret tabakasının ve sonuçlarının bariz bir şekilde görüldüğünü söyleyebiliriz.

Bu nefret, bazen sınıflar arası düşmanlık olarak genişleyerek uluslararası bir düşmanlık derecesine ulaşır. Örneğin, Sparta ile Atina arasındaki her yönüyle hissedilen bu ihtilafın kaynağı, bazı sınıflar arasındaki karşıtlıktır.

İkincisi, “*rekabet*”: Her sınıf, yabancı karşıt sınıfı örtülü ya da açık bir rakip olarak görerek onlara üstün gelmeyi bir görev ve çıkar olarak kabul eder. Bu rekabetin sonucunda, bugün örneğin tıp bilimi etrafında bir Alman tıbbi, bir İngiliz tıbbi, bir Fransız tıbbi vardır ve bu alanlar sürekli bir yarış içindedir. Bu rekabet, Avrupa’da yarı bir ilerleme kaynağı olmuştur. Orada her sınıfın üyeleri yabancı ülkelerdeki meslektaşlarını geçmeye çalışır ve kendi üstünlüğünden emin olmadıkça tatmin olmaz. Örneğin, genelkurmay sınıfı, yabancı ordulardaki gelişmeleri çok dikkatli bir şekilde izler. Komşu ülkelerdeki küçük bir askeri donanım değişikliği veya yeni bir silah modeli, genelkurmay için büyük bir olaydır. Bu nedenle genelkurmay sınıfı, yabancı meslektaşlarına karşı sürekli bir uyanıklık ve rekabet halindedir. Bu durum sadece genelkurmay sınıfıyla sınırlı değildir; diğer sınıflarda da yabancı karşıt sınıflara karşı aynı dikkat ve

rekabet söz konusudur. Hukukçular, mühendisler, edebiyatçılar, sanatçılar hepsi yabancı meslektaşlarını gözlem altında tutar ve onları geçmeye çalışır. Çiftçiler ve tüccarlara gelince; bunların yabancılarla rekabet ettiklerini en iyi şekilde gümrük tarifeleri ve gümrük istatistikleri gösterir.

Üçüncüsü, “*taklit*”: Yabancı karşıt sınıflarla rekabet edemeyeceğini kabul eden sınıf, bunlardan üstün olanları taklit eder. Örneğin, askeri reformlarda Almanya’yı, donanma teşkilatında İngiltere’yi, güzel sanatlarda Fransa’yı örnek alan milletler az değildir.

Dördüncüsü, “*zorla kabul ettirme*”: Savaşta kazanan taraf, yenik düşen millete ya silah zoruyla ya da anlaşmalar yoluyla bazı değişiklikler dayatır; bu durum, devam ettiği sürece toplumun bir veya birkaç sınıfında değişiklikler yaratır. Bunun en iyi örnekleri Polonya’da görülür. Polonya üç bilinen devlet arasında paylaşıldıktan sonra yarım asır kadar geçmiş olmasına rağmen, bugün Almanya’ya ait olan bölümdeki sosyal sınıflarla Rusya’daki veya Galiciya’daki Polonya sınıfları arasında belirgin farklılıklar göze çarpar.

Sınıf oluşumunda geleneğin etkisi o kadar açıktır ki, bizim “*esnaf*” dediğimiz toplumsal sınıfların üyelerine bakıldığında bu etki kolayca görülür. Örneğin, yorgancılar, örücüler, ayakkabıcılar, balıkçılar, sahafırlar gibi esnaf grupları yalnızca geleneksel etkilerle şekillenmiş bir görüntü sunmazlar mı? Her sınıfın üyeleri, neredeyse askeri bir üniforma gibi tek tip bir kıyafet, aynı dili kullanır, aynı ahlak ve kusurları taşır. Ustalardan kalfalara, kalfalardan çıraqlara aktarılan aynı fikirler, aynı hatalar, aynı değerlendirmeler ve aynı küçümsemeler... Yenilerin eskileri taklit ederek birer ikinci kopya haline gelmeleri, her sınıf üyesini bir diğerkinin aynısı haline getirir. Burada asıl etken gelenektir.

Sınıflarla ilgili bazı ayrıntılı konular da vardır: 1. İnkincil sınıflar (örneğin memur sınıfına göre yasama, adliye, siyaset, askerlik gibi sınıflar). 2. Cinsiyet konusu (kadınlar, kadınlık meseleleri). 3. Yaş konusu (çocuklar, yaşlılar). 4. Irk konusu. 5. Sosyal tabakalar (zenginler, fakirler, âlimler, cahiller, soylular, sıradan insanlar). 6. Yaşlılar ve suçlular. Bu konuların detaylarını ise sonraki konuşmalarımıza bırakıyoruz.

MEMURLAR, ESNAF VE SANAT İLE BİLİM ALANLARINDAKİ SINIFLAR

Memurlar ile halk esnafı –özellikle toplum yapısının fazla karışık olmadığı küçük kasabalarda– tek bakışta ayırt edilebilir. Memurlar, düzenli çalışmaya alıştıkları için üzerlerinde mekanik bir düzen havası taşırlar. Bir memurun konuşması, yürüyüşü, kıyafeti, tavırları ve hatta bakışı bile görevini yerine getiren kişilere özgü bir ciddiyet yansıtır.

Ayrıca tüm memurlar, bağlı oldukları mesleklere göre bazı özellikler gösterirler. Örneğin öğretmen, kâtip, asker, deniz subayı ve adliye memuru her birinden farklı bir düşünce yapısı yansıtır. Hayatında bir defa bir ilin idare meclisinde bulunmuş biri, vali, hâkim, defterdar, yazı işleri müdürü ve diğer üyelerin her birinin farklı düşünce tarzlarına ve bakış açısına sahip olduğunu fark eder. Ancak diğer yandan, tüm defterdarlar, tüm hâkimler, tüm yazı işleri müdürleri neredeyse aynı düşünce ve konuşma tarzını takip ederler. Her resmi dairede yerleşmiş fikirler, alışkanlıklar, deyimlere dayalı espriler, modalar ve hatta bir yazı stili vardır. Bir süre sonra, memur dairesinin ruhunu benimser; konuşma tarzı, kravatu, her hareketi meslektaşlarınıninkine benzemeye başlar. Artık kendini “benim dairem” dediği özel bir topluluğun bir parçası olarak görür.

Memurlar yasama, siyaset, askeriye, denizcilik, adliye, eğitim, güvenlik, tarım, sanayi, maliye, sağlık, din gibi hangi alanda olursa olsun kendi sınıflarını idarenin merkezinde ve toplumun ruhu olarak kabul eder ve diğer memur sınıflarını küçümser. İlkokul öğretmeni, Bismarck’ın ünlü sözünü tekrarlar: “*Sedan Savaşı’nı ilkokul öğretmenleri sayesinde kazandık!*” Posta dağıtıcısı, “*Eğer o telgrafi on dakika geç götürseydim...*” diyerek memleketin kurtarıcısı olduğu iddiasında bulunur.

İdaredeki yavaşlık ve karmaşa konusunda her memur diğerlerini tembellek ve beceriksizlikle suçlamaktan çekinmez. “*Polis teşkilatı düzelmedikçe...*” ya da “*Bu adalet heyetiyle...*” şeklinde başlayan şikâyet cümleleri hepimizin kulağına aşınadır. Her memur kendi dairesini en önemli meselelerin ve büyük sorunların çözüleceği yer olarak görür. Her memura göre en önemli daire, kendisinin çalıştığı dairedir. Saygı görmeyi, yüksek maaşları, en ciddi ödülleri en çok kendi meslektaşlarının hak ettiğini düşünür ve örneğin şöyle der: “*Avrupa’da ziraat müfettişlerine nasıl önem verildiğini görmeli; adamlar...*”

Memurların çoğu, diğer meslek gruplarını gereksiz veya bütçeye yük olan bir grup olarak görür.

Memuriyet, gizli bir esarettir ve memuriyeti arzulamak da do laylı bir yetersizlik itirafıdır. Sınırlı eğitim ve yetersiz yetiştirmenin olduğu yerlerde memuriyet tercih edilir. Hür ve bağımsız, kendi ek meğini kazanmaya muktedir bir kişi, memuriyet zincirini boynuna geçirmek istemez. Memurluk, büyük fedakârlıklar, büyük dayanıklılıklar ve bazen çok ağır alçalmalar pahasına insanı ancak orta halli bir yaşam standardına ulaştırır. Devletin bütçesi sınırlıdır. Kendine güveni olanlar, orta halli bir yaşama razı olmamalı ve devletin sınırlı bütçesine yük olmamalıdır.

Memurlar

Genel olarak memurlar iki ana gruba ayrılabilir: Düşünsel emek harcayanlar ve fiziksel emek harcayanlar. Örneğin askerlik mesleğinde komutanlar ve kurmay subaylar, devlet dairelerinde yazıcılar, gemilerde kaptanlar, emniyette polis müdürleri, mahkemelerde hâkimler, savcılar ve sorgu hâkimleri düşünsel emek harcayan gruba dahildir. Buna karşılık, orduda erler, devlet dairelerinde kopyacılar, gemilerde tayfalar, emniyette polis ve jandarma görevlileri, mahkemelerde ise zabıt kâtipleri fiziksel emek harcayan gruba girer. Düşünsel emek gerektiren memuriyetler toplumda daha saygıdeğer bir konumda görüldüğünden, bu tür görevler daha çok ilgi çeker. Ancak bu ilgi, medeni kurumların yeterince yaygın olmadığı ve kişisel özgürlüğün fazla değer görmediği yerlerde daha belirgin hale gelir.

Esnaf

Esnaf üç büyük gruba ayrılabilir: Üretim, işleme ve dağıtım.

Örneğin, çiftçiler üretim grubuna; kasaplar ve fırıncılar işleme grubuna; ekmek satıcıları ise dağıtım grubuna dahildir. Yine madenciler üretim grubundayken, madenleri işleyip alet, eşya, kap kakak veya süs eşyası haline getiren fabrikatörler ve sanatkârlar (bakırcılar, kuyumcular, dökümcüler, vb.) işleme grubundadır. Bu madeni ürünleri satan mağaza sahipleri ise dağıtım grubuna girer.

Üretim grubuna giren esnaflar nispeten azdır. Çiftçiler, madenciler, oduncular, keresteciler, koza üreticileri, yapağı ve yün tüccarları, tavukçular, sütçüler, keçi, koyun ve inek yetiştiricileri bu gruba dahildir.

İşleme grubu, tüm sanayi alanlarını kapsar. Dokuma sanayisi (dokumacılar, halıcılar vb.) ve inşaat sanayisi (marangozlar, duvarcılar, tuğlacılar, vb.) bu grupta yer alır.

Dağıtım grubunda büyük-küçük her tür ticaret erbabı bulunur: seyyar satıcılar, dükkâncılar, mağaza sahipleri vb.

Esnaf ve Memurlar

Esnaf da memurlar gibi iki ana sınıfa ayrılır: Düşünsel emek harcayanlar ve fiziksel emek harcayanlar. Örneğin, tarım işçilerinden çiftçiler ve çobanlar fiziksel emek harcarlar; buna karşılık tarım mühendisleri, tarım bilimi öğretmenleri ve tarım aletleri mucitleri düşünsel emek harcayan gruba girer. Yine maden mühendisleri ve maden işçileri, mimarlar ve duvarcılar, inşaat mühendisleri ve tersane işçileri arasında da bu tür bir ayırım vardır. Mühendis ve mimarlar daha çok düşünsel emek harcarken, işçiler fiziksel olarak çalışırlar.

Ancak, hiçbir iş tamamen düşünsel ya da tamamen fiziksel değildir. Bir filozofun düşünceleri kâğıda dökülüp bize ulaşmadıkça “emek” olarak değerlendirilmez ve bu düşüncelerin yazıya geçirilmesi ya da sözlü olarak aktarılması, az çok fiziksel bir çaba gerektirir. Aynı şekilde, tamamen fiziksel çalıştığını düşündüğümüz bir kayıkçı ya da tarım işçisi de görevini doğru yapmak için dikkat göstermek zorundadır. Her insan emeği, aynı anda hem zihinsel hem de fiziksel çaba gerektirir. Ancak, emeğin türüne göre zihinsel ya da fiziksel çabanın oranı değişebilir, bu yüzden baskın olan çabaya göre “düşünsel” ya da “fiziksel” emek olarak adlandırırız.

İlkel Toplumlarda Sosyal Sınıflar

İlkel toplumlarda sosyal sınıflar avcılık, balıkçılık, çobanlık ve çiftçilikten oluşurdu. Hatta bazıları, bu toplumları en çok yapılan işlere göre sınıflandırmışlardır.

Örneğin; avcı kabileler, balıkçı aşiretler gibi. Genellikle ilkel topluluklar önce avcı veya balıkçı olurdu, ardından çobanlık devri başlardı. Avcı veya balıkçı olan ve çobanlık döneminde bulunan kabileler göçebe hayatı yaşardı. Çiftçilik, ancak bir kabile yerleşik hayata geçip belirli bir araziye yerleştikten sonra başlardı. Genelde avcı kabileler savaşçı olurken, balıkçı ve çoban kabileler savaş açmasalar da savunma için hazır bulunurlardı. Çiftçi kabileler ise genelde barış ve huzurdan yana olurlardı.

İlkel Devirlerde Yağmacılık

İlkel dönemlerde vahşi yaşamı sürdüren bazı kabileler, yağmacılığı bir meslek gibi görürdü. Kurtlar nasıl kuzuları kapıp yaşarlarsa, bu insanlar da başkalarının mallarını ve yiyeceklerini yağmalayarak geçinirdi. Medeniyetin sağladığı güvenlik sayesinde bu yağmacı sınıf zamanla azalmış ve günümüzde yok denecek kadar azalmıştır.

Meslek Seçme Hakkının Olmadığı Toplular

Öte yandan, bazı ülkelerde bireylerin sosyal sınıflar arasında seçim hakkı yoktu. Bir kişi istediği mesleğe giremezdi; her çocuk, yalnızca babasının mesleğini devam ettirmek zorundaydı. Meslekler de servet gibi miras yoluyla devredilirdi. Örneğin, eski Mısır'da bu kurala tamamen uyulurdu. Bu yüzden orada çok usta sanatçılar yetişirdi. Çünkü bir mesleğe adım atan kişi, babası ve dedeleri de aynı işi yaptığı için sanki doğuştan o mesleğe yatkın olarak öğrenmeye başlardı.

Bu kurallar gereği ortaya çıkan lonca sistemi, Ahunra dönemine kadar herhangi bir yasal nitelik taşımamakla birlikte, bizde de uygulanıyordu. Saraçlar, kunduracılar, yorgancılar adeta bir lonca gibi örgütlenmişti. Herkes için babasının mesleğine devam etmek saygı gösterilmesi gereken bir adetti. Belirli bir yaşa geldikten sonra her erkek çocuk babasının tezgâhının yanında yerini alır, onun mesleğine, dükkanına, aletlerine ve müşterilerine varis olurdu. Her çocuğun tek bir hayali olurdu: Yeteneğiyle babasını geçmek. Dışarıdan bir çocuğun bir mesleğe katılması ya da bir zanaatçının çocuğunun babasının mesleğini bırakması çok nadir bir olaydı. Esnafın farklı gruplarında her birine özgü sözler, süsler, gösteriler, adetler, ahlaki düşünceler ve farklı gurur vesileleri vardı.

Zamanla okulların sayısının artması ve eğitimin yaygınlaşmasıyla çocuklar için eğitim alanı genişledi, babadan başka öğrenmeye değer şeylerin olduğu anlaşıldı. Esnaf da çocuklarını daha yüksek sınıflara geçirme arzusuna kapıldı. Çocuk okuma yazma öğrenmişti, hesap, coğrafya ve daha birçok bilgiye sahipti; böyle birini kunduracı, saraç ya da yorgancı yapmak haksızlık değil miydi? Ona devletin önemli görevlerinden birine yerleşmek daha uygun değil miydi? Ayrıca baba, oğlunu kendisi gibi esnaf yapmak için mi bu eğitim masraflarını karşılamıştı? Esnaf olacaksa okula gitmesinin, diploma almasının ne anlamı vardı? İşte bu düşünceler sonucunda

tezgahlarımız ve dükkanlarımız boşaldı, devlet dairelerinde büyük bir yığılma oldu. Bu yığılmanın mali zorluklara yol açan sonuçları hepimizce malumdur. Neyse ki, son yıllarda devlet dairelerinin kapıları daraldı; her isteyen kolayca giremiyor ve bu engel sayesinde zanaat ve ticarete yönelme belirtileri görülmeye başladı. Bu eğilim oldukça teşvik edilmeye değerdir.

Her ne kadar sosyal sınıfların kalıtsal olarak belirlenmesi eski bir gelenek olsa da, –Hindistan’daki gibi bireysel özgürlüklere aşırı derecede müdahale eden geleneksel bir güç oluşturmadığı sürece– gelişmeye engel teşkil etmez. Bu savın çarpıcı bir örneğini günümüz Almanya’sında görüyoruz. Orada eğitim sistemi son derece ilerlemiş ve yaygınlaşmış olmasına rağmen, bizim eski esnaf geleneği gibi bir durum sürmektedir; babasının mesleğinden ayrılan çocuklar sadece birkaç istisna oluşturur. Bu istisnalar içinde buldukları alanlarda ancak sınırlı bir geleceğe sahip olurlar. Örneğin, bir işçi çocuğu aşırı bir hırsla siyaset mesleğine atılsa bile büyükelçilik kâtipliğinden öteye gidemez. Bakanlık veya büyükelçilik gibi prestijli mevkiler, prestijli ailelerin çocuklarına mahsustur. Bu ayrıcalıklar ve sınırlamalar bir kayırma veya haksızlık sonucu değil, devlete göre kalıtsal yeteneğin olumlu etkilerine olan inançtan kaynaklanan bir karardır.

Esnaf konusuna son vermeden önce, sanatsal ve bilimsel sınıflarla ilgili de birkaç söz söylemek isterim. Devlet tarafından istihdam edilen resim ve müzik öğretmenleri, desen öğretmenleri ve güzel sanatlar ustaları bilimsel memurlardan sayılır. Ancak bu kişiler sanatı serbestçe icra ettiklerinde sanatsal, bilimsel ya da sağlık alanında bağımsız esnaf sayılırlar.

İNSANLIK MESELESİ

İnsan hayatında, toplumsal sınıfların oluşumuna yol açan iki dönem vardır: yaşlılık ve çocukluk. Bu iki dönemin özellikleriyle yaşı, toplumsal bir unsur olarak kabul edilir.

Özellikle eski çağlarda, yaşlılık bir tür ayrıcalık sayılırdı. Öyle ki, ilk çağlara “yaşlıların egemen olduğu dönem” denebilir. Yaşlı olmak, büyük bir saygıyı hak etmek için yeterli görülürdü. Her yaşlı kişi, deneyim sahibi ve işin ehli kabul edilir, toplumla ilgili önemli işleri yönetmeye hazır olarak düşünülürdü. Hayat bilgisine vakıf olduklarına inanıldığından, yaşlıların fikirleri tercih edilir, genel toplantılarda söz sırası ilk olarak onlara verilir.

Günümüzde bazı yerlerde gördüğümüz “yaşlılar kurulları”, yaşlılara eski zamanlardan beri duyulan saygının bir hatırasıdır. Köylerimizdeki “*heyet-i ihtiyariye*” (yaşlılar heyeti) de aslında eski Yunan’da “*demuyeroni*” denilen yaşlılar meclisinden farklı değildir. Kelime olarak “*ihtiyar*” önceleri yaşlı anlamında iken sonradan “*irade*” anlamını ifade eden kelime ile karıştığı şüphe götürmez.

Ayan meclisleri de yaşlılara duyulan saygının bir hatırası olarak kurulmuştur. Bu meclislere kabul edilmek için başka şartlarla birlikte yaşlılık da aranması, iddiamızın kanıtıdır.

Ancak bugün, yalnızca tecrübenin bilgiye denk sayılmadığı; eski çağlarda “görgü” olarak adlandırılan bilgi eksikliğinin bilimsel bilgilerle telafi edilebileceği ve hatta bunun daha da üstün sayıldığı bir anlayışa sahibiz. Bu nedenle, eskiden yaşlılara duyulan saygı artık bilgi ve eğitime yönelmiştir. Hatta bilgi yoksunu olan yaşlılar, bilgisiz gençlerden farklı bir muamele görmemektedir. Saygı görebilmek için günümüzde yalnızca yaşlı olmak yeterli değildir; yaşlı ve bilgili olmak gerekmektedir. Örneğin, devlet dairelerinde “kıdem”, yani bir yaşlılık sonucu, sadece bir öncelik hakkı sağlar. Yeterli liyakate sahip olmayan bir memur, kıdemine dayanarak terfi edemez; yalnızca eşit yetenekler arasında eskilik dikkate alınır.

Sadece yaşlılığın saygı gördüğü dönemlerde bakışlar geçmişe yöneliktir, geleceğe değil. Eski insanlar her zaman faziletlerle dolu olarak anılırlar; “*eski insanlar*” dendiğinde, eskiden atalarımıza bahsedilmiş ama sonra insanlardan alınmış bazı meziyetler akla gelir.

Artık medeniyet dünyası o dönemden uzaklaşmıştır. Günümüzde insanlar, mucizeleri geçmişte değil gelecekte arıyor; bu nedenle, yarın için büyük hizmetler vadeden, geleceğe dair umutla-

rımızı besleyen bir genç, bugün saygın bir yaşlının konumuna layık görülür. Hatta denebilir ki medeniyet, yaşlılara saygıda giderek çekingleniyor. Çünkü yaşlılığın zihinsel meziyetler sağlamaktan ziyade bir durgunluk getirdiği bilimsel olarak ispatlanmış durumda. Zorunlu emeklilik yaşı belirleniyor ve bu yaş sınırı memuriyet süresini giderek kısaltıyor. Zihinsel gerilemenin başlangıcı olarak gösterilen yaş gittikçe düşüyor. Mümkün olsa, tüm memuriyetler gençlere tahsis edilecek, çünkü yaşlı memurların geçmişe bağlılıkları ilerlemenin önünde engel olarak görülüyor. Gerçekten de yaşlılar için mevcut durumu koruma çabası tanıdıklığın bir sonucu olarak görülür. Onlar, kendilerine artık büyük bir şey vaat edemeyen geleceği küçük görürler ve gençlerin geleceğe dair devrimsel düşüncelerini küçümserler.

Hızlı değişim ve köklü dönüşüm istendiği zamanlarda, yönetimin genç ellerde olması hedefe uygun olur. Aksi takdirde, yani önemli değişimlerin kamu yararına aykırı görüldüğü zamanlarda, devlet gemisinin yaşlı ve deneyimli kişiler tarafından yönetilmesi tercih edilir.

Genel olarak hükümet çevrelerinde ne gençlerden ne de olgun yaşta olanlardan vazgeçilmez. Çünkü genç ve yaşlı memurlar, denebilir ki, birbirlerinin eksiklerini tamamlarlar. Her birindeki aşırı eğilimi diğeri dengeler. Bu sebeple çoğu devlet, iki yasama meclisini kabul etmiştir; birinde çoğunluk gençlerden, diğesinde ise olgun kişilerden oluşur. Gerçekten de ayan meclisi (*senato*) ile mebusan meclisinin (*milletvekilleri meclisi*) karşılıklı görevi, birbirlerindeki aşırı yönleri dengede tutarak uyumu sağlamaktır. Bu yüzden bu iki meclis arasında sık sık rekabet belirtileri gözlemlenir.

Hızlı değişim ve köklü devrimler istendiği zaman, yönetimin gençlerin ellerinde olması amaca daha uygun olur. Aksi takdirde, yani büyük değişimlerin kamu yararına aykırı görüldüğü durumlarda, devletin yaşlı ve tecrübeli kişilerin yönetiminde hareket etmesi tercih edilir.

Genel olarak, hükümet işlerinde ne gençlerden ne de olgun yaştaki kişilerden vazgeçilmez. Çünkü genç ve yaşlı görevliler, karşılıklı olarak birbirlerinin eksiklerini tamamlarlar. Her birinin aşırı eğilimlerini diğeri dengeler. Bu nedenle çoğu devlet, iki yasama meclisini kabul etmiştir; birinde çoğunluk gençlerden, diğesinde ise olgun ve deneyimli kişilerden oluşur. Gerçekten de senato ile milletvekilleri

meclisinin karşılıklı görevi, birbirlerindeki aşırı akımlara engel olarak dengeyi sağlamaktır. Bu yüzden bu iki meclis arasında sık sık rekabet belirtileri görülür.

Hayatın yaşlılıkla denk düşen kutbunda çocukluğu buluruz. Çocukluğun sona erdiği yaş, rüşt yaşı olduğundan, toplumda bu yaşın altındaki kişiler çocuk olarak kabul edilir. Ancak, rüşt yaşı ile ergenlik yaşını karıştırmamalıdır. Rüşt yaşını devlet yasalarıyla, ergenlik yaşını ise doğa yasalarıyla belirler ve genellikle ergenlik yaşını rüşt yaşından önce gelir. Ergenlik, özellikle bedensel gelişimle ilgilidir; rüşt ise zihnin olgunlaşmasını ifade eder. Ergenlik ve rüşt ayrı şeyler olsa da aralarında bir ilişki olduğu inkâr edilemez. Ergenlik yaşının erken görüldüğü yerlerde, örneğin Hindistan gibi bölgelerde, rüşt yaşını da gecikmez; ergenliğin geç olduğu İskandinavya gibi yerlerde ise rüşt yaşını da gecikir.

Romalılarda ortalama ergenlik yaşını on iki, rüşt yaşını ise yirmi beştir. Yirmi beş yaşına ulaşmayan kişiler genç olarak kabul edilir. Ayrıca Romalılar, gençlik dönemini birkaç aşamaya ayırmış ve her aşama için kademeli olarak genişleyen bir hak çerçevesi belirlemişlerdi.

Bizde ergenlik yaşını ortalama on dört, rüşt yaşını ise yirmidir. Fransızlarda, İngilizlerde, Almanlarda ve Avrupa milletlerinin çoğunda da rüşt yaşını yirmidir.

Rüşt yaşının altında bulunanlar, küçük kabul edilerek mülkiyet haklarından yararlanma yetkisine sahip değildirler. Ceza hukukunda bu yasal mazeretten faydalanırlar. Siyasi haklardan tamamen yoksundurlar.

Eskiden, küçük yaşta kişiler kişisel haklardan da yoksundu. Çocuklar aile reisinin mülkü olarak kabul edilirdi. Bir baba çocuğunu dövebilir, yaralayabilir veya öldürebilirdi ve bu nedenle hukuki sorumlulukla karşılaşmazdı. Sonrasında, medeniyetin ilerlemesiyle çocukları ailelerine ve velilerine karşı koruyan yasalar çıkarıldı. Bugün medeni ülkelerde çocuk hakları tamamen korunmaktadır. Çocuklara kötü muamele, türüne ve derecesine göre en ağır şekilde cezalandırılır. Suçlu ister annenin ister babanın kendisi olsun, yasaların elinden kurtulamaz. Çocukların haklarını korumak için vasiler atanır. Çocuğuna kötü örnek olan veliler, ebeveynlik hakkından mahrum bırakılır.

Çocuklar toplumun filizleri gibi olduklarından ve çocukların hazırlanma ve eğitilme şekline göre bir toplumun geleceği değiştiğinden, çocukluk birinci derecede önemli bir toplumsal mesele olarak kabul edilmektedir. Bir çocuk üç-dört çeşit eğitime ihtiyaç duyar.

1. *Bedensel Eğitim:* Bedensel eğitim, çocuğun sağlığını korumak ve güçlendirmeyi hedefler. Bazı yerlerde çocukların bedensel eğitimi tamamen çocukların bakımını üstlenen kişilere bırakılırken, bazı yerlerde ise hükümetin gözetimi altında yapılır. Çocuğun beslenmesi, oyunları, açık havada hareket etmesi bedensel eğitim konularıdır. Bedensel eğitim kaygısıyla bazı gelişmiş ülkelerde çocukların ağır dersler veya zorlayıcı işler altında ezilmesi yasaklanmıştır. Birçok yerde ergenlik çağına gelmeden çocukların tarım işlerinde çalıştırılmasına izin verilmez. İlkokul programları sürekli denetim altında tutulur ve çocuklar her türlü yorucu işlerden korunur.

2. *Zihinsel Eğitim:* Zihinsel eğitim, öğretim ve eğitimi ifade eder. Neredeyse her yerde eğitim üç seviyeye ayrılır: ilkokul, ortaokul ve lise. Eğitimin odağı bazı yerlerde din, bazı yerlerde bilim, bazı yerlerde askerlik, bazı yerlerde ise sanattır. Bu odak noktalarının toplumsal önemini açıklamaya gerek görmüyorum. Bizim eski medrese eğitiminde odak din idi. Bugün Avrupa'da zihinsel eğitimin odağı bilimdir. İspartalılar için zihinsel eğitim, askerî eğitimdi. İngiltere'de ise zihinsel eğitimin amacı sanattır. Zihinsel eğitim, çocuğun ruhunu şekillendirdiği için, toplumlardaki birçok sosyal sınıf çocukların zihinsel eğitimine hâkim olmak ister. Din adamları, zihinsel eğitimin temelinin din olmasını isterken, askerler ise zihinsel eğitimin ruhunu askerî bağlılık olarak görmektedir. Bu yüzden bir toplumda zihinsel eğitimin esasını anlamak, o toplumun hâkim sınıfını anlamak demektir.

3. *Ahlaki Eğitim:* Ahlaki eğitim; din, felsefe ve özellikle iyi örneklerin tekrar edilmesiyle sağlanır. Her çocuk doğal olarak taklitçidir. Çocuğun önünde iyi veya kötü bir davranış tekrarlandığında, bu davranışı yapma çocuğa bir zorunluluk gibi gelir.

“Gelecek nesil” olarak adlandırılan ve her toplumun ideal hedefi olan toplum, ancak iyi eğitim sayesinde yetişir. Bu nedenle kendini geliştirmek isteyen her toplum, çocuklarının iyi eğitimini sağlamalıdır.

CİNSİYET MESELESİ – TOPLUM SINIFLARI

Tamamen ilkel durumda olan vahşi topluluklar hariç, her toplumda kadınlar kendilerine özgü bir sınıf oluşturur. Ve her toplumda bu özel sınıfa dair bazı toplumsal meseleler vardır. “Kadın” konusu gündeme geldiğinde, duygusal önyargılardan sıyrılmak kolay olmadığından, kadın meseleleri hakkında tartışmalar genelde aşırıya kaçma ve abartılarla karmaşık hale getirilmiştir. Oysa bu konuları tarafsız bir gözle incelemek ve değerlendirmek mümkündür. Biz de dengeli bir bakış açısını korumaya çalışacağız.

Öncelikle cinsiyetler arasında bir “üstünlük” veya “aşâğılık” meselesi var ki, bana göre bu saçmadır. Çünkü böyle bir kıyaslama, ancak biri diğerinin yerini alabilecek iki varlık arasında geçerli olabilir. Örneğin, yaşamın devamı için her ikisi de aynı derecede gerekli olan, biri diğerinin yerine geçemeyecek olan su ile hava arasında bir üstünlük veya aşâğılık iddiası olamaz. Toplum hayatının iki cinse de aynı ölçüde ihtiyacı vardır. Erkeklerin fiziksel ve zihinsel üstünlükleri dikkate alındığında, bu üstünlük kalıcı mıdır, yoksa geçici midir? Kadınların bedensel ve zihinsel gelişimi bazı toplumsal engeller nedeniyle duraksamış olabilir mi? Bugün bedensel ve zihinsel güç açısından gördüğümüz fark, en başından beri mevcut muydu yoksa bazı nedenlerden dolayı sonradan mı ortaya çıktı? Bu sorulara tatmin edici cevaplar bulunmadıkça bu konudaki tartışmalar sonuçsuz kalacaktır.

Bilim insanları, cinsiyet karşılaştırması için hayvanlar âleminde teoriler geliştiriyor. İlkel hayvanlarda cinsiyet yoktur; onlar bölünerek ürerler. Bir sonraki basamaktaki hayvanlar hem erkek hem dişi özelliklerini taşır. Daha alt seviyedeki hayvanlarda, örümcekler, böcekler gibi çoğunlukla dişilerin üstün olduğu görülür. Fakat hayvanlar âleminde türler yükseldikçe –örneğin balıklarda– iki cinsin eşit olduğunu görürüz. Daha sonra erkekler lehine doğal bir ayrıcalık ortaya çıkar. Kuşlar ve özellikle büyük dört ayaklı hayvanlarda erkeklerin bedensel üstünlüğü inkâr edilemez.

Bu gözlemlerden yola çıkarak, kadınların mevcut bedensel ve zihinsel durumlarını doğuştan gelen özellikler olarak kabul edenler çoğunluğu oluşturur. Ancak toplumsal araştırmalar bu görüşü desteklememektedir. Çünkü ilkel kabilelerde kadın ve erkek arasında eşitlik olduğu kesindir. Bir ilkel kabilede kadın ve erkeği karşılaştırın; göğüs kafesi gibi bazı dış özellikler göz ardı edilirse, kadınlara

erkeği ayırt etmek neredeyse imkânsız hale gelir. Eşitlik yalnızca dış görünüşle sınırlı değildir; erkeklerin işleriyle kadınların işleri arasında da fark görülmez. O kabilelerde kadınlar tüm erkek işlerine ve hatta askerlik ve savaş görevlerine katılır. Örneğin, Batı Afrika'daki Dagon Malililer, Malabar kıyılarındaki Nairler, Borneo Adası'ndaki Dayaklar ve Sumatra Adası'ndaki Bataklar, bu ilkel düzende yaşamaya devam etmektedir. Eskiden bu durum daha yaygındı. Örneğin, Sparta'da kadın ve erkek aynı askerî eğitimi alırdı. Britanyalılar, İberyalılar ve İskoçyalılar, cinsiyet farkı gözetmeksizin savaşa katılırlardı. Atalarımız Türklerde de bu böyleydi.

Öte yandan, insanlık tarihinde bir “kadın egemenliği” döneminin varlığı kuvvetle muhtemeldir. İspata gerek yoktur ki, ilkel dönemlerde cinsel ilişki, yalnızca ihtiyaçtan doğan basit bir birleşme idi. Nikâh, aşk ya da bugünkü anlamda evlilik yoktu. Çoğu hayvanda olduğu gibi –bazı hayvanlarda, örneğin güvercinlerde doğal bir eşleşme düzeni olmasına rağmen– tüm dişiler tüm erkeklere açıktı. Kadın için kaçınma ya da namus, sadece beğenmediği erkekten uzak durması anlamına gelirdi. O dönemlerde yaşayan atalarımız, günümüz hayvanları gibi, ilişki ile doğum arasındaki bağı bilmiyorlardı; bu nedenle çocuk sahibi olmada erkeğin rolü yok sayılıyordu. Çocuk, tamamen kadının ürünü olarak kabul ediliyordu. Anne kavramı vardı, ancak baba kavramı yoktu. Bu nedenle aile, anne etrafında şekillenirdi; ailenin merkezinde ve lider konumunda anne bulunurdu. Akrabalık yalnızca anne tarafından kabul ediliyordu. Baba kavramı olmadığı gibi, babanın yakınları da yoktu; dayı ve teyze vardı, ancak baba olmadığı için amca ve hala yoktu. Aile, anneden gelen bir ürün olarak kabul edildiği için, her anneye ailesi üzerinde geniş haklar tanınmıştı. Örneğin, Malakka Yarımadası'nda yaşayan Lavet kabilesi hâlâ “*anneler yönetimi*” döneminindedir. Orada çocuklar üzerindeki egemenlik hakkı yalnızca anneye aittir. *Lord Avebury*^{*}, otuz sekiz toplumda “baba” kelimesinin karşılığının olmadığını belirlemiştir; bu nedenle “*Lavet*” kabilesinin durumu tekil bir örnek değildir.

* *Lord Avebury* (30 Nisan 1834 – 28 Mayıs 1913) John Lubbock, Baronet, Sir John Lubbock, Baronet olarak da bilinir. 1861'den 1865'e kadar Chislehurst'te yaşadı ve babasının ölümü üzerine Farnborough'daki High Elms'teki aile mülküne döndü. “Resmî tatil” kavramını getiren ve 1871'de bu yasayı Parlamento'dan geçiren milletvekili.

Bu durumlar, kadınların başlangıçta erkeklerden daha aşağı bir konumda olmadıklarını düşündürüyor. Ancak kadının etkisi aile çemberiyle sınırlıydı. Ailesine dahil olmayan erkeklerle olan ilişkilerinde ise kadın doğal olarak edilgen bir durumda bulunuyordu. Bir yandan kadınların doğal olan bu edilgen durumu, diğer yandan çocuk oluşumunda erkeğin de bir katkısının olduğu anlaşılınca baba kavramı ortaya çıktı ve erkekler de aile üzerinde hak iddia etmeye başladılar.

Konudan biraz saparak belirtelim ki çocuklar üzerinde hak iddiası için hamilelik ve özellikle lohusalık iki belirgin kanıttı. İlkel toplumlar erkeklerden de bu kanıtları bekliyordu. Bu nedenle en eski toplumlarda bazı erkekler, kadınlarla birlikte lohusa yatağına yatar, hamileliği ve lohusalığı taklit ederlerdi ki “Çocuk benim!” demeye hak kazansınlar.

Erkek, baba olma duygusunun saflığı ile birlikte kadının ekonomik değerini de takdir ettikten sonra ona tamamen sahip olma isteğine kapıldı. Artık bir erkeğe nikâh bağıyla bağlı olan kadın, diğer erkeklere karşı özgürlüğünü kaybediyordu ve böylece kadın egemenliği ve annelik yönetimi sona ermiş oldu.

Bundan sonra kadın, öyle uzun ve dayanılmaz bir esaret ve zulüm dönemi geçirdi ki, baskı ve zulmün bu derecesi hiçbir hayvan dışisine layık görülmemiştir. Bu utanç verici muamelenin izlerini hâlâ bazı ilkel kabilelerde görüyoruz. İlkel dünyada kadının doğuştan gelen zayıflığı her türlü kötüye kullanıma maruz kalır; hayatın yüklerinin aslan payı o zayıf varlıklara yüklenir. Kadın dövülür, yaralanır, öldürülür, hatta... yenilir! Kafır kabilesi üyeleri, kadına “Kocasının öküzü” derlermiş. Himalaya civarındaki bazı kabile üyeleri eşlerini satma hakkına sahiptirler ve bu hakkı geniş ölçüde kullanırlar. Bir kadının ortalama fiyatı 80-100 kuruştur. Yeni Zelanda’da bir kız evlenirken, babası ya da kardeşi kocasına şöyle der: “Eğer kızımızdan memnun olmazsan onu sat, öldür, ye, ne istersen yap; sen onun mutlak efendisisin!” Bu sözleri söylemeyi bir namus görevi sayarlar.

Bugün hoş görülmeven ve sadece vahşet içinde kalan bazı topluluklarda gördüğümüz bu acı durum, bir zamanlar tüm dünyada genel bir kural olarak geçerliydi. Erkeklerin gücü zamanla hem beden hem de zihnen gelişmelerini sağlarken, kadınların ise baskı altında kalmaları ve mağdur olmaları, kas ve zihin açısından zayıflamalarına yol açtı. Erkekler güç ve zekâlarının geliştiğini hissettik-

çe kadınları akıl ve kuvvetlerinin esiri yaptılar. Böylece iki cins arasındaki doğal mesafe açıldı. Kadın ve erkek arasındaki ilişki, bir kölenin efendisine olan bağı gibi bir hale büründü. Ancak bir gün geldi ki, kadınların zayıflığının kötüye kullanılmasına tepki duyan erkekler kadın haklarından, kadının toplumsal değerinden ve kadına iyi davranmanın erkeğin mutluluğunu sağlayacağından söz ederek, kadınlara yapılan zalimce muameleye son verilmesini talep ettiler. Bu, yaklaşık elli yıldır bir fikir mücadelesi olarak devam eden bir harekete dönüştü ve sonunda kadın hakları hareketinin ortaya çıkmasına yol açtı.

Akıl ve sağduyu sahibi kimsenin kadınların bu haksızlığa maruz kalmasına razı olmayacağı açık olsa da, kadın hakları hareketine katılan akıllı insanlar nadirdir. Çünkü kadın hareketinde, kadının mutluluğunu bozacak bazı inançlar görülmektedir. Kadın meseleleri dört ana gruba ayrılabilir: evlilikle ilgili meseleler, ekonomik meseleler, siyasi meseleler ve hukuki meseleler.

Evlilikle İlgili Meseleler:

Evlilik, boşanma, mehir (*evlilikte kadına verilen mal*) ve çeyiz gibi konular henüz hiçbir yerde kadınların istek ve hayallerine uygun bir şekilde çözülememiştir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi eski dönemlerde aile reisi, bütün kadınlar üzerinde mutlak bir otoriteye sahipti; onları dövme, öldürme, yeme ve satma hakkına sahipti. Kadın çoğu zaman bir mala karşılık başka birine devredilirdi ve –insan doğasının her durumda kendini gösterdiği ezeli bir kural olduğundan– kadını böyle satmaya “evlilik” denirdi. “Mehir” ve “çeyiz” gibi evlilikle ilgili mal uygulamalarının da bu eski adetten kaldığı düşünülmektedir. Aile içinde bir kadının bir erkeğe satılması mümkün olmadığından, birçok yerde akrabalar arası evlilik eskiden beri yasaklanmıştı. Hatta bazı kabile reisleri kendi kabileleri içinde evliliği bile yasaklamıştı. Her erkek, kendine başka bir aileden ya da kabileden eş bulmak zorunda bırakılıyordu.

Bu durum için üç yol vardı:

Kızı satın almak, kaçırmak veya zorla almak. Bugün bazı Arnavut ve Boşnak kabileleri ile çoğu Bedevi aşiretlerinde hâlâ gördüğümüz “kız kaçırma” geleneği, bu eski kuralın bir hatırasındır. Bir erkek başka bir kabileden bir kızı almayı başardığında, erkeğin ailesi

ve kabilesi bunu bir zafer gibi görerek kutlamalar yapardı. Bugün düğün dediğimiz şeyin de bunun bir kalıntısı olduğu düşünülebilir.

Sonrasında kabileler gelişip yerleşik topluluklar haline geldikçe, başka kabileden kız alma zorunluluğu kalktı; ancak akraba evliliğine yasak devam etti.

Evlilikle ilgili konuların başında çok eşlilik ve boşanma gelir.

Gerek bir erkeğin birden fazla kadınla evlenmesi (çok kadınla evlilik) gerekse bir kadının birden fazla erkekle evlenmesi (çok erkekle evlilik) ekonomik meselelerdir. Kadınların refah içinde olduğu yerlerde, yaşamlarını sağlamak için bir kadına birkaç erkek koca oluyor. Tam tersine, erkeklerin zengin olduğu bölgelerde ise bir erkek, bakabileceği kadar çok kadın alıyor. Genelde sahil bölgelerinde çok erkekli evlilik, iç kesimlerde ise çok kadınlı evlilik görülüyor. Çünkü sahil bölgelerinde geçim balıkçılıkla sağlanır ve balıkçılık kadınların yapamayacağı bir iş olmadığı için, sahil kabilelerinde ailenin geçimini sağlama sorumluluğu kadınlara aittir. Bu durumda erkekler daha bağımlı bir pozisyonda kalır ve bu koşullar altında bir kadın birkaç erkekle evlenebilir. İç kesimlerde ise avcılıkla geçim sağlanır ve bu iş sadece erkeklere mahsustur. Avcılıkla geçinen kabilelerde ekonomik güç doğal olarak erkeklere aittir ve kadınlar bağımlı hale gelir. Bunun sonucu olarak da çok kadınla evlilik görülür.

Mormonlar gibi sahil ve iç kesimlerde yaşayan bazı kabilelerde ise aynı anda hem çok erkekli hem de çok kadınlı evlilik görülür.

İslamiyet'in çok kadınla evliliğe izin vermesi, dinimizin düşmanları tarafından eleştirilmektedir. Ancak bilinir ki, cahiliye döneminde bir erkek istediği kadar kadınla evlenebilirken, İslamiyet kadının sayısını dörde indirmiş ve böylece sınırlamıştır. Ayrıca İslam, ikinci bir kadınla evlenmeyi, oldukça zor bazı şartlarla bağlamıştır. Örneğin, bir erkek ikinci bir kadını eş olarak almak istediğinde, ilk eşinin rızasını almak zorundadır. Aksi takdirde, ilk eşin şeriata göre boşanma talep etme hakkı vardır.

Nikâh ve boşanma konularında iki önemli eğilim var: Avrupa ve Amerika'daki kadınlar, boşanmayı kolaylaştırmak ve hızlandırmak istiyor. Bilindiği gibi, yakın zamana kadar Hıristiyan dünyasında nikâh, ömür boyu sürecek bir bağ olarak kabul edilirdi. Sonrasında, çiftlerin karşılıklı talebiyle boşanmaya izin verildi. Şimdi ise

istenen, sadece eşlerden birinin talebinin boşanma için yeterli sayılması.

Bizde boşanma hakkının yalnızca erkeklere verilmiş olması kadınlarımız arasında şikâyet konusu oluyor. Ancak daha önce belirttiğimiz gibi, İslamiyet, nikâh ve boşanma konularında kadın ve erkeğin eşit haklara sahip olmasını engellemez. Bu arzuda olan kadınlar, nikâhlarını şartlı olarak akdettirebilirler. Erkek ve kadın, istedikleri zaman boşanma şartıyla bir nikâh yapabilir; dinimiz buna müsaittir. Avrupalıların talep ettikleri nikâh koşulları, bizde zaten uygulanmakta olanlardan farklı değildir.

Ekonomik Konular:

Aynı işi, aynı beceriyle yapmalarına rağmen, kadınlara erkeklerden daha az ücret ödeniyor. Kadın ve erkek aşçılar veya terziler arasındaki ücret farkı hepimizin bildiği bir durumdur. Avrupa’da ortalama günlük ücret, erkekler için yaklaşık 3.95 frank, kadınlar için ise 2.10 frank kadardır. İş yükü ile kazanç arasında adaletli bir denge olması gerektiği göz önünde bulundurulursa, aynı iş için kadınların erkeklerden daha az ücret alması kabul edilemez. Bu konuda eşitlik sağlamaya çalışanların başarılı olmasını her akıl sahibi kişi diler.

Siyasi Konular:

Kadın hakları savunucuları, erkeklerin sahip olduğu tüm siyasi hakların kadınlara da verilmesini talep ediyorlar. “Oy hakkı, milletvekilliği ve hükümeti yönetme hakkı neden kadınlara tanınmıyor?” diyorlar. Avustralya ve Amerika’nın bazı bölgelerinde kadınlara verilen siyasi hakların topluma faydalı olduğu ve herhangi bir toplumsal sorun yaratmadığı savunuluyor.

Buna karşı çıkan yönetim yetkilileri ise diyor ki: Öncelikle, siyasi haklar askerlik hizmetinin karşılığıdır. Ülkenin dış düşmanlara karşı savunmasını üstlenen, bu uğurda hayatını feda etmeye hazır olanlar elbette ülkenin kaderini belirleme hakkını kazanmış olur. Bu nedenle, kadınlar askeri yükümlülükten muaf oldukları sürece, siyasi haklarda erkeklerle eşit olmayı talep etmemelidir. Kadınların askerlik hizmetine uygun olmamaları nedeniyle, doğal olarak ülke yönetiminde söz sahibi olma hakkını doğuştan elde etmediklerini kabul etmelidirler, deniliyor.

İkinci olarak, idari ve siyasi görevler kesintisiz devam gerektirir; ancak kadınlar ay halleri, hamilelik ve doğum gibi durumlarda işlerini bırakıp dinlenmeye ihtiyaç duyarlar. Eğer hükümetin yönetimi

kadınlara verilse, ya ara sıra bazı idari birimlerin çalışmasını durdurmak, ya da sık sık vekillik sistemi uygulayarak önemli işleri tecrübesiz ellere bırakmak zorunda kalınacaktır. Bu durumun olumsuz sonuçları ise açıklamaya gerek olmayacak kadar açıktır, deniliyor. Bu sakıncaların yanı sıra, kadınların duygusal yapıları, hızlı tepki verme eğilimleri ve metanet eksiklikleri gibi psikolojik engeller de ekleniyor. Sonuç olarak, kadınların yasama ve yürütme organlarında görev almalarının faydadan çok zarar getireceğine karar veriliyor.

Bu konuyu ileri bir tarihe kaldığı için sadece temel noktaları gösterip yetiniyoruz.

Hukuki Konular:

Hukuk karşısında herkesin eşit olduğundan söz edilen bazı ülkelerde, evli kadınların bu eşitlikten yararlanamaması, kadınların ciddi itirazlarına neden olmaktadır. Avrupa'nın birçok yerinde evli kadınlar, kendi mallarını ancak eşlerinin izniyle kullanabiliyor; eşleri izin vermedikçe mallarını satamıyor, rehin veremiyor, başıslamıyor. Mahkemelerde bir kadının tanıklığı bile kocasının onayına bağlı.

Eşler arasında hukuki eşitlik sağlamaya çalışan kadın hareketi, şu tür eleştirilerle karşılaşiyor: Ortak bir hayat kuran iki kişi arasında gizli bir mücadele başlar; bu mücadele evlilikle başlar ve bazen birinin bazen diğerinin üstün gelmesiyle sonuçlanır. Bu nedenle, bazı ailelerde yasanın erkeklere verdiği yetkilere rağmen yönetimin kadında olduğunu görebiliriz. Eğer karı ve koca aynı haklardan yararlınsa, yönetimin kadında olduğu ailelerde hayatın dengesini kim sağlayacak? Eşlerin yetkilerinin kısıtlanması, aile mutluluğunu sürekli bir yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya bırakacaktır.

Buna karşılık kadın hareketi de diyor ki: İngiltere, Rusya, Kanada, Avustralya ve Amerika'nın bazı yerlerinde eşlerin kocalarına itaat zorunluluğu yasal olarak kaldırılmış olmasına rağmen, aile mutluluğu bundan etkilenmemiş, erkeklerin saygınlığı azalmadan, kadınların değeri ve onuru artmıştır. Bu ülkelerde aile yaşamı incelendiğinde, bazen kadının bazen erkeğin egemen olduğu görülmekte, ancak bu egemenliği aile mutluluğuna zarar verecek şekilde kullananlar çok azınlıktadır. Aile mutluluğunu sağlamak için eşlerden birinin diğerine tabi olması değil, ikisinin de ailenin çıkarlarını kavramış ve ayırt edebilen bireyler olması gereklidir. Kendi ve

çocuklarının mutluluğundan habersiz olanlar, yasanın tüm öngörü ve tedbirlerine rağmen mutlu bir aile kuramazlar.

Ek olarak belirtelim ki, İslam kadınları, hukuk karşısında erkeklerin sahip olduğu tüm haklardan yararlanmaktadır.

Özetle: Kadınlarla ilgili tüm meseleler incelendiğinde şu sonuçlara ulaşırız: Öncelikle, kadın ve erkek arasında tam eşitlik iddiası anlamsızdır. Eşitlik ancak matematiksel konularda olabilir; insanlar arasında sadece denge olabilir. Bu nedenle, kadın ve erkek arasında bir denge vardır demeliyiz. Diğer yandan, kadın ve erkeği eşitlemek için kadını erkek gibi yapmaya çalışmak boş bir çabadır. Kadın özgürlüğünü, kadını erkekleştirmekle karıştırmamalıyız. Her cinsiyet, üzerine düşen görevleri en iyi şekilde yerine getirecek hale gelmelidir. Gelişmenin gereği budur. Medeniyetin gereği, kadınların erkeklere benzemesi değil, aksine iki cinsin birbirinden daha farklı hale gelmesidir.

İkinci olarak, kadınlara iyi davranmak medeniyetin ölçüsüdür. Kadınların saygı ve yardıma layık görülmesi, erkeklerin kültürlü ve medeni olması sayesinde mümkün olur. Abdülhak Hamid Bey'in bilinen sözü bu gerçeği tamamen doğrulamaktadır.

Üçüncü olarak, kadın özgürlüğü ancak genel bir eğitimle zamanla sağlanabilir. Dördüncü olarak, İslam kadınları ne diğer kadınlardan daha mutlu ne de daha az şanslıdır. İslam kadınları, ait oldukları toplumun medeniyet seviyesine göre muamele görmektedir. Örf ve adetlerin eklediği gereksiz yükler kaldırılarak örtünme dini sınırlarına indirgenince, bu durum medeniyet ve gelişmeye engel teşkil edemez. Bağdat ve Endülüs medeniyetlerinde Arap kadınlarının toplumsal yeri bunun kanıtıdır.

TOPLUMSAL SINIFLAR VE İRK MESELELERİ – ZARARLI SINIFLAR SORUNU

Bir toplumda farklı ırklar –beyazlar arasında siyahiler, Amerikalılar arasında Kızılderililer, Türkler arasında Çerkezler, Kürtler gibi– nadiren özel bir sınıf oluştururlar. Farklı ırkların bireylerinden oluşan toplumlarda, evlilik çoğunlukla bir karışım oluşturur. Bugün tamamen tek bir ırktan oluşan bir millet göstermek mümkün değildir; her millet, çeşitli ırkların bir birleşimidir. Ancak, ırk konusu toplumbilimin önemli bir alanını oluşturur.

Bazı bilim insanları kafa şekline göre insanları geniş kafalı, uzun kafalı ve orta kafalı olarak üçe ayırırken, bazıları da cilt rengine göre beyaz, sarı, kırmızı ve siyah olmak üzere dört ırka ayırır.

Farklı ırkların bireyleri arasındaki uzun süreli evliliklerin sonucu olarak özellikleri belirgin bir beyaz ırk oluşur ki, neredeyse tüm modern milletler bu yapıdadır. Örneğin, İsveçliler gibi en saf görünen bir milletin bile ayrıntılı olarak incelendiğinde birçok farklı ırk kökeni barındırdığı görülür. Osmanlı Türklerinin kanında en azından Çerkezler, Gürcüler, Kürtler, Arnavutlar, Araplar, siyahiler, Ermeniler, Rumlar gibi yirmiye yakın etnik grup bulunmaktadır.

Doğal yetenek bakımından kendisinden daha düşük ırklarla evlilik yapan bir ırkın erdem seviyesi düşebileceği gibi, doğal olarak kendisinden daha üstün ırklarla evlenmesi sonucu manevi konumu yükselebilir. Örneğin, siyahilerle evlilik bize zarar vermiştir; aksine Çerkezler ve Gürcülerle evlilik bizi iyileştirmiştir. Hiçbir toplumda alt sınıftan bireylerle evlenmek resmen yasaklanmamıştır, ancak gelecek nesillerin safiyetini korumaya önem veren toplumlarda bu evlilikler hoş karşılanmaz. Örneğin, İngilizler bu konuda oldukça katıdır. İngilizler siyahiler veya Hintlilerle evlendiklerinde toplumdaki statülerini kaybetmiş ve adeta toplumun sınırları dışına itilmiş olurlar. Özellikle bu tür evliliklerden doğan bireyler hiçbir zaman safkan İngilizler arasında kabul görmez. Kanımca bu katılık eleştirilecek bir özellik değildir; çünkü ırkın çıkarlarına hizmet ettiği açıktır.

İrklar arasındaki ilişki, evlilikle değil, savaşla başladı. Her ırk diğerine doğal düşman gözüyle bakıyordu; biri diğerini yenmek ve boyunduruk altına almak istiyordu. Bu çatışmalar sonucunda mağlup ırk dayanıklılığını kaybeder ve su içindeki şeker gibi galip ırkın bireyleri arasında yavaş yavaş erirdi.

Denebilir ki, ırklar arasındaki savaşlar henüz tam olarak sona ermemiştir. On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda Latinler ve

Anglosaksonlar arasındaki ilişkileri, günümüzde Germenler ve Slavlar arasındaki gerginlikleri ve özellikle Amerika'da Kızılderililere, Afrika'da siyahilere karşı yürütülen mücadeleleri hatırlayanlar, ırk savaşlarının devam ettiğini kabul edecektir.

Günümüzde ırk savaşları iki şekilde görülür. Medeniyet düzeyleri birbirine yakın olan ırklar arasındaki savaşlarda bir miktar insanlık kurallarına uyulur. Ancak, medeniyet düzeyleri farklı olan ırklar arasındaki savaşlarda merhamet ve şefkat unutulur, her türlü ceza ve baskı kabul edilir. Bu gerçeği anlamak için Avrupa'da savaşın nasıl sürdüğüne ve Avrupalıların Afrika ve Avustralya'daki siyahilere karşı mücadelelerinde nasıl davrandıklarına bakmak yeterlidir. Avrupalılar ve Amerikalılar, aşağı gördükleri ırklara karşı insan gibi davranmak zorunda hissetmezler. Nasıl ki Romalılar bir zamanlar tüm yabancıları vahşi sayıyordu, bugünün Avrupalıları ve Amerikalıları da siyahileri, Kızılderilileri ve hatta Asyalıları öyle görüp onlara istedikleri gibi davranmayı kendilerine hak görürler.

Bugün gelişmiş toplumlar içinde ırklar arası ilişkiler başlıca üç biçimde kendini gösterir.

Evlilik Sonucu Olarak Kaynaşma ve Uyum

Avusturya'yı oluşturan halklar arasında görüldüğü gibi birleşme, Avrupalılar ve Amerikalılar ile sömürge zencileri arasında da gözlemlendiği üzere kaynaşma meydana gelir. Bazen, karışıklık sırasında yabancı kökenler asıl ırk özelliklerini kaybedebilecek bir zayıflık noktasına gelirler. Eski Fransa'da Germenlere göre Gallo-Romenler bu durumda idi. Bugün Macaristan'da Slav unsurlar da aynı durumdadır.

Böyle bir durumda, kelimenin anlamından anlaşılacağı üzere, yenilmiş ırk, galip ırkın kölesi veya esiri haline gelir. Her asil ırkın kendine özgü bir yeteneği vardır. Sanki doğa, insanlığın tüm amaçlarını en iyi şekilde gerçekleştirmek için güçleri ırklar arasında paylaşmış gibidir. Örneğin, iki büyük medeniyet biçimi gösteren Romalılar ve Yunanlılar birbirlerinin hizmetlerini yerine getiremezdi. Aynı şekilde Araplar ile İtalyanların, hatta Fransızlar ile Almanların medeniyet kapasiteleri tamamen farklıdır.

Birleşmiş ırklardan oluşan milletlerde idareciler, ırk ilişkilerini daima dikkatle takip etmelidir. Çünkü ırklar arasında sürekli bir mücadele vardır; bu mücadele genellikle gizli ve örtük olurken bazen açık ve aleni hale gelir. İrklar arasında toprak, dil, gelenek ve

görenek, din, siyasi hakimiyet her şey bir düşmanlık sebebi olabilir. Çoğu zaman yenilmiş ırk, galip ırkı bir istilacı gibi görür; ya da ana ırka katılanlar bir asalak gibi kabul edilir. Bu algılar, uzun süren kavgaların sebebi olur. Geçmiş yüzyılda, (*Şemeri*) ve (*Bah*) gibi bazı yöneticilerin hataları sonucu Avusturya'da yaşanan iç karışıklıklar, ırklar arası mücadelenin en güzel örneklerindedir.

Bugün dünyada saf bir ırkın kalmadığı bilinse de siyaset dünyasında hala bir ırk meselesi vardır ve günümüzde milletler arasında çıkan olayların önemli sebeplerinden biridir. Bilindiği gibi Berlin Kongresi'nde en çok kullanılan kelime "ırk" idi ve herkes bilir ki "ırk" kavramı Rusya'nın Balkanlar'daki kışkırtıcı politikalarının temel dayanağıydı.

Zararlı Sınıflar Meselesi

Her toplumda, topluma hiçbir yararlı katkıda bulunmayan ve diğer bireyleri rahatsız eden bazı insanlar vardır; bunlar zararlı sınıfları oluşturur. Zararlı bireyler ya dilenciler, akılsızlar, serseriler gibi hiçbir şey üretmeyip sadece tüketirler ya da hırsızlar, katiller, haydutlar gibi sadece tüketmekle yetinmez, yangın ve hastalık gibi yıkıcı eylemler gerçekleştirirler. Gerçekten de bir hırsız ile bir yangın ve bir katil ile ölümcül bir hastalık arasında sadece yıkımın boyutu açısından bir fark vardır. Her toplum, bir emek ortaklığı olduğundan aralarında asalak veya hiçbir üretim yapmayan insanları görmek istemez. Bu yüzden her toplum, zararlı sınıflara karşı bazı caydırıcı önlemler almıştır.

Zararlı toplum sınıflarının başlıcaları şunlardır: Dilenciler ve serseriler, akıl hastaları ve budalalar, suçlular, bulaşıcı ve yayılmacı hastalıklara yakalananlar (verem, frengi, cüzzam, kolera gibi).

Her serseri bir dilenci ve her dilenci bir serseridir. Ancak her el açan dilenci sayılmaz. Örneğin, uzun süre iş bulamayıp geçimini sağlayamayan bir çiftçi veya sahipsiz ve iş göremez bir yaşlı kadın, halkın merhametine sığınabilir. Bunların dilencililiği geçicidir. Çiftçi iş bulduğunda, yaşlı kadın başka bir geçim yolu bulduğunda, sevinçle dilencililiği bırakırlar. Dilenci ve serseri ise bedensel olarak çalışabilecek durumda olduğu halde çalışmaktan kaçan, toplumun merhametinden faydalanarak asalak olarak yaşamak isteyen kişilerdir. Bu kişiler, felç, sakatlık, hastalık ve hatta sara ve delilik taklidi yaparak insanlardan para kazanırlar. Birer sahtekâr ve dolandırıcıdırlar. Hayırseverleri korumak ve çalışmadan geçinmenin mümkün

olduğunu göstermemek için neredeyse tüm medeni devletler serse-riliği ve dilenciligi yasaklamıştır.

Bu yasağa aykırı hareket edenler, durumlarına göre huzurevle-rine, ıslahanelere veya hapisanelere gönderilir. Bu sayede medeni şehirlerin caddelerinde, paçavralar içinde, kirli ve çelimsiz bedenle-riyle zavallı bakışlarıyla yalvaran ve titreyen sesleriyle inleyen kim-seler görülmez.

Akıl hastaları ve budalalar eskiden neredeyse her yerde kutsal kabul edilirdi. Herkes onlara saygıyla bakardı. Onların gizli güçlerle bağlantıda olduklarına inanılır, hatta geleceğe dair sırları onlardan öğrenmeye çalışanlar bile az değildi. Günümüzde tüm bu düşünceler batıl inanç olarak kabul edilmiştir. Artık bilim, aptallık ve deliliğin, sıradan beyin hastalıkları olduğunu kesin bir şekilde göstermiştir. Şimdi aptallar ve deliler sadece merhametle bakılması gereken kişilerdir. Onlara saygı ve itaat değil, tedavi ve takip edilmelidir. Eskiden akıl hastaneleri yoktu. Çoğu zincirlerini sokaklarda şıkırdata-rak şehirlerde dolaşırdı. Aptallık ve deliliğin mahiyeti anlaşıldıktan ve bu zavallıların özgürlükten yoksun oldukları kabul edildikten sonra, zararlı kişiler arasında sayılmış ve serbest dolaşmaları yasaklanmıştır. Artık onlar için hazırlanan bakım evlerine sevk edilmeye başlanmıştır. Bu idari tedbirlerin doğruluğu ve faydası inkâr edilemez.

İnsan suçlarını hastalık, delilik, toplumsal ve ekonomik koşullar, kötü eğitim gibi sebeplere bağlayanlar olmuştur. Bazıları suçlu ile deli ve sara hastası, bazıları ise deha ile suçlular arasında güçlü bir bağlantı görmüşlerdir. Suçların artışıyla bazıları genel ahlaki, bazıları ekonomik yapıyı suçlamıştır.

Suçların sebepleri ne olursa olsun, suçlular beş ana sınıfa ayrılabilir: Akıl hastası suçlular, doğuştan suçlular, alışkanlıkla suç işleyenler, ihtiras suçluları ve tesadüfi suçlular.

Akıl hastası suçlular, akıl hastalığından dolayı iradesini kaybederek farkında olmadan suç işleyen kişilerdir. Bu gruba deliler, budalalar, sara hastaları ve bazı sinir hastalığı olan kişiler örnek gösterilebilir. Bu suçluların işledikleri suçlar çoğu zaman delilik görüntüsü sergiler. Örneğin, Fransa'da Terran adlı bir çavuş vardı; kadın cenazelerini mezardan çıkarıp kötüye kullandığı için tutuklanmıştı. Yine Fransa'da Breny adında bir genç, kadınları boğduktan sonra

cazip buluyordu. İkisinin de yapılan tıbbi incelemeleri, akli dengelelerinin bozuk olduğunu göstermiştir.

Doğuştan suçlular, bazı adli tıp uzmanlarına göre, doğuştan suç işlemeye yatkın olan talihsiz kişilerdir. Bunlar genelde zekâsı sınırlı, duyarsız, kaba ve hayvani duygulara sahip kimselerdir. Er geç bir suç işler ve hapis haneye düşerler. Hapishane, onların doğal kargâhıdır.

Alışkanlıkla suç işleyenler, genellikle çok genç yaşta tesadüf eseri suç işleyenler arasında görülür. Suçları genellikle hırsızlık ve yankesiciliktir. Cezalarını tamamlayıp hapis haneden çıktıklarında, toplumun onları dışlaması yeni bir suç işlemelerine yol açar ve bu şekilde suç işleme alışkanlık halini alır. Avrupa'da yirmi yaşında beş-altı kez hapse girmiş gençler vardır. Bu tip suçlular için ıslahhaneler kurmayı düşündüler ancak bu kurumlar beklenen faydayı sağlayamadı.

İhtiras suçluları, genellikle sınırlı, asabi ve duygusal insanlardır. Biri öfkeyle birini öldürür, diğeri duygularına yenik düşerek yangın çıkarır. Bir başkası, kendisini reddeden sevgilisinin yüzünü yaralarak güzelliğini bozar. İhtiras suçlularının özelliği, suçlarını genelde açıkça işlemeleri ve inkâra başvurmamalarıdır. Bu sınıftaki suçlular nadiren planlı ve kasıtlı davranırlar.

Tesadüfi suçlular, iradelerinin zayıflığı nedeniyle olağanüstü bir durum karşısında menfaat cazibesine karşı koyamayarak düşenlerdir. Örneğin, trende unutulmuş bir tomar parayı cebine atan dürüst bir adam ya da kıtlık zamanı bir çocuğun elindeki bir çuval unu gasp eden kişi, o zamana kadar suça eğilimli değilse, tesadüfi suçlu sayılır.

Her durumda suçluların oranı, bir toplumun ahlaki seviyesini gösterir. Adalet istatistikleri, genel ahlak seviyesinin en güvenilir ölçüsüdür. Bu yüzden suçların azaltılmasının en etkili yolu, genel ahlakın düzeltilmesidir. Bunu sağlamak için önerilen önlemler arasında, içki tüketimini yasaklamak, bu mümkün değilse sınırlamak; ekonomik yetersizlikle ihtiyaç arasındaki dengesizliği oluşturan sefahat kaynaklarını azaltmak, cinayet hikâyelerinin gençlerde taklit arzusunu uyandırmaması için okumalarını önlemek ve gazetelerin suç olaylarını ayrıntılarıyla vermekten kaçınması gibi tedbirler, eğitim ve öğretimin yaygınlaştırılması ve teşvik edilmesi sayılabilir.

Bulaşıcı ve yayılcı hastalıklar karşısında medeni toplumların aldığı izolasyon ve koruma önlemleri aşağı yukarı herkesçe bilinmektedir. Sınır ve sahillerde karantina uygulanması, ülke içinde karantina merkezlerinde yapılan önlemler neredeyse herkes tarafından bilinir. Toplum içinde bulaşıcı veya yayılcı bir hastalığa yakalananlar, küçümsenip suçlanmaz, fakat hastalıklarının yayılma tehlikesi sürdükçe tıbbi gözetim altında tutulmaları gerektiği kabul edilir. İlk olarak kolera ve veba gibi yıkıcı hastalıklara karşı alınan önlemlerin halk sağlığı açısından yararlı olduğu görüldükten sonra, bazı ülkeler diğer bulaşıcı hastalıklara karşı da karantina ve korunma tedbirleri almaya başlamıştır. Örneğin, frengi hastalığına yakalanan kadınlar ve cüzzam hastaları eskiden serbestken, artık birçok yerde zorla tedavi altına alınmakta ve hastalığın bulaşma ihtimali sürdükçe gözetim altında tutulmaktadır.

Bazı sosyologlar, kötürümleri, sakatları ve yaşlıları da zararlı sınıflar arasına dahil etmişse de, bu görüş halkın merhametine ters düştüğünden kabul görmemiştir.

TOPLUMSAL FAKTÖRLER

Maddi Faktörler

Bir toplumun ilerlemesine veya gerilemesine neden olabilecek etkenlere “toplumsal faktörler” denir. Toplumsal faktörler, bir bakışa göre neden, başka bir bakışa göre sonuç olabilirler. Her toplumsal faktör, önceki faktörler zincirine göre bir sonuç, kendisinden sonra gelenlere göre bir nedendir. Örneğin, ahlak bir toplumsal faktördür. Ahlakla göre iklim, coğrafi konum, doğal şartlar, tarımsal ürünler gibi maddi etkenler, ırk ve kalıtım gibi biyolojik etkenler, ekonomik ve kültürel durum gibi toplumsal etkenler birer temel hazırlayıcı unsurdur. Buna karşın yönetim şekli ve kanunlar, ahlakla-tan doğan bir sonuçlar zinciridir.

Toplumsal faktörler, diğer her etken gibi birer güçtür ve her güç gibi bir yandan kendisini oluşturan güçlerle, öte yandan kendisinden doğan güçlerle bağlantılıdır. Toplumun ürünü olan bu güçler, zamanla toplum üzerinde etkili hale gelir; toplumun ürünü iken toplumun etkileyicisi haline gelirler. Örneğin dil gibi: Hiç kuşku yok ki dil, toplumun bir ürünüdür. Toplumsal yaşam olmadan dil var olamazdı. Ancak bu toplumsal ürün, en önemli toplumsal faktörlerden biri haline gelmiştir. Toplumun gelişmesini hızlandırır veya yavaşlatır.

Toplumsal faktörler ya maddi, yani çevresel ve doğal durumlar gibi; ya biyolojik, yani ırk ve kalıtım durumları gibi; ya da sosyal, yani ahlaki ve inançsal durumlar gibi olur. Maddi faktörlere “dış faktörler” de denebilir çünkü toplum dışından etkide bulunurlar. Biyolojik faktörlere “bireysel faktörler” de denebilir çünkü bireylerin özel hayatıyla ilgilidir ve toplumu dolaylı olarak etkiler.

Sosyal faktörler iki ana sınıfa ayrılır: İlk sınıftaki faktörlere göre toplum önce etkilenen, sonra etkileyen konumundadır. İş bölümü, taklit, eğitim, savaş gibi faktörler bu gruba girer. İkinci sınıftaki sosyal faktörlere göre ise toplum, önce etkileyen, sonra etkilenen konumundadır; dil, inançlar, ahlak ve gelenekler bu gruptandır.

Yalnızca yüksek düzeyde medeniyete ulaşan toplumlar faktörlerin etkilerinin farkında olur. Çoğunlukla toplumlar, bu etkilerden habersizdir. Toplumsal faktörlerden kaynaklanan durumları ya hayali sebeplere bağlarlar ya da faktörlerin varlığından habersiz olarak onların etkilerini ortaya koyarlar.

Özellikle inançlar, diller ve ahlak gibi sosyal faktörleri göksel armağanlar olarak görmeyip hakikatin peşinde olan toplumlar çok azdır. Ancak medeniyetin içindeki bazı nadir bilginler anlamıştır ki, toplumun ruhu, inanç tarzını duygularında, dil düşünce yapısını, ahlak ise iradesini yansıtır. Toplumun ruhunun kabul ettiği bir düşünce, önce bir his olarak inançlar zincirine, sonra kelime olarak dil zincirine, son olarak da uygulama şeklinde ahlak zincirine girer. Toplumun iç yapısını inançlar, dış yapısını lehçe, uygulama şeklini ahlak belirler. Dil, vicdani duyguları ifade etmek için geliştirilir. Ahlak, her zaman inançlara göre bir özel şekil alır. Dilin kaynağı duygular, ahlakın kalıbı inançlardır. Toplumun zekâsının ölçüsü kelime hazinesi, duygularının ölçüsü sanılar ve teoriler, iradesinin ölçüsü ise ahlak kurallarıdır.

Ne dil, ne inanç, ne de ahlak bireylere ait olabilir; bunlar toplumun ürünüdür. Bu üç faktör arasında bir ilişki vardır ve biri diğerini doğurur. Örneğin ölüm düşüncesini ele alalım. Bu düşünce, önce korku ve umut, huşu ve saygı, eğilim ve nefret gibi bir duygu zinciri doğurur; ardından bu duyguları ifade edecek bir kelime zinciri oluşur. Son olarak, bu duyguların ürünü olarak toplumun ahlakına bir dizi hüküm eklenir. Duyguyla ilişkili olmayan bir düşünce ve bir arzuya dayanmayan bir eylem yoktur.

Toplumsal Hayat Üzerindeki Etkilerine Göre Üç Sınıf

Toplumsal hayatta etkili olan üç ana faktörden –maddi faktörler, biyolojik faktörler ve sosyal faktörlerden– hangisinin daha baskın olduğu sorusu önemlidir. Tarihi olayların tesadüfi gelişmeler olmadıkları ve diğer olaylar gibi nedensellik yasına tâbi oldukları anlaşıldığında, bu sorunun açıklığa kavuşturulması için sırasıyla maddi sebepler, biyolojik sebepler ve nihayet sosyal sebepler incelenmiştir. *Montesquieu** ve bazı düşünürler, tüm tarihsel olayların kaynağında coğrafi şartların olduğunu savunurlar. Onlara göre toplumsal hayatı, çevresel faktörler belirler. İnsanlık tarihindeki medeniyetin yükseliş ve inişleri, bir iklim, bir doğal yapı, bir enlem ve boylam meselesidir. Çevresel koşullarla toplumların gelenek ve

* *Charles-Louis de Secondat, baron de La Brède et de Montesquieu* (18 Ocak 1689 – 10 Şubat 1755) daha çok bilinen adıyla Montesquieu, bir Fransız politik düşünür. “Kuvvetler Ayrımı” esasını ortaya atmıştır. Üzerinde 20 yıl çalıştığı ve yaşadığı yüzyıla damgasını vuran *Kanunların Ruhu* (De l'esprit des lois) adlı kitabında yasa, yürütme ve yargıyı birbirlerinden ayırmanın önemini vurgulamış ve “despotluk” kelimesinin yerleşmesinde diğer yazarlardan çok katkı sağlamıştır.

inançları, dili, yasaları, yönetim biçimi ve tüm sosyal eserleri açıklanabilir.

*Gobineau** ve *Lapouge*** gibi bazı düşünürler ise toplumsal hayat üzerinde en büyük etkiyi biyolojik faktörlere verirler. Onlara göre, ilerleme ve medeniyet için yaratılmış ırklar vardır; bu ırklar sürekli çalışır, sürekli icat eder ve kesintisiz bir şekilde başarılar elde eder. Bunlara “üstün ırklar” diyebiliriz. Bu üstün ırkların bir basamak altında ise onların dehasından ve düşünce hayatı yöntemlerinden etkilenerek, onları taklit eden ve benimseyen başka ırklar vardır; bunlara “yetenekli ırklar” denebilir. En alt tabakada ise tembel, kanaatkâr, etkinlikten uzak, değişim ve yenilikten kaçan bazı “aşağı ırklar” bulunur. Diğer yandan, üstün ve yetenekli ırklardan bazıları dini ilerlemelerde, bazıları sanayi icatlarında, diğerleri askerî fetihlerde, bir kısmı da bilimsel keşiflerde ön plana çıkar.

Son dönemin araştırmacılarından bir kısmı ise toplumsal koşulları nüfus hareketleri, iş bölümü, taklit ve eğitim, gelenek ve inançlar, kısacası sosyal faktörlerle açıklarlar.

Doğrusu şudur ki tüm toplumsal faktörler, farklı derecelerde etkili olsa da, toplumsal olaylar üzerinde bir etki alanına sahiptir. Ayrıca bu çeşit faktörler birbirlerini de dengelerler. Örneğin, iklim şartları biyolojik şartları, toplumsal şartlar ise doğal şartları değiştirebilir. Çalışma eğilimi olmayan bir ırkı çevresel zorluklar ve toprak özellikleri çalışkan yapabilir; buna karşılık, etkin bir ırk rahat bir çevrede yaşarsa, çalışmaya gerek duymaz ve zamanla bu rahat yaşam bir tembellik halini alır.

Maddi faktörlere ağırlık verenler, toplumların özellikle başlangıç dönemlerini dikkate alırlar. Buna karşın, sosyal faktörleri en güçlü olarak görenler, medeniyetin en ileri dönemlerini göz önünde bulundururlar. İkel toplumlara göre faktörlerin sıralaması –maddi, biyolojik ve sosyal iken, gelişmiş toplumlarda bu sıralama– sosyal, biyolojik ve maddi şeklindedir. Yani medeniyet düzeyi arttıkça maddi faktörlerin etkisi azalırken, sosyal faktörlerin etkisi artar.

* *Arthur de Gobineau*, (14 Temmuz 1816 – 13 Ekim 1882), Fransız diplomat ve yazar. Ari Aryan ırkına dair Irkçılık teorisinin geliştirilmesiyle ünlü olan 1853 ve 1855 yıllarında yazdığı mektuplarını topladığı “İnsan Irklarının Farklılığı Üzerine Denemeler” (*Essai sur l'Inegalite de Races Humaine*) adlı eseri ile tanınır.

** *Georges Vacher de Lapouge* (12 Aralık 1854 – 20 Şubat 1936) Fransız antropolog ve öjeni ve bilimsel ırkçılık teorisini. Antropo-sosyolojinin kurucusu olarak bilinir. Bu, ırkın belirli halkların üstünlüğünü ortaya koymanın bir yolu olarak antropolojik ve sosyolojik çalışmasıdır.

Yeni kurulan bir toplumda önce maddi sebepler bir yaşam kapasitesi oluşturur. Avcılık, çobanlık, balıkçılık gibi geçim yolları bu şekilleri gerektirir; ardından bu yaşam biçimlerinden her biri belirli toplumsal biçimler ve sosyal örgütlenmeleri gerekli kılar. Ancak ilkel yaşamdan uzaklaşıldıkça din, edebiyat, yasalar gibi sosyal faktörlerin etkisi hissedilmeye başlar. Ancak medeniyetin bir seviyesine ulaştıktan sonra sosyal faktörler baskın hale gelir.

Toplumsal Hayatta Üç Ana Faktörün Etkisi

Kesin olarak söylenebilir ki, toplumsal hayatta üç ana faktörden olan maddi faktörlerin etkisi yavaş, biyolojik faktörlerin etkisi orta, sosyal faktörlerin etkisi ise daha hızlıdır. Örneğin, son yüzyılda Japonya'nın sosyal eğitimle kısa sürede başardığı ilerlemeyi, maddi veya biyolojik faktörlere bıraksaydık, belki yüzlerce veya binlerce yıl daha beklemek gerekirdi. Şüphe yok ki bu kadar kısa sürede Japon toplumunun başardığını, en uygun biyolojik ve maddi şartlara sahip bir ırk bile ancak çok uzun zaman içinde gerçekleştirebilirdi.

Ancak tekrar belirtelim ki sosyal faktörlerin kökeni de araştırıldığında biyolojik ve maddi faktörlere dayanır; bu farklı faktörler arasında bir bağ vardır. Maddi faktörlerin etkisinin tam olarak ölçülmesi zor olsa da etkileri inkâr edilemez. Yavaş etki ederler ancak toplumsal hayatı kesinlikle dengeler. Gerçekten de görüyoruz ki, aynı iklimde genellikle aynı medeniyet gelişir. İklim şartları nüfusu dengeler, ırksal durumu değiştirir; aynı çevresel etkilere maruz kalan toplumlar benzer eylem ve davranışlarda bulunur ve bu eylem ve davranışların tekrarı, benzer geleneklerin oluşmasına yol açar. Aynı gelenekler, benzer ahlaki ve yasal yapıları ortaya çıkarır, toplumun belirli bir duygusal ve zihinsel yapısını oluşturur.

İklim şartlarının, örneğin sıcaklık ve nemin, insan faaliyetlerini ne kadar farklı yönlere sevk ettiği bilinmektedir. Soğukla mücadele zorunluluğu toplumsal yaşama bir şekil, sıcaktan korunma gereği ise başka bir şekil verir. Eğer Dünya'nın her yeri kutup soğuklarıyla kaplı olsaydı, tüm insan faaliyetleri soğuktan korunmak için yapılacaktır, insan ömrü yağ ve kürk bulma peşinde geçecek, medeniyetin akışı duracak ve dünyanın tüm insanları Eskimolar gibi vahşi kalacaktır. Zihinsel faaliyet ancak rahatlık koşullarında başlar ve dengeli iklim şartları ister. Biz bile, içinde bulunduğumuz iklimde yazın çok sıcak günlerinde veya kışın dondurucu saatlerinde –eğer sanayi

araçlarıyla dengeyi sağlayamazsak– ciddi bir zihinsel faaliyet göstermeyiz.

İlk medeniyetler orta iklim kuşaklarında ortaya çıktı; örneğin Mısır, Babil, Fenike, Yunan ve Roma medeniyetleri. Sıcak ve nemli bölgeler faaliyet için elverişli olmadığından, tarih bu tür yerlerde medeniyete dair pek bir şey yazmamıştır. Oralarda yaşayanlar –bugünkü Afrika ve Amerika’daki bazı ilkel kabilelerde görüldüğü gibi– medeniyetten uzak kalmaya mahkûm kabul edilebilir.

Sıcak ve kurak yerler nispeten daha elverişlidir. Örnek olarak Mısır, Arabistan, İran ve Moğolistan medeniyete katkılarıyla bilinir. Kurak bölgelerde insan faaliyetleri özellikle savaşçılık şeklini alır; İran, Türk ve Arap tarihlerinden hatırlayalım.

Toprak meselesi bağlamında bazı maddi faktörlerden daha önce bahsetmiştik. Burada onları tekrar etmeyeceğiz, ancak medeniyetin gelişiminde önemli bir etkiye sahip olan yerel ürünlerin üzerinde durmak istiyoruz.

İlkel atalarımızın geçinmek için sadece üç yolu vardı:

- Meyvecilik,
- Avcılık,
- Balıkçılık.

Toplumsal Hayatın Gelişiminde İlk Geçim Biçimleri ve Medeniyetin Doğuşu

Meyve ağaçlarının bol olduğu yerlerde yaşayanlar topladıkları meyvelerle, bitki ve hayvanların bol olduğu yerlerde yaşayanlar ise avladıkları hayvanların etleriyle beslenirdi. Deniz ve akarsu kenarında oturanlar da balık ve su kenarındaki hayvanlarla geçinirlerdi.

Bu üç beslenme türü, üç farklı medeniyet şeklinin doğuşuna yol açtı. İlk olarak yiyecek ihtiyacı ile birlikte elde edilenlerin bir kısmını saklama ihtiyacı doğdu. Meyve, av ya da balık, her ne ile beslenirse beslensin insan, her zaman ağaçlarda meyve ya da arazide av bulamayacağı için kıtlık günleri için yiyecek saklama gereği duydu. Bu ihtiyaç, meyve toplayıcısını çiftçiye, avcıyı çobana ve balıkçıyı denizciye dönüştürdü.

Meyve ağaçlarının bol olduğu yerlerde yaşayanlar yiyeceklerini kolayca temin ettikleri için sertlik ve mücadeleye alışmadılar. Avcılar gibi güçlü ve mücadeleciler değildiler; barışı tercih ederlerdi. Ayrıca göçebe dönemleri oldukça kısa sürdü. Çevrelerinden memnun oldukları için yerleşik hayata geçtiler ve hızla yerleşik düzene girdiler. Bu düzenle birlikte mülkiyet düşüncesi doğdu. Herkes bulunduğu

yere sahip olmak istedi, çünkü orayı geliştirmek ve güzelleştirmek için harcadığı emeğin boşa gitmemesini istiyordu. Sadece meyve toplamakla geçinemeyeceklerini anlayınca ekim yapmanın gerekliliği ortaya çıktı. Her birey, yaşadığı yerin çevresinde küçük bir bahçede tarımsal faaliyetlere başladı. Aileler oluştu. Bahçelerden geçen insanlar aile yapısı şeklinde çoğalınca işbölümü ihtiyacı doğdu. Daha sonra doğanın gücünden yararlanma yolları düşünülmeye başlandı ve bu da icat fikrinin doğuşuna neden oldu. Tahılları öğütme için kaba taşlardan değirmenler, toprağı sürmek için kalın dallardan yapılmış ilkel sabanlar üretildi.

Avcılık ve yiyecek saklama fikri birleşince hayvanları evcilleştirme ve çobanlık ortaya çıktı. Evcilleştirilen hayvanlar, vahşi hayvanlardan türediği gibi çobanlar da avcılardan ortaya çıktı. İnsanların hayvanlarla ilk ilişkisi avcılıkla, ikinci ilişkisi ise çobanlıkla başladı. Aradığı avı her zaman bulamayarak aç kalma korkusuyla bazı av hayvanlarını canlı tutma ve besleme ihtiyacı duydu. Çünkü erken anlaşılımıştı ki ölü hayvanların etleri çabuk bozulur ve uzun süre saklanamaz. Canlı avları koruma düşüncesi çobanlığın temelini oluşturdu. Ancak her avcı çoban olamadı; çobanlık için iki koşul gerekiyordu: Evcilleştirilebilecek koyun, keçi, öküz gibi hayvanların bulunması ve bu hayvanları besleyecek otlakların yakınında yaşamak. Asya'nın çölleri, özellikle Altay ve Himalaya sıradağları ile Mançurya ve Pamir dağları arasındaki geniş ovalar bu koşulları sağladığı için çobanların yoğun olduğu bölgeler oldu.

Çobanlık hayatının toplumsal gerekleri öncelikle ortak mülkiyet anlayışını doğurdu. Yaylaklar herkesin ortak malıydı. Çiftçiler tarafından kolayca benimsenen "toprak mülkiyeti" fikri, çobanlar arasında kabul görmedi. Onlara göre insanlar sürülere sahip olabilir, ancak otlaklara sahip olamazdı. Ovalar herkesin malıydı.

Ayrıca çobanlığın sonucu göçebe yaşam oldu. Sürüleri için yaylak aramak zorunda kalan çobanlar bir yerde uzun süre kalamazdı. Sürüleriyle birlikte sürekli otlak aradılar. Bu ihtiyaç, çobanların göçebe hayattan yerleşik düzene geçişini geciktirdi. Türkiye'de yaşayan Türkmen ve Arap aşiretlerinin çoğu hâlâ bu göçebe yaşamı sürdürmekte ve çadırlarda yaşamaktadır. Sürüleri, kendileri ve konakladıkları yerler sürekli değişir.

Avcılar da çobanlar gibi göçebe yaşamda kalırlar, fakat bu iki göçebe yaşam arasında önemli farklar vardır. Öncelikle çoban

toplulukları büyük aileler ya da küçük aşiretler şeklinde düzenli ve toplu hareket ederler. Büyük topluluklar halinde oldukları için yer değiştirirken düzen içinde hareket ederler. Yerleşim yerlerinin belirlenmesi konusunda yaşlıların sözü dinlenir. Yaşlıların rehberlikleri zamanla bir otorite hâline gelir. Çoban toplumlarında yaşlılar saygı gören ve itaat edilen kişilerdir.

Avcı ve Çoban Toplulukları Arasındaki Farklılıklar ve Toplumsal Yapı

Avcılar, av peşinde düzensiz ve başıboş bir şekilde dolaşırlar. Avcı toplulukları hiçbir zaman çoban toplulukları kadar önemli bir yapı kazanmazlar. Bu toplulukların aile sınırını aşmaları nadirdir. Avcı topluluklarında yaş ve deneyim yerine güç ve cesaret öne çıkar. Bu nedenle toplumda genç ve güçlü olanlar takdir edilirken, yaşlılar diğer zayıf ve güçsüz kişiler gibi küçümsenir.

Çoban topluluklarında babalar, avcı ailelerinde ise anneler saygı görür. Çünkü çoban ailelerinde baba, avcı ailelerinde ise anne ailenin merkezi konumundadır. Avcılarda babalar sürekli av peşinde olduğundan aile yönetimi annelere kalır. Aile üyeleri genellikle annelerini lider olarak görürler. Bu durum sonucunda, avcı topluluklarında kadınların yönetimde daha etkin olduğu bir yapı görülür.

Çoban topluluklarında, sürüleri yönetme ve hayvanları eğitme alışkanlığı bir tür yönetme becerisi kazandırır. Koyunlara hükmeden bir kişi, insanlara da hükmetmek ister ve çevresinden itaat bekler. Bu yüzden çoban topluluklarında bir tür aile yönetimi oluşur ve insanlar arasında itaat ve bağlılık ilişkisi doğar. Atalara saygı, çobanlarda dini düşüncelerin temelini oluşturur ve çok erken yaşlarda başlar.

Avcı topluluklarında bireysellik, zayıflık nedeni olmaz. Ancak sürülerini koruma zorunluluğu olan çoban topluluklarında kalabalık olmak güven sağlar. Avcılar tek başlarına avlanabilirken çobanlar kalabalık olmayı tercih ederler.

Çobanlar sütle beslenir, çadırlarda yaşar ve hayvan postları ile örtünürler. Özgür teşebbüs, ticaret veya değiş tokuş ihtiyacı duymazlar. Çoban yaşamı insanı iş bölümüne, zanaata veya yeniliklere yönlendirmez. Çoban toplumlarında gelenekçilik bir kuraldır; bu nedenle çobanlar geleneklerine sıkı sıkıya bağlıdırlar ve değişimden hoşlanmazlar. Onlar için geçmişteki hayatı sürdürmek en büyük arzudur.

Atalara saygı çobanları dindarlığa yöneltir. Çoban toplulukları öncelikle her zaman başlarında görüp hayran kaldıkları güneşe, aya, yıldızlara ve sonra da tüm bunların yaratıcısına tapmışlardır.

Çobanlar savaşçı bir yapıya sahiptir. Zaman zaman sürülerine yapılan saldırılar, onları kendilerini korumaya ve karşı saldırıya geçmeye, kısacası savaşa alıştıırır. Çoban kabileleri, çiftçi toplulukları için sürekli bir tehdit unsuru olur. Keldani ve Asur arazilerine sürekli olarak çoban kabileleri hâkim olmuştur. Peş peşe Mısır'ı fetheden Hiksoslar, Araplar ve Türkler de aslen çoban kabilelerinden gelmektedir.

Bu değerlendirmelere, arazi meselesinden bahsederken değindiğimiz diğer hususlar da eklendiğinde, maddi etkenlerin toplumsal hayat üzerindeki etkisi hakkında bir fikir edinmiş oluruz.

TOPLUMUN ETKİLERİ – KALITIM ÜZERİNE

Her insanın eksiklikleri ve meziyetleri, doğuştan gelen veya sonradan kazanılan iki kaynaktan gelir: “*Doğuştan gelen özellikler*” doğumdan önce sahip olduğumuz ve atalarımızdan kalıtım yoluyla geçen olumlu veya olumsuz niteliklerdir. “*Sonradan kazanılan özellikler*” ise ya iklim gibi maddi etkenlerin ya da taklit ve eğitim gibi toplumsal faktörlerin bireyler üzerindeki sürekli etkisinin sonucudur.

Bu konuyu incelediğimizde görüyoruz ki doğuştan gelen özellikler olarak kabul ettiğimiz nitelikler, aslında atalarımızın geçmişte kazandıkları ve sonraki nesillere miras bıraktıkları şeylerdir. Yani övgüye veya eleştiriye değer hiçbir nitelik doğuştan verilmiş değildir; tüm erdemler ve kusurlar, insanlığın gelişimi sırasında öncekilerin kazanımlarıyla sonrakilere miras olarak bırakılmıştır. Eğer atalarımızın kazandıkları bazı nitelikler sonraki nesillere aktarılmıyorsa, insanlık zincirinde ne iyilik, ne kötülük, ne ilerleme, ne de gerileme görülmezdi; insanlığın ilk bireyleri ile son bireyleri aynı durumda olurdu. Eski atalarımızın fiziksel ve ruhsal özellikleri bizde aynen tekrar ederdi. Oysa bugün biliyoruz ki, günümüzdeki insan özellikleri, eski nesillerin geliştirdiği veya bozduğu niteliklerin bize kalıtımla aktarılmış halleridir.

Fizyolojik kalıtım konusundaki bilimsel görüşler biyolojiye ait olduğundan burada onlara değinmeyeceğiz. Ancak toplumsal kalıtımın anlaşılması için bazı bilgileri hatırlatmamız gerekiyor.

Kalıtımın etkileri dış ve iç organların şekillerinde veya işlevlerinde görülebilir. Örneğin, ebeveynlerin göz ve kulakları çocuklarıyla benzerlik gösterebilir; aynı şekilde işitme ve görme yetileri arasında da benzerlik olabilir. Ağız ve burun nasıl benziyorsa, mide ve beyin de benzerlik gösterebilir. Mide ve beyin benzedikçe, sindirim tarzı ve düşünme biçimi de benzer hale gelebilir.

Ancak, sonradan kazanılmış tüm özellikler çocuklara geçmez. Bir özelliğin sonraki nesillere miras kalabilmesi için iki şart gerekir. Birincisi, bu özelliğin defalarca tekrar etmesi ve bu tekrar yoluyla kalıtsal yapılar kadar ulaşarak etkisini göstermesidir. İkincisi, bu özellik yalnızca bir cinse özgü olmayıp hem erkek hem de kadınlarda görülmelidir.

Örneğin, Yahudilerde sünnet işlemi binlerce yıldır uygulanmasına rağmen, sünnetli doğan bir Yahudi çocuğa rastlanmamaktadır ve tahminlere göre bu hiçbir zaman gerçekleşmeyecektir. Çünkü

sünnet, yaşam boyunca tekrarlanan bir işlem değildir ve ayrıca sadece erkeklere özgüdür, kadınlara uygulanmaz.

Ancak bir topluluğun yeni bir ortama alışması sürecinde farklı organlarında oluşan değişimler – hem sürekli tekrar sonucu olduğu hem de erkek ve kadınlarda görülebildiği için – kalıtsal hale gelebilir. Örneğin, bir kabile göç ederek yeni bir yere gelir ve bu yerin gereklerine göre yeni bir yaşam tarzı benimsemek zorunda kalır. Bu zorunluluk, bir süre sonra vücudun farklı parçaları arasındaki oranları değiştirir ve bu yeni oran kalıtımla sonraki nesillere aktarılır.

Toplumlarda kalıtsal olarak aktarılan durumlar, bazı bireylerin istisnai durumları değil, çoğunluğa yayılmış olanlardır. Çünkü süreklilik ve tekrar özelliği yalnızca genel durumlarda görülür. Kişisel nitelikler ise geçici ve çabuk kaybolur.

Kalıtımın Engelleri ve Toplumsal Özellikler Üzerine

Tekrar belirtelim ki kalıtımın engellerinden biri cinsiyettir. Kadın ve erkekte ortak olmayan özellikler, bir soy mirası olarak gelecek nesillere geçmez. Bir cinse ait özelliklerin aktarılmasını diğer cins engeller. İki cinsin kalıtımda mücadelesi hem bireylerin çeşitliliğini hem de atalardan gelen şeklin korunmasını sağlar. Yani birbirine zıt gibi görünen iki sonuç doğurur.

Şuna da dikkat edilmiştir ki, kalıtımda cinsiyetle zihniyet arasında bir zıtlık vardır. Ebeveynlerden biri çocuğa hem kendi cinsiyetini hem de kendi zihniyetini aynı anda aktaramaz. Çocuk cinsiyeti bir ebeveynden alırsa, zihniyeti diğerinden alır. Bu nedenle genellikle oğullar annelerine, kızlar babalarına çekmektedir.

Bazı engelleyici sebepler yüzünden ebeveynin özellikleri çocuğa aynen geçmezse, bu özellikler soy zincirinde gizli kalır. Bu engeller ortadan kalktığında –ki bazen bunun için birkaç nesil beklemek gerekir– torunlarda tekrar ortaya çıkar. “Atavizm” denen şey, dedelerden kalan bu kalıtsal etkidir.

Kuzenlerin birbirine benzemesi, birkaç nesil önce atalarında siyah yahi biri olanların birdenbire siyah bir çocuk dünyaya getirmesi, bu tür kalıtımın en belirgin örneklerindedir.

Kalıtıma dair bir diğer ilginç durum ise “telegoni” denen olaydır. Bir kadının ikinci veya üçüncü eşinden olan çocukları bazen ilk eşine benzer. Sanki ilk hamilelik sırasında rahim belli bir şekil kazanmış ve sonraki çocuklar bu şekilden etkilenmiş gibi.

Kalıtımın toplum açısından önemi, insan topluluklarında kavmi özellikler ve gruplar arasında da grup özelliklerinin oluşmasına yol açmasından kaynaklanır. Gerçekten de, uzun süre aynı dış etkilere maruz kalan topluluklar arasında doğal olarak bir benzerlik ve uyum gelişir, böylece bazı halkların tüm üyelerinde ortak özellikler görülür ve bu özelliklerin bütünü “kavmi karakter” olarak adlandırılır. Diğer yandan, bir halk içinde çeşitli sınıfların çocuklarına verilen özel eğitimin devamı da grup özelliklerinin oluşmasına neden olur. Örneğin, atalarımızın yüzyıllar boyunca aynı etkenlere maruz kalmaları sonucunda tüm Türk toplumunda yaygın ve ortak bazı özel durumlar oluşmuştur ki bunlar “kavmî karakter”imizin yapı taşlarıdır. Diğer taraftan çiftçi, alim, esnaf, memur gibi sınıflar, çocuklarına yaklaşık olarak aynı eğitimi verdiklerinden duygu ve düşünce bakımından her sınıfın çocukları arasında da bir yakınlık oluşmuştur ki buna da “grup karakteri” diyebiliriz.

Kavmi karakter bir ırk meselesi olduğundan, bunun ayrıntılarını sonraki sohbetimize bırakıyor ve burada yalnızca grup karakterlerinden bahsediyoruz.

Bir görüşe göre toplumlar karakter açısından dört grup vardır:

1. *Yerleşik bireyler*: Bunlar doğdukları yere bağlı, atalarının alışkanlıklarına sadık, göç etmekten kaçınan bireylerdir. Toplumun muhafazakâr üyelerini oluştururlar. Gelenekler, onların sayesinde yaşar ve toplumsal sınıfların düzeni korunur. Onların muhafazakârlığı sayesinde toplumda koruyucu ve korunan arasındaki bağ kesilmez.

2. *Hareketli bireyler*: Bu bireyler, doğdukları yerde yaşamlarını sürdürmeyecek kadar cesur ve hırslıdırlar. Geçim sağlamak için verimli yerler, para kazanmak için ticaret yapacak yerler ararlar. Her devletin sömürgelerini hareketli bireyler canlandırır. Hareketli birey sayısı sınırlı olan milletler, sömürgecilik siyasetinde başarılı olamazlar.

3. *Mücadeleci bireyler*: Bunlar son derece hassas ve güçlü bir ruha sahiptir. Gerçek ve özgürlük gibi soyut kavramlara derin bir bağlılık gösterirler. Cesaret ve kararlılık gerektiren girişimlere atılmayı tercih ederler. Hedeflerine göre, din ve ahlak önderi veya felsefe ve siyaset öncüsü olmak isterler. Bir fikir veya inanç uğruna rahatlık ve huzuru feda edenler onlardır. Mücadele eden liderler bu grup arasından çıkar.

4. *Eleştirel bireyler*: Bu bireyler özellikle zekâlarıyla öne çıkarlar. Halkın inançlarını inceler, analiz eder, araştırır ve eleştirirler. Akıl dışı şeyleri kabul etmezler. Sadece akla uygun olan şeylere inanırlar. Gelenek ve idealleri sevmezler. Sevgileri, siyasi veya coğrafi sınırlar içinde kalmaz; evrensel bir anlayışla tüm insanlığın zeki kesimini kapsar. Sevilmeye değer her şeyi sever ve merhamete layık olana acırlar. Irk, din, mezhep gibi farklılıklar onların duygularını değiştirmez.

Bir Milletın Yapısı ve Gelişim Üzerine

Bir milletin yerleşik ve duygusal bireyleri kitleyi, mücadeleci ve eleştirel bireyleri ise o milletin ruhunu ve zekâsını temsil eder. İlk gruptakilere “*avam*” (halk), diğer gruptakilere ise “*havass*” (seçkinler) diyebiliriz. Birbirine en az benzeyen iki milletin halk kesimleri arasında dahi ancak ihmal edilebilecek kadar küçük bir fark vardır. Milletler arasındaki farkı belirleyenler seçkinlerdir. Soylar ve milletler alt sınıflarıyla değil, yüksek temsilcileriyle birbirinden ayrılır. Halk her yerde şu özellikleri gösterir:

İlk olarak halk taklitçidir; tavırlarında, sözlerinde ve ilişkilerinde ya birbirlerini ya da seçkinlerden bazılarını taklit ederler.

İkincisi, halk her zaman çoğunluğun düşünce ve duygularını benimser; hiçbir konuda kendilerine özgü bir görüşleri olmaz.

Üçüncüsü, halk itaat etmeye eğilimlidir; her zaman kendilerine bir lider ararlar. Bağımsız düşünce ve eylemlerden hoşlanmazlar, yalnız kalmaktan kaçır ve kalabalığa yönelirler.

Dördüncüsü, halk geleneklere bağlıdır; atalarının inançlarına aykırı olan kuralları kabul edemezler ve her değişimi bir tür sapkınlık olarak görürler.

Beşincisi, halk içgüdüleriyle hareket eder; olayların sonuçlarını düşünmeden anlık etkilere göre davranır ve karar alır. Ne söylediklerini ne yaptıklarını ölçüp tartmazlar. Eylemlerinde dağınık, sözlerinde rastlantısaldırlar ve uzun süre aynı düşünceyi sürdüremezler.

Bununla birlikte toplumlar, halk sayesinde kimliklerini korurlar. Yalnızca seçkinlerden oluşan bir toplum, kendine has özelliklerini sürdüremez. Halk geleneklere ve alışkanlıklara sıkı sıkıya bağlıdır.

Her toplumda halk ile seçkinler arasında bir ilişki vardır. O toplumda halkın arzularına ve hayallerine uygun bir biçimde öne çıkanlar, seçkinleri oluşturur. Halk ve seçkinler birbirinden tamamen

farklı değil, aksine birbirine bağlıdır. Seçkinler, halkın hayalini gerçekteştirenlerdir. Halkın hayallerine göre bir toplumda seçkinler zenginlerden, bilim insanlarından, dini liderlerden, edebiyatçılardan veya siyasetçilerden oluşur. Örneğin, İslam'ın başlangıç döneminde Müslüman halkın iki büyük amacı vardı: dini yaymak ve fetihler yapmak. Bu nedenle o dönemin seçkinleri, din alimleri ve savaşçılardan oluşuyordu. Zenginler ve sanatkârlar seçkin sayılmazdı.

Halk, yalnızca kendi amaç ve arzularına uygun bir şekilde ortaya çıkan seçkinlere saygı gösterir. Hayali zenginlik olan bir halk topluluğu için, örneğin bilim insanları saygıdeğer bir grup değildir. Seçkinler, adeta halkın kolektif aklını temsil eder. Halk ile seçkinler arasındaki ilişki, bedenın uzuvları ile beyin arasındaki bağa benzer. Beyin her ne kadar yöneten organ olsa da uzuvların durumundan etkilenir. Seçkinlerin halk karşısındaki konumu da buna benzer.

Henüz seçkinler sınıfına sahip olmayan ilkel toplumlar, doğaı içgüdüleriyle hareket eden basit hayvanlar gibidir. İçgüdüleriyle hareket ederler; düşünmeden davranırlar ve yalnızca mevcut durum için yaşarlar. Geçmişle güçlü bir bağ hissetmezler ve gelecek için bir hayal kurmazlar. İçinde buldukları anın etkisi altında hareket eden birer canlı makinedirler.

Ancak geçmiş ve gelecekle ilgili bazı düşünceler ve duygular geliştirebilecek bir azınlık ortaya çıktığında toplum ilkelikten kurtulmuş olur. Bu yolda ilk ilerleme belirtisi, geleneğe saygı şeklinde kendini gösterir. Seçkinlerin hayatı, önce geçmişe bağlılıkla başlar ve sonra geleceğe yönelerek devam eder. Önce hatırlama, sonra hayal etme: işte toplumun akıl yolculuğu budur.

Geleceğe yönelik hayaller, özellikle ilerlemiş milletlerle ilişkilerden ve bu milletlerin seviyesine ulaşma arzusundan doğar. Bu arzu bazen öyle güçlü hale gelir ki, uğruna gelenekler bile feda edilir. Geleneęe büyük saygı duymasıyla bilinen Japonya bu durumu göstermiştir. Avrupa'ya benzeme ve Avrupa'daki gelişmeleri örnek alma arzusıyla kendi geçmişini ve geleneklerini feda etmiştir.

Gelenek ile ilerleme arasında bir tür zıtlık vardır. Geleneklerin korumak isteyen bir millet, halkın yolunu izlemekte ve ilerlemeden vazgeçmiş sayılır. Her bireyin kendi çocukluk dönemine olan ilgisi ne kadarsa, toplumların gelenekleriyle olan bağı da o ölçüde olmalıdır. Hiçbir gelenek, duygu sınırlarını aşarak düşünce alanına sızmamalıdır. Aęaçlar gökyüzüne doğru yükseldiği gibi, düşünceler de

yalnızca geleceğe yönelerek gelişmeli, ve gelenekler yalnızca kalplerde bir duygu gıdası olarak kalmalıdır. Geleceğin iki büyük yolu bilimsel ve ekonomik ilerlemedir. Uygarlığın kaynağını bunlar oluşturur. Bundan sonra bir toplumun uzun ömürlü olabilmesi ancak bilimsel bilgi ve ekonomik gelişmelerle mümkündür. Bu nedenle, yaşamak isteyen bir milletin “ülküsü” yalnızca bunlar olmalıdır.

TOPLUMSAL VE BİYOLOJİK ETKENLER, İRKLAR VE KAVİMLER

Özellikle ırk ve kavim konuları gündeme geldiğinde, *Spencer*'in biyolojik sınıflamalarla ilgili genel görüşünü hatırlamalıyız: “*Doğada sınıflar ve sınıfların sınırları yoktur. Sınıflandırma bizim öznel bir yargımızdır.*” Irkları ve kavimleri belirli sınıflara ayırmak isteyenler, sınıflandırmanın öznel bir karar olduğunu kabul etmekte gecikmezler. Aynı ırktan gördüğümüz bireyler arasında o kadar çok çeşitlilik ve farklılık vardır ki, hepsinin ortak özelliklere sahip olduğunu düşünmek doğal olarak tereddüt yaratır.

Bir hayvan türü nasıl ve hangi koşullarda oluşuyorsa, insan toplumundaki ırklar ve kavimler de benzer şekilde oluşur. Ancak hayvanlar yalnızca maddi ve biyolojik faktörlerin etkisi altındayken, insanlar bunların yanı sıra toplumsal etkenlerden de etkilenir. Bu çok sayıda etken nedeniyle insan ırklarını hayvan türleri gibi sınırlı bir şekilde tanımlamak mümkün değildir. Örneğin Arap atı, Van kedisi veya Ankara keçisi gibi türler belirli özelliklerini koruyabilirken, Arap, Fars veya Tatar kavimleri farklı toplumlarla karışmaktan korunamaz.

İnsan bilimciler, insan soyunu alt gruplara ayırırken deri rengini, saç rengini ve yapısını, baş açısını, yüz ve burun açıklarını ve benzeri bazı özellikleri temel almışlardır. Bu tür sınıflamalarla yüzü aşkın ırk ve kavim tanımlanmıştır. Ancak bu kadar çok sayıda gruba ayrılmanın yarar sağlamadığı görüldüğünden, eski sınıflamalara geri dönülmüş ve konu daha basit hale getirilmiştir.

İnsanlar arasındaki en önemli ayırt edici özellikler, deri rengi, saç yapısı ve baş şeklidir. Deri rengi, ciltteki renk maddesinin miktarına göre değişir. Eskiden bu renk maddesinin sadece siyahilerin cildinde bulunduğu sanılırdı; sonradan herkesin cildinde bulunduğu, sadece miktarının değiştiği ortaya çıkmıştır. Renk maddesinin sıcak ve nemli bölgelerde arttığı bilirse de, deri rengi çevresel etkilere en fazla direnç gösteren özelliiktir. Deri rengine göre dört ırk tanımlanmıştır: beyaz ırk, sarı ırk, kırmızı ırk ve siyah ırk. Son yıllarda kırmızı ve sarı ırk arasında pek çok ortak özellik bulunmuş ve ikisi aynı gruba alınarak ırk sayısı üçe indirilmiştir: siyah, beyaz, sarı.

Saç yapısı da en az deri rengi kadar çevresel etkilere dirençlidir. Deri rengi ile saç yapısı arasında dikkat çekici bir ilişki vardır. Siyahilerin saçları, ciltleri gibi siyah, kıvrıkcık ve yün gibi kabadır. Saçları

mikroskop altında incelendiğinde dıştan basık bir şekil gösterir. Beyaz ırka mensup olanların saçları siyah ile açık sarı arasında değişir ve dalgalıdır. Mikroskop altında oval görünür. Sarı ırktan olanların saçları ise koyu kestane renginde, kalın ve düzdür; mikroskop altında yuvarlak görünür.

Baş yapısına, yani kafatasının uzunluk ve genişlik oranına gelince, ilk olarak iki ana baş tipi tanımlanmıştır: uzun ve büyük başlar ile yuvarlak ve küçük başlar. İki uzun başlı, ikincisi yuvarlak başlı olarak adlandırılır. Başın uzunluğu, genişliğin %75'inden düşükse uzun başlı, %80'inden fazlaysa yuvarlak başlı sayılır. İki oran arasındaki başlar ise orta başlı olarak adlandırılır. En uzun baş yapısına sahip toplum Fiji adası halkıdır; en yuvarlak baş yapısına sahip toplum ise Moğollardır. Baş şeklinin saç yapısı ve deri rengiyle sabit bir ilişkisi yoktur; her renkte uzun veya yuvarlak başlı bireyler bulunur. Baş yapısı deri renginden ve saç yapısından daha çok çevresel etkenlere direnç gösterse de farklı ırklardan evlilikler sonucunda önemli değişimlere uğrar.

İrksal Belirtiler

Deri rengi, saç yapısı ve kafa şekli dışında, irksal özelliklerden önemli olan başka belirtiler de vardır. Bunlar özellikle burun ve çene ile ilgilidir. Burun için, kökünden ucuna kadar uzunluğu ve iki kanadı arasındaki genişliği ölçülür; bu iki ölçü arasındaki oran burun şekli için önemli bir göstergedir. Burun uzunluğu 100 kabul edildiğinde, genişlik 35 ile 70 arasında değişir. Burun genişliği 52'nin altındaysa yüksek, 58'in üstündeyse basık, 52 ile 58 arasındaysa orta olarak kabul edilir. En yüksek burun yapısı Ruslarda, en basık burun ise "*Bushman*" kabilesinde görülür. Küçük ve basık burunlar, genellikle elmacık kemikleri çıkık ve gözleri çekik olan sarı ırka mensup kişilerde bulunur; örneğin Japonlar ve Malezyalılar gibi. Yassı ve geniş burunlar ise çıkık alın ve kalın dudaklara sahip siyah ırkta görülür. Yüksek burunlu olanlar, yüzleri oval şekle sahip olan beyaz ırka aittir.

Çene açısından insanlar iki gruba ayrılır; çenesi öne çıkık olanlar (*bârizü'z-zekan*) ve çenesi düz olanlar (*müsteviyyü'z-zekan*). Doğal duruşta iken başın ön yüzünden geçen dik bir çizgiye göre alt ve üst çenesi ileri olanlar öne çıkık çeneli, çenesi aynı düzlemde bulunanlar ise düz çeneli kabul edilir. Siyahiler genelde öne çıkık çenelidir. Sarı ve beyaz ırka yaklaştıkça çenenin öne çıkıklığı azalır. Çenesi en

düz olanlar ise Sami ırkındandır. Çenenin öne çıkıklığı çığ besinlerle beslenmeye atfedilen bir aşağılık belirtisidir; pişmiş besinlerle beslenme yaygınlaştıkça bu özellik zamanla kaybolmaktadır.

Görünüşe göre, ırk sınıflandırması için kafa şekli temel alınmalıdır; çünkü kafa, beynin koruyucu yapısıdır ve beyin, zekânın merkezidir. Ancak ruhsal ve zihinsel yetenekler ile başın görünümünü arasında sabit bir ilişki olmadığı anlaşıldığından, deri rengi ile bazı sosyal durumlar ve yaşam koşulları arasında ilişkiler bulunduğu için, insanların deri renklerine göre sınıflandırılması tercih ediliyor.

Kafa şekli özellikle soyağacı bilimi açısından önemlidir, çünkü iklim ve çevresel etkilerle değişmez; sadece evlilik yoluyla ırklar karıştığında değişebilir. Ancak kafa şeklindeki bu değişimlerin medeniyet gelişimine etkisi hissedilmediğinden toplumsal açıdan pek bir değeri yoktur. Buna karşın deri rengi toplumsal bir özellik olarak önemli bir yere sahiptir, çünkü çevre ısısı, havanın nemi, coğrafi konum, beslenme tarzı gibi sosyal etkenlerle ilişkisi vardır.

Ancak şu unutulmamalıdır ki, deri rengiyle ilişkili sosyal durumların sebebi aslında deri rengi değil, onu oluşturan çevresel etkilere bağlıdır. Dolayısıyla, deri renginden bahsetmek bu etkileri hatırlatır. Çevresel etkilerin, özellikle ilkel toplumalarda yaşam şekilleri üzerindeki etkisi göz ardı edilemeyeceğinden, ırkın yaşam tarzına dair ipucu vermek amacıyla deri rengi belirtilmektedir.

İşte tüm bu bakış açılarına dayanarak, toplum bilimciler temel sınıflandırma için deri rengini diğer belirtilere tercih ediyorlar. Şüphesiz ki siyah, sarı ve beyaz insanların sosyal durumları aynı değildir. Hatta beyaz ırka mensup olanların esmerleri ile sarışınları arasında bile sosyal farklılıklar görülür. Kimse bu farklılıkların yaşam koşullarına bağlı olduğunda şüphe duymaz. Ancak bu koşulların aynı zamanda deri renginde de değişiklikler yarattığını inkâr etmemek gerekir.

Dolayısıyla, farklı deri rengine sahip olanlar arasındaki sosyal farklılıkların süreceği iddia edilebilir. Çünkü deri rengi, toplumsal hayat üzerinde etkisi olan bir dizi nedenin sonucudur.

İrk ve kavim meselelerini çok daha karmaşık hale getiren bir konu ise evlilik yoluyla gerçekleşen ırk karışımıdır.

Tarihten beri dünyanın çeşitli yerlerinde insanlar arasında hareketlenmeler olmuş ve bu esnada evlilik yolu ile ırkların karışımı gerçekleşmiştir. İrkların karışımını medeniyetin ve insanlığın

gelişimine faydalı görenler olduğu gibi zararlı görenler de vardır. Örneğin, Louis'e göre milletlerin yok oluşunun temel sebebi ırkların karışmasıdır. Çünkü bu karışım sonucunda vücut yapısındaki oran bozulmakta; baş, gövdeye uymamakta, kollar bacaklarla oranatsız hale gelmektedir. Bu yazar, Musevilerde sıkça görülen burun yapısındaki biçimsizliği de, İsrail halkının Kenan'daki siyahilerle evlenmesine bağlamaktadır.

Buna karşılık birçok bilgin de ırkların karışımının faydalı bir etken olduğunu savunmuş ve kanıtlamıştır. Gerçek şu ki, ırkların karışımı da birçok neden gibi, bazı koşullar altında faydalı, bazı koşullarda ise zararlı olabilir. Fakat bu koşullar henüz tam olarak bilinmemektedir.

İrklar ve toplumsal durumlar konusunda en çok önem verilen alan psikolojik durumlardır. "İrklar" terimi ile, insanları bağlarla birleştirip toplumları oluşturan yapıları; "milletler" terimi ile ise tarihsel bağlarla bir araya gelen toplulukları kastediyoruz. Bu nedenle ırkların ve milletlerin özelliklerini ayrı ayrı incelemeliyiz.

Siyahi ırk ve yarı siyahi ırklar: Bu ırklar özellikle Okyanusya, Afrika, Güney Asya ve Orta Amerika'da yaygındır. Alınları dar, küçük ve yuvarlaktır; başları ise genellikle uzundur. Serbest bırakıldıklarında siyahiler medeniyet kuramaz, büyük bir millet oluşturamaz, ilkel putlardan daha yüce bir tanrı hayal edemezler. Ancak Berberi halklarla olan karışımları sayesinde Mısır'da bir medeniyet kurabilmiş ve Habeşistan'da küçük bir devlet oluşturabilmişlerdir.

Moğol ırkı ve yarı Moğol ırklar: Asya'nın büyük bir kısmı ve Amerika'nın bazı bölgelerinde yaşarlar. Özellikle saç yapıları ve burunları ile dikkat çekerler. Saçları düzdür ve saç kökleri yuvarlaktır. Burunları ise orta büyüklüktedir. Moğol ırkı Çin ve Japon medeniyetlerini oluşturmuştur ki, ahlak, sanat ve siyaset açısından önemli özelliklere sahiptirler. Amerika'daki yarı Moğol ırklar da Meksika, Peru ve Yucatán medeniyetlerini kurmuşlardır; farklı şartlar uygun olsaydı daha yüksek bir medeniyet seviyesine ulaşabilecekleri öngörülebilir.

Kafkas ırkı ve yarı Kafkas ırklar: Özellikle Avrupa, Batı Asya ve Kuzey Afrika'da yaşarlar. Dalgalı saç yapıları ve uzun burunları ile dikkat çekerler. Medeniyet düzeylerinin Çin ve Japon medeniyetleri ile kıyaslandığında yüksek ve önemli olduğu ise açıklamaya ihtiyaç duymaz. Ancak beyazların medeniyet seviyelerini sadece ırksal

yeteneklerine bağlamak doğru değildir. Bu konuda pek çok başka şart ve etkenin de rol oynadığını kabul etmek gerekir. Bugün, örneğin medeniyetin zirvesinde gördüğümüz Almanlar, eğer Okyanusya adalarından birinde yaşıyor olsalardı, aynı medeniyet seviyesine ulaşamayacaklardı. Bu böyle olmakla birlikte, ırksal yetenekleri de göz ardı etmemek gerekir. Irksal yetenek, sosyal bir etken olarak varlığını sürdürmektedir. Ancak bu yetenek, farklı koşullarda farklı yönlere yönelir ve gelişimini bazen destekleyen, bazen de engelleyen etkiler altında kalır.

İrkların saflığı belki de korunması en zor olan şeydir. Bir yandan iklim koşulları, diğer yandan kan karışımları sürekli olarak ırk yapısını değiştirir. Bu yüzden sosyal koşullar ile ırk etkileri arasındaki sabit ilişkileri keşfetmek zorlaşır. Yine de şu kesindir ki, aynı tarihsel dönemde farklı toplulukları beden yapısı, ruhsal özellikler ve sosyal yapı açısından karşılaştırdığımızda hepsini aynı seviyede bulamayız. Ancak bu farklılığın ne kadarının ırksal etkiden ne kadarının diğer sebeplerden kaynaklandığını belirlemek mümkün değildir. Şu ya da bu koşul değiştirilmiş olsaydı, nasıl sonuçlar ortaya çıkardı, bunu bilemeyiz. Her bireyin doğuştan gelen bir yeteneği olduğu gibi, çevrenin verdiği bir yetenek de vardır. Bir düşünürün dediği gibi, eğer Kant* Afrika'da bir siyahi toplumda doğup büyüseydi, şüphesiz felsefi araştırmaları uğraşmayacaktı. Bireyler hakkında söylenebilecek bu düşünce ırklara da uygulanabilir.

Bu bakımdan, Fouillée'nin** bireyler gibi ırklar için de “bir sınırdaki zekâ seviyesi vardır ve bunun ötesine geçemezler” hükmü, bireyler için doğru olsa da ırklar için geçerli değildir. Çünkü bireylerin ömrü

* Immanuel Kant (22 Nisan 1724 – 12 Şubat 1804) Prusya kökenli Alman filozof. Alman felsefesinin kurucu isimlerinden biri olmuş, Aydınlanma Çağı ve felsefe tarihinin kendisinden sonraki dönemini belirgin olarak etkilemiştir. Bugün Rusya topraklarında bulunan Königsberg'de doğan Kant'ın epistemoloji, metafizik, etik ve estetik alanlarındaki kapsamlı ve sistematik çalışmaları, onu modern Batı felsefesinin en etkili isimlerinden biri hâline getirmiştir.

** Alfred Fouillée (18 Ekim 1838 – 16 Temmuz 1912) Fransız eğitimci, yazar, felsefe tarihçisi ve düşünür. Üçüncü Fransız Cumhuriyeti'nin fikri zeminini oluşturan dayanışmacılık/solidarizm akımının öncülerindedir. Fouillée'nin olgunluk döneminde geliştireceği yöntem olan ‘uzlaştırıcı sentez’, deyim yerindeyse daha doktora tezinin başlığından bellidir: *La Liberté et le Déterminisme* (Özgürlük ve Belirlenimcilik). Bu yöntemiyle düşünür olarak kariyeri boyunca, birbiriyle çelişik görünen doğa-kültür, (evrimsel) hayatta kalma savaşı-dayanışmacı altruizm, hukuk-güç, aristokrasi-demokrasi, din-dinsizlik, milliyetçilik-enternasyonalizm, geçmiş-gelecek gibi kavramları birbirine eklemlemeye çalışmıştır.

sınırlıdır ve doğuştan gelen yeteneklerini değiştirmeye vakitleri yetmez. Orta zekâya sahip bir kişi ne kadar çalışırsa çalışsın deha gösteremez. Müzik yeteneği olan biri doğa bilimleri üzerine ne kadar okursa okusun, bir Napolyon olması mümkün değildir. Ancak ırklar ve milletler için zamanın verdiği bir fırsat vardır. Onların ömürleri bireylerin ömrü ile kıyaslanmayacak kadar uzundur. Bu uzun sürede, değişen koşullar yeteneklerde de değişim meydana getirebilir.

Örneğin, siyahi ırk, düşünsel gelişime yatkın olmamakla bilinirken, Amerika'da siyahi doktorlar, avukatlar ve hatta şairler bulunmaktadır. Ünlü yazar *Longfellow** aslen bir zencidir. Bu siyahilerin büyük bir icat veya yaratıcılık gösteremediklerini zekâlarının sınırı olarak göstermek isteyenler vardır. Ancak onların beyazların sağladığı teşvik ve desteğe sahip olmamaları ve karşıt bir çevrede bulunmaları göz önüne alındığında, beyazlar kadar bilgi ve kültür ürünleri ortaya koyamamaları normal görülmelidir.

Diğer yandan, kafa yapısıyla zekâ arasında olduğu iddia edilen sabit orantının hayali olduğu da kanıtlanmıştır. Gerçekten de Avrupalıların kafa yapısı itibarıyla Afrikalı siyahilere benzer olmaları, bu fiziksel özelliğe verilen değeri sifra indirmiştir. Kafatası yapısında bilinen şey ise, Avrupalılar genellikle uzun kafalı, Asyalılar ise genellikle geniş kafalıdır.

Milletler açısından bakıldığında; aynı kökten gelen farklı milletler arasında medeniyet seviyesi ve zekâ açısından öylesine büyük farklar görülmektedir ki, bir milletin ilerlemedeki etkisini belirlemek mümkün değildir, denebilir. Örneğin Aryan denilen milletler arasında bugün yalnızca bir dil benzerliği göze çarpmaktadır. Bugün en yüksek medeniyet belirtilerini gösteren Aryan milletleri *Schrader*** gibi araştırmacılara göre on bin yıl kadar hiçbir zekâ belirtisi göstermeyerek çobanlık yaparak yaşamışlardır. Tarımdan, madencilikten, demir aletlerden bhaber olan bu halklar taş baltalar ve

* *Henry Wadsworth Longfellow* (27 Şubat 1807 – 24 Mart 1882) Amerikalı şair. *Maine*'de doğan Longfellow, yazarlığa ilk kez Amerikan İngilizcesine tercüme ettiği Dante'nin *İlahi Komedya* adlı eseri ile başlamış ve *Fireside Poets* (Şöminebaşı Şairleri) adlı edebiyat akımını benimseyenlere katılarak bu akımın beşinci üyesi olmuştur.

** *Otto Schrader* (28 Mart 1855 – 21 Mart 1919) Maddi kültürün çeşitli yönleriyle ilgilenen Alman ve Proto-Hint-Avrupa kelime dağarcığının tarihi üzerine yaptığı çalışmalarıyla tanınan Alman filolog. Schrader, Victor Hehn'in Hint-Avrupalıların başlangıçta göçebe oldukları tezini desteklemiştir.

tahta mızraklar kullanırlardı. Gelenek ile yasayı ayırt edemezlerdi. Oysa bugün büyük bir ilerleme gösteremeyen Sami halkları, Babil ve Ninova gibi şehirler kurmuş ve Aryan milletlerinden çok önce pulluk, para ve ticaret gibi olanaklardan yararlanmışlardır.

Farklı millet dallarını ayrı ayrı incelediğimizde de aynı çelişkili sonuçlara ulaşırız. Latin, Cermen, Slav ve Yunan halklarını tarihleri boyunca birbirine zıt ve hatta tamamen farklı durumlarda buluyoruz. Bugün dünyaya yayılmış Anglosaksonlar, on altıncı yüzyılda dünyanın en izole halkıydı. Araştırmacıların gözlemlerine göre, aynı halk hakkında çelişkili ve farklı yargılara rastlanmaktadır. Örneğin, *Chamberlain**, Fransız İhtilali ve Napolyon zaferlerini Keltlere bağlar. Oysa *Woltmann***, aynı olayları Germen kanına atfeder. Yine, *Joinville**** gibi yazarlar Keltlerin savaştan, esir almaktan ve kadın kaçırmaktan başka bir şey düşünmeyen barbarlar olduklarını ileri sürerken; *Renan*****, *Fauré****** ve benzeri araştırmacılara göre Keltler barış severdir, darp ve yaralamadan kaçarlar, eylemleri çoğunlukla pasif bir direniş şeklindedir, yumuşak ama inatçıdır, vb.

* *Houston Stewart Chamberlain* (9 Eylül 1855 – 9 Ocak 1927) Siyasi felsefe ve doğa bilimleri hakkında eserler yazmış bir İngiliz filozofu. Yazıları Alman etno-milliyetçiliğini, antisemitizmi, bilimsel ırkçılığı destekledi. 1899'da yayınlanan iki ciltlik *Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts* (XIX. Yüzyılın Temelleri) adlı eseri 20. yüzyılın başlarındaki Pan-Cermen *Völkisch* hareketlerini ve daha sonra Nazi ırk politikasının antisemitizmini etkiledi. Bu yüzden Chamberlain'e "Hitler'in Vaftizci Yahya'sı" denildi.

** *Ludwig Woltmann* (18 Şubat 1871 – 30 Ocak 1907) Alman antropolog, zoolog. Neo-Kantçı olarak bilinen Woltman, Tıp ve felsefe okudu ve 1896'da Freiburg Üniversitesinden her iki alanda da doktora derecesi aldı. *Die Germanen und die Renaissance in Italien* (1905) adlı kitabında İtalya'da Rönesans'ın ortaya çıkışının Romalıların torunları tarafından değil, Orta Çağ'da İtalya'yı boyunduruk altına alan Cermen kabileleri tarafından yönlendirildiğini savundu.

*** *Jean de Joinville* (1 Mayıs 1224 – 24 Aralık 1317) Ortaçağ Fransa'sının büyük tarihçilerinden. En çok Yedinci Haçlı Seferi'ni kronikleştiren Fransa Kralı IX. Louis'in biyografisini yazmasıyla ünlüdür.

**** *Ernest Renan* (27 Şubat 1823 – 2 Ekim 1892) Fransız oryantalist, ilahiyatçı, filolog, filozof. Sami dilleri ve medeniyetleri ile erken Hıristiyanlığın kökenleri üzerine eserler yazdı. Özellikle milliyetçilik, millî kimlik ve beyazların diğer ırklara karşı üstünlüğüyle ilgili popüler siyasi teorileri vardır.

Ernest Renan'ın *L'Islamisme et la science* (İslam ve Bilim) başlıklı konferansı üzerine Namık Kemal, *Midilli*'de sürgündeyken (1883) ona yanıt vermek amacıyla bir eleştiri yazdı; ancak yayımlamadı. Söz konusu metin, oğlu Ali Ekrem Bolayır tarafından *Renan Müdafaaanâmesi* adıyla 1908 yılında 56 sayfa olarak neşredildi.

***** *Emmanuel Fauré-Fremiet* (1883-1971) Fransız bir biyolog. Ünlü besteci Gabriel Fauré ve heykeltıraş Fremiet'in kızı.

Araştırmalar genişletildikçe, çelişkili rivayetler artmakta ve belirsizlik derinleşmekte ve bu belirsizlik günümüze kadar uzanmaktadır. Örneğin, on sekizinci yüzyılın aydınlanma çağında bazılarına göre bu ışığın kaynağı Almanlar, bazılarına göre ise Fransızlardı. Hatta bugün bile ilerleme ışığının Latin, Germen veya Sakson unsurlarından hangisine daha çok ait olduğu kestirilemez. Özellikle Latin dediğimiz milletlerin kanında Cermen ve Sakson unsurları da dahil olmak üzere yirmi otuz farklı unsur vardır; Germen ve Sakson kanları da daha az karışık değildir.

Özetle, ırkçılık ve milliyetçilik sosyal birer etken oldukları inkâr edilemezse de, bir yandan toplumsal gelişmelerdeki etkileri kesin olarak belirlenemez. Diğer yandan, ırksal ve millî yetenekler, bireysel yetenekler gibi kolayca değiştirilemez değildir. Bilakis, farklı şartların uzun süreli etkisiyle değişebildiği görülmektedir. Dolayısıyla, bir toplumu ırk ve milliyet temeline dayanarak övmek veya küçümsemek eşit derecede yanlıştır. Bugün en geri ve cahil gördüğümüz bir toplum, tarihsel olaylar sonucu başka milletlerle etkileşime girip çevresel koşullarını değiştirerek, karşılaştığı yeni durumlar sonucunda ne tür bilgi ve zekâ belirtileri gösterecektir, bunu kimse kesin olarak kestiremez. Örneğin, Japonya'da bugün gördüğümüz medeniyet belirtilerini bir yüzyıl önce onlardan kimse beklemiyordu. Bugün karanlıkta kalan başka halkların Japonya'nın gösterdiği ilerlemeyi gösteremeyeceğine dair de bir kanıt yoktur.

مہاجراتین